

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Bölümü
Felsefe Tarihi Anabilim Dalı

176591

SPİNOZA'NIN AHLÂK ANLAYIŞI

(Doktora Tezi)

TÜRKİYE
BİLİMSEL ve TEKNİK
ARAŞTIRMA KURUMU
KÜTÜPHANESİ

H. Atillâ Erdemli

İstanbul - 1985

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Bölümü
Felsefe Tarihi Anabilim Dalı

SPİNOZA'NIN AHLÂK ANLAYIŞI

(Doktora Tezi)

H.Atillâ Erdemli

İstanbul - 1985

TÜRKİYE
BİLİMSEL ve TEKNİK
ARAŞTIRMA BÜYÜKLERİ
KÜTÜPHANESİ

Bayar, Mart 1986

- İ Ç İ N D E K İ L E R -

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	1
I- ETİKA'NIN OLUŞUMU	4
II- ETİKA'NIN YÖNTEMİ	12
a) Tanımlar ve Belitler	17
b) Postulatlar	27
c) Önergeler	28
III- ETİKA'NIN FELSEFE YÖNÜNDEN İÇERİĞİ	32
1- Felsefeye İçeriği Bakımından Etika 1. Bölüm "Tanrı Üstüne"	32
2- Felsefe İçeriği Bakımından Etika 2. Bölüm "Ruhun Doğası ve Kökeni Üstüne"	43
a) Tanrıdan Evrenin Kuruluşu	49
b) Modusların Zorunlu, Doğal Bağlamında İnsan	51
c) İnsan Bedenini Nasıl Tanıyoruz?	54
d) Ruh, Beden ve Bilgi	55
e) Bilgi	57
f) Doğru Bilgi	60
g) İdenin İdesi	64
h) Eylemlerimizde Gözetilip, Gerçekleştirilecek Olan	65
3- Felsefeye İçeriği Bakımından Etika III. Bölüm. "Duygulanımların Doğası ve Kökeni Üstüne"	66
a) Duygulanım	68
b) Etkinlik-Edilginlik	68
c) Varlığını Sürdürmek	70
d) Sevinç, Keder ve Arzu	72
e) Spinoza bir Hedonist midir?	74

4- Felsefe İçeriği Bakımından Etika IV. Bölüm "İnsanın Köleliği ve Duygulanımların Kuvvetleri Üstüne"	79
a) İnsanın Sınırlılığı	82
b) İnsan, Doğa, Ahlâk İlişkisi	83
c) Hakikat ve Değer	85
5- Felsefe İçeriği Bakımından Etika V. Bölüm "Zihnin Gücü ve İnsanın Özgürlüğü Üstüne"	87
a) Aklın Duygulanımlar ve Edilgiler Karşısındaki Gücü	87
b) Yetkin Yaşama	90
IV- AHLAKA İLİŞKİN ÖNEMLİ SORUNLAR	93
1- Doğa	94
2- İnsan ve Yaşam	97
3- Tutkular	100
4- Kölelik	104
5- Yetkinlik	106
6- Erdem	107
7- Uyum	112
8- İyi ve Kötü	117
9- Toplum	122
10- Özgürlük	126
11- Mutluluk	134
V- SONUÇ	137
BİBLİYOGRAFYA	140

Ö N S Ö Z

Spinoza felsefesi doruk noktasına Etika'da ulaşır. Etika gerek ele aldığı sorunlar, gerek bu sorunları çözümlene biçimi ve gerekse de bütün olarak savı bakımından Spinoza'nın diğer yapıtlarıyla desteklenir. Bu nedenle, bu çalışmamızda odak Etika olmasına karşın diğer yapıtlara gerek-tikçe başvurduk. Spinoza Felsefesi sonraki yüzyıllarda önemli etkileriyle sürüp gelmiştir. Bu çizgide onun felsefesi üstüne yapılan çalışmalar kü-çümsenmeyecek bir literatür oluşturmaktadırlar. Bu literatürden ulaşabil-diklerimizdeki değişik bakışaçıları, filozofu çok yönlü tanımada önemli katkılarda bulundular. Fakat çalışmamızda daha çok Spinoza'nın kendisiyle beraber olmayı yeğledik.

Spinoza'nın Etikası üstüne yaptığımız bu çalışma 'Etika'nın oluşu-mu' adlı giriş niteliğindeki bir başlangıçtan sonra başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Aralarında sıkı bir işbirliği ve içiçe geçme bulunan bu üç bölümün ilkinde "Etika'nın Yöntemi" üstünde durduk. "More geometrico", Geometrik Düzene göre kanıtlanmış Etika'nın çatısı nasıldır, hangi öge-lerle kurulur, sorularına yöneldiğimiz bu bölümden sonra "Etika'nın Fel-sefe Yönünden İçeriği"ni değişik sorunlar bağlamında ele aldığımız ikinci bölüm gelir. Burada tek tek Etikanın her kitabı konusu, çözüm getirilen sorular, çözümler, gelişen görüşler bakımından ele alınıp işlenmeye çalışıldı. Üçüncü bölüm de "Ahlâk'a ilişkin önemli sorunlar" ile ilgiliydi. Doğa, İnsan ve Yaşam, Tutkular, Kölelik, Yetkinlik, Erdem, Uyum, İyi ve Kötü, Toplum, Özgürlük, Mutluluk sorunları temel özellikleriyle ele alın-dılar bu bölümde.

Etika'ya bir bütün olarak bakmayı amaçladığımız sonuç bölümünde

Etika'da saptadığımız birkaç temel özelliği belirtmeye çalıştık.

Felsefesini yaşayan ya da yaşayışını felsefesine göre biçimlendiren Baruch de Spinoza 24 Kasım 1632 de Hollanda'da, Amsterdam kentinde doğdu. Engizisyonun baskısıyla yurdu İspanya'yı terkederek Hollanda'ya gelip yerleşen bir yahudi ailesinden geliyordu. İlk eğitimi dini bağlamında oldu. Din adamı ya da tüccar olması isteniyordu. O ise doğasının gerektirdiği yaşamaya girişip, kendini aklının buyruğuna bırakınca doğusundan dolayı bağlı olduğu topluluğu kızdırmış oldu; nitekim bu nedenle 1656 da sinagogdan atıldı. Afaroz edilmeyi pek önemsemedi, hatta düşünsel gelişmesini tamamlaması, özgürlüğünü bütünlemesi için bunu bir olanak saydı. Yalnızdı. Kendini çalışmalara verdi. "Doğası gereği aydınlık bir ruha ve güçlü bir kavrama gücüne sahipti. Latince öğrenmeye büyük bir istek duyduğu için ilkin bir alman öğrenciden hergün birkaç saat ders aldı. Bu dersler pek iyi anılmayan öğretmen ve doktor Franz van den Enden'in derslerine başlayana dek sürdü."(1) Latince öğrendikten sonra çalışmaları, okuyup araştırmaları daha da hızlandı, yoğunlaştı. Zihninin apaçık adımlarla ilerleyişiyle biraz daha özgürleşiyordu ve o bunu bozacak para ya da ünvana hep sırtını dönüyordu. Bu nedenle Heidelberg üniversitesinde hocalık teklifini, bazı kişilerin para yardımı isteğini geri çeviriyordu. Her adımda biraz daha aydınlanan, her aşamada kişinin biraz daha gelişip, yetkinleştiği, güçlendiği bir yaşamada insanın günübürlük, sıradan yaşayışının önemli yanları muhakkak ki çok cılız kalacaktır. Dıştan bakıldıkta yalnız, eksikli, renksiz bir yaşam sürüyordu. Yakından bakıp, tanıyınca pırıltılarla dolu gelişen, derinleşen bir yolda, dost olan dostlarla bütünleşmiş bir yaşamaydı. Kimi zaman özel dersler vererek, mercek yaparak geçimini sağlıyordu. Bundan hiç yakınmamıştır. Hatta birkaç kez oturduğu kenti değiştirmek zorunda kalmasına karşın şikayetçi olmadı. Onu afaroz edenler, ona özgürlüğünü geliştirme ya da Spinoza olma olanağını vermişlerdi ama sonradan pek de rahat bırakmamışlardı. Öteyandan Musa dininden afaroz edilene İsa dininden çağrılar geliyordu. Oysa o, başyapıtına tanrı ile başlayan, tanrıya dayanan bir tanrı tanımazdı. İlk bakışta apaçık görülen bu çelişki Spinoza felsefesi ile değerlendirilince ortadan kalkar ve yerini sonsuz ve mutlakla övülmüş bir evrendi-

(1) Carl Gebhard, Spinoza, Lebensbeschreibungen und Gespräche, s.54.

nine, ulaşamayacağını bilmesine karşın yine de her an Tanrı'ya yönelen, Tanrı'ya atılan, sezgileriyle onu içinde bütün olarak duyan bir dindara bırakır. Yaşamayı, yani; özgürleşmesi, yani; mutluluğunu yoğunlaştırması, yaşamayı yaşanır ve yaşamaya değer kılan bir dindarlıktır.

Teolojik-Politik İnceleme adlı yapıtı (1670 de) yayınlandıktan sonra karşılaştığı sert tutumları da dikkate alarak, yayınlandığında koparacağı gürültünün yaşamasının olgunlaşan akışına ket vuracağı kaygusuyla başyapıtı Etika'yı dostlarının tüm ısrarlarına karşın yayınlamadı. Sıradan hazlara bağlanmadan en değerli olana uygun, gelişen yaşama süreci 21 Şubat 1677'de bittiğinde ölümsüzleşme süreci başlamıştı. Bu muhakkak ki, Batı Felsefe Tarihinde en önemli kitaplar öbeği içinde yer alan günümüze büyük ve önemli etkilerini sürdürerek gelmiş, gerek felsefe ve gerekse felsefe dışı yörelerde sık sık başvurulmuş başyapıtı "Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika" ile gerçekleşmiştir.

Herbiri Etika'nın ortaya çıkmasında etkili, hatta biri Etika'nın bir önçalışması olan Spinoza'nın yapıtları ölümünden sonra yayınlananları da katarsak yedi tane olup, bunlar çalışmamızın sonunda bibliyografyada gösterilmişlerdir.

Öldüğü zaman ardından berberinin "mutlu Spinoza" dediği söylenir. Mutlu olduğu kuşku götürmez. Bu mutluluğun ne tür olduğunu ise ona dayanarak, onu sözleriyle şöyle belirleyebiliriz: "Ender bulunan şey elbette zor olmalıdır. Eğer kurtuluş kolayca elde edilir ve zahmetsizce bulunabilir olsaydı kim onun değerini bilebilirdi. Yüce ve değerli olan herşey ne denli enderse, o denli zordur."(2)

(2) Spinoza, Etika V, s.276.

I

ETİKA'NIN OLUŞUMU

"Tanrı, Ruh ve İnsan'a Deggin en Yüksek İyi Üstüne Görüşler'inin taslağını yazdığında Spinoza daha otuz yaşında bile değildi. Yalnızca öğrencilerinden küçük bir grup için yazılmış, ama yayınlanmamış olan bu pekeşip, olgunlaşmamış taslağı, bugün, biz, daha sonra ona verilen 'Kısa İnceleme' ya da 'Küçük Etika' adı altında bilmekteyiz."(3)

Afarez edildikten sonra dini ile yalnızca dışsal bir bağıllığı kalmıştı. Bundan sonra tüm gücü ile düşüncelerini sistematik bir biçimde geliştirmeye girişti ve Etika'nın başlangıcı sayılan 'Kısa İnceleme' ya da 'Tanrı, İnsan ve İnsanın Mutluluğu Üstüne Kısa İnceleme' denemede görüşlerini yoğunlaştırdı. Dostu Simon de Vires'e adandığı söylenen Kısa İnceleme Etika'nın tümüyle bir Önprogramı değildir. Onda yer yer Etika'yı anımsatan, yer yer Etika'ya götüren, yer yer Etika'da tümüyle değiştirilmiş biçimde ele alınan ve yer yer de Etika'ya aynı biçimde yansımış bölümlerle karşılaşırız. "Kısa İnceleme Spinoza düşüncesinin upuygun dile getirilişinin formunda ortaya koyulmamakla beraber bizim için o Spinoza felsefesine gerçekten değerli bir giriştir. Çünkü Kısa İnceleme onun felsefesini bitmiş, sistemli bir formda değil, canlı bir oluş içinde gözler önüne serer."(4) Çünkü o görüşünü bu deneme, taslak sınırlarında bırakmayacak, dostlarıyla tartışıp, araştırmalar yaparak sürekllice geliştirip, Etika'ya ulaşacaktır. "Spinoza yöntem öğretisinin bütünlüğü içinde felse-

(3) J.Freudenthal, Spinoza Leben und Lehre. 2.Teil, s.16.

(4) Carl Gebhard, Kurze Abriss der Abhandlung über Gott, den Menschen und sein Glück. Einleitung, s.XV.

fesine matematiksel bir form vermeye kesin olarak karar verip ilk önermelerini 1663 yılı başında ortaya koyduğu Etika'nın geliştirdiği biçimine ulaştığında Kısa İnceleme onun için önemini yitirmişti."(5)

Kısa incelemede ele alınan birçok kavram Etika'da da yer alır. Sözgelimi, Tanrı, Akıl, Öznitelik, Yaratıcı Doğa, Yaratılmış Doğa, Boş Hayal, Kuruntu, Hakikat olan Bilgi, Sevgi, Tutku, Kin, Sevinç, Keder, İstek, Arzu, Mutluluk, Özgürlük bunlardan başlıcalarıdır. Spinoza bu kavramlarla daha ilk öğrenimlerinden başlayarak tanışmıştı. Örneğin Yüksek Yahudi Okulunda Talmud ile Ortaçağ Yahudi Felsefesini ve bu felsefedeki sonsuz varlık olarak Tanrı anlayışını tanımıştı. Yeni Doğa Anlayışı'nı öğrenmek için Fizikle ilgilenmiş ve bu sırada Giordano Bruno'yu incelemişti. Bruno'nun görüşleriyle sonsuz varlık tanrı ile doğa arasında, ayrı bir deyişle natura naturans ile natura naturata arasında bağ kurulur. Bu sıralarda Descartes'ın yapıtlarını okur; bilgide apaçıklık, apaçık bilgilere ulaşma yöntemi onun önemli bir kaygusunu oluşturur. Bu değindiğimiz etkiler ve değineceğimiz Hobbes gibi diğerleri onun görüşünde, görüşünün bütünlüğü içinde yer alırlar.

"Spinoza'nın bakış açısı üstüne ilk taslağı Tanrı, İnsan ve Mutluluğu Üstüne Kısa İnceleme verir. O burada İtalyan doğa filozofları (Telesio, G.Bruno, Campanella) ile aynı çizgidedir. Spinoza ister (Kuno Fischer'in Yeniçağ Felsefesi Tarihi 2'de söylediği gibi) Descartes Felsefesini geliştiren biri olarak görülsün, ister (Freudenthal'in değindiği biçimde) ortaçağ yahudi-hristiyan felsefesinin önemli bir etkisini yansıtsın, isterse de (Cassirer ve Dilthey'in belirttiği gibi) İtalyan doğa felsefesinin, onun gelişmesinde payı büyük olsun, Spinoza'nın tüm sistemi bu etkileri taşımasına karşın bir bütün, kendine özgü bir sistemdir."(6) Böyle bir sistemin kurulabilmesi için filozofun öğeleri kendisinde bütünleneceği yeni bir şey olmalıdır. Spinoza sistemi kuru bir bireşim değildir, ama bir filozof olarak devraldığı bazı sorunların çözümü, bazı görüşlerin geliştirilmesi, sorun olarak ortaya çıkmamış, sorunlaştırılmamış durumların günışığına çıkartılıp onlara görüşün bütünlüğü içinde yanıt

(5) Carl Gebhard, a.g.y., Einleitung, s.XV.

(6) Karl Vorländer, Geschichte der Philosophie, 2.Band, s.111.

getirmektir; insanlara saygın, yürünmeye değer bir yaşama yolu önermektedir. Bu bağlamda Spinoza'nın getirdiği en önemli yeniliklerden biri içkinlik düşüncesidir. Etkisini o sırada da sürdürmekte olan kilisenin ortaçağdan devralıp, sürdürüğü anlayış uyarınca tanrı aşkın olarak görülürken, Spinoza ötelerde biryerde olan tanrıyı herşeye katar. Deus sive natura yargısı evreni tanrısallaştırır, kutsar. "Spinoza kısa incelemede içkin kavramını her alana uygular... Hakikat Spinoza için bir içkin hakikattir. Bu hakikat kendi kesinliğini objelerle idelerin karşılaştırılmasında çıkartmaz, onun için kesinliğin ölçütü kendi kendisinde bulunur. Çünkü Spinoza için hakikati ortaya çıkartan bilgi, anlayışın kendi kendini yönettiği içkin bir süreçtir."(7) Bu nedenle de tamamlanmamış yapıtı olan Anlığın Düzeltilmesi üstüne İnceleme adlı kitabında aklın upuygun bilgisinin objesini tam olarak dile getirdiğini savunmaktaydı. Ona göre doğru bilgiyle, dile getirdiği şey özdeştir, örtüşür. Spinoza burada henüz bilgi ile objesinin örtüşüp, örtüşmemesini sorun edemiyor. Daha sonra ortaya çıkacak olan bu sorun onun öndayanakları tarafından örtülür. İçkinlik nedeniyle varlık öze bağlıdır. Akıl bilgisi de, yani; upuygun, kesin, mutlak olanı dile getiren bilgi de öze değgindir, dolayısıyla obje ve bilgisi ayrı düşünülmez. Herşeye içkin olan öz tanrısaldır, tanrıdır. Bu nedenle akla dayanılarak yapılan her açıklama tanrıya değgindir. "Tanrının bir başka şeyle tanımlanıp açıklanması olanaksızdır. Tıpkı bilginin olduğu gibi, varlığın da kökeni tanrıdır ve başka hiçbir bilgi objesine açık ve seçik ulaşılamazken onu aşmak sözkonusu bile değildir."(8) İçkinlik öndayanağı olmasaydı Spinoza Kısa İnceleme'de objenin kendisini akla doğrudan açısından söz edemezdi. Bilgi bağlamındaki içkinlik bilgisinin temeltaşı edildiği insanın özgürlüğü, mutluluğu, erdem, güç gibi ahlâkının başlıca yanları için de geçerlidir. Bu nedenle Spinoza ahlâkına bir içten ahlâk, kişinin kendi özünde, varlığında içkin olan mutlakta temellenen ahlâk denilebilir. Amaç insanı özgürlüğün yoluna, bir tür kurtuluşa yönlendirmektir, ama bu sağlam bilgilerle sağlanacaktır. Bu nedenle ağır, sürekli pekiştirip, sağlamlığını tartarak, ilk temel önermelerle ilişkisini koparmadan görüşünü geliştirip, kurar.

(7) Carl Gebhard, Kurze Abris der Abhandlung über Gott, den Menschen und sein Glück. Einleitung, s.XVIII.

(8) Ernst Cassirer, Das Erkenntnisproblem, II.Band, s.74.

Belli bir yaşama ideali için, o yaşamanın dayanacağı belli bir bilgi ideali gerekir. Spinoza bunu şöyle belirler: "Tanrının bilgisi olan bu 4.(tür)bilgi, bir başka şeyden çıkartılarak değil, dolaysızca elde edildiğinden, önceden kanıtlanmış olandan doğar, yani; o kendinden başka hiçbirşeyle bilinmeyen ama yalnızca kendisiyle bilinen tüm bilgilerin kökeni olandır. Biz doğada onunla öylesine bağlıyız ki, o olmadan ne var olabiliriz, ne de herhangi birşeyi kavrayabiliriz. Tanrı ile aramızda böylesine sıkı bir bağlılık bulunduğu için, onu dolaysızca kavrayabilme-miz olanak bulur."(9) Etika'da bu doğrudan bağlılık sezgi bilgisi olarak belirlenecektir. Tanrıyı, tanrısal olanda doğrudan kavramamıza yarayan bilgi. İçkinlik burada özdeşlikle bütünleşir. "İdelerin düzen ve bağlantısı, şeylerin düzen ve bağlantısıyla aynıdır. Düzenlerin özdeşliği, genellikle görüldüğü gibi Spinoza görüşünde Töz'ün özdeşliğinden çıkar."(10)

İnsan'ın yaşamasını üstüne kuracağı bu sezgisel bilgiye; şeyi özünden kavrayan bilgiye her kişinin ulaşması; herkesin varlığı en iç özünden, tanrısal bağlamda kavraması elbette düşünülemez. Spinoza bilgide doruk olarak gördüğü sezgiyle doğanın düzenine katılmanın, ona uygun yaşamanın yalnızca çok az kişi tarafından başarılabileceğini görmüştü. İlerde yeniden ele alıp, açıklayacağımız gibi, her insanın bilgisel düzeyinin ayrılığını gördüğünden her insanın upuygun bilgilerle yaşayabildiği, yani; kendini aklının buyruğuna bırakabildiği, aklını kullanabildiği ölçüde iyi, güçlü, erdemli ve özgür olabileceğini vurgulayacaktır.

Spinoza, kimilerinde az, kimilerinde çok olmasına karşın aklın gücünün tüm insanlarda bulunduğunu kabul etmektedir. Bu kabul bize Descartes'ı anımsatmakta: "Sağduyu dünyada en iyi paylaşılmış şeydir... bu daha çok asıl sağduyu veya akıl denilen iyi hüküm vermek ve doğruyu yanlıştan ayırdetmek gücünün bütün insanlarda yaradılıştan eşit olduğunu gösterir."(12) Spinoza Kısa İnceleme ya da Küçük Etika'yı yazdığında henüz Descartes'ın düşüncelerini tam olarak tanımamıştı. Kısa incelemeyi yazdığı sıralarda okumaya başlamıştı Descartes'ı.

(9) Spinoza, Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück, s.114.

(10) Ernst Cassirer, Das Erkenntnisproblem, 2.Band, s.117.

(11) R.Descartes, Abhandlung über die Methode, s.1-2.

(12) J.Freudenthal, Spinoza Leben und Lehre 2.Teil, s.74.

Spinoza felsefesinin gelişip, yetkinleşmesi için Descartes felsefesi önemli bir dayanaktır. "Otuzlu (1630) yıllardan beri özellikle Hollanda Üniversitelerinde Descartescılık yöresindeki tartışmalar tüm entelektüel yaşamda güçlü bir yankı buluyordu. Reformcu Teologların, özellikle Voetius'un teolojik, kuşku götürür arkaplanlarıyla mücadele eden 'Yalancı Fransız'ı genç ve aydın kral korumasına aldığı sırada Descartes Spinoza için yalnızca çekici olabilirdi... (fakat hiç karşılaşmadılar) Yahudi dininden çıktuktan ve yeni bir alanın araştırmasına giriştikten sonra Spinoza van den Enden'den Descartes'ın yalnızca bilmeye ilişkin bir 'Yöntemi' ve yalnızca tanrı, insan ve dünya üstüne çürütülemez ideleri geliştirmedeği -bunlar Spinoza'nın gözlerini kamaştırabilirdi- bundan başka da yaratıcı bir bilimadamı ve ilkin bir matematikçi ve fizikçi olarak ortaya çıktığını öğrenmişti. 'Yöntem Üstüne Konuşmalar' ek olarak üç incelemeyi de içeriyordu. Spinoza'ya da ilginç gelen bir biçimde 'Doğabilimindeki Hakikati' tanımlayan bu üç inceleme Geometri, Meteorlar ve Işığın Kırılması üstüne çığıracı araştırmalardır. Spinoza van den Enden ile beraberliğinde ilkin Descartescılığı tanıdı. Burada doğadaki mekanizm insan, akli ve bilimsel deneylerle tanrı'nın tanımlanmasını kanıtlayan bir tarz olarak ortaya çıkıyordu. Tanrıda en yüksek tözden açık ve seçik bir biçimde anlaşılan doğa ikinci ve kuşkusuz daha alt bir tözdü. Bu tözün, doğanın özüne biz optik ve anatomi aracılığıyla, keskin bir anlayış ve matematiksel kanıtlama biçimiyle sokulabilirdik... Doğayı öğrenmede matematik Descartesın da katkısıyla Spinoza için çağın yolaçıcı bilimi olmuştu."(13) Spinoza'nın ulaşmayı istediği bilgi matematiksel kesinliğe sahibolmalıydı. Hakikat kuşkuya yerverdiği zaman hakikat olamazdı. Hakikat genelgeçer, mutlak ve apaçıktır. Başkaca söylenirse "Açık ve seçik kavranan her şey hakikattir"(14). Hakikatin dilegelişinin de apaçık olması gerekir ki o hakikatin bilgisi olsun. Ayrı bir deyişle hakikatin bilgisi matematiksel kesinlikte olmalıdır. İnsanlara önerilecek sağlam bir yaşama yolu ancak matematiksel kesinlikteki bilgilerle olanak kazanır, yani; tüm olup bitenlerin kendilerine uyduğu değişmez, mutlak zorunluluğu dile getiren yasalarla. Bu yasalar doğadadır. "Tüm var olanlar yalnızca

(13) Kurt Kusenber, Baruch de Spinoza, s.47-50

(14) Spinoza, Descartes' Prinziplien der Philosophie auf geometrischer Weise begründet. 1. Teil XIV, s.44.

tanrı'nın gücünde bulunurlar. - Tanrı herşeyin yaratıcısıdır."(15) İçkinlik burada daha da belirginleşmeye başlar. "Yaratılmış şeyler özleri gibi varlıkları bakımından da tanrıya bağlıdırlar. İkinci olarak yaratılmış şeylerin yalnızca varlığı değil, ikinci bölümde açıkca gösterileceği gibi özü ve doğası da tanrının yargısına bağlıdır. Buradan yaratılmış şeylerin kendi başlarına hiçbir zorunluluğu bulunmadığı anlaşılır. Çünkü onlar bir başlarına ne kendi özlerine, ne de varlıklarına sahiptirler."(16) Böylece yaratıcı doğa ile yaratılan doğa anlayışları da pekişmeye başlar, ama İnsanın özgürlüğü nasıl sağlanacaktır. Spinoza başıboş, serbest etkinliklerin özgürlük olmadığını, özgür olmak için zorunluluğa bağlanmanın zorunlu olduğunu savunmaktaydı. Özgürlük zorunlulukla, yani; hakikatle olanak kazanınca, açık-seçik, upuygun bilgilere: Hakikat olan bilgilere dayanan, onlara uygun eylemlerimiz özgür eylemler olacaklardır. Hakikat olmayan, iyi bilmediğimiz yerde yanılma vardır ve bu da insanı özgürlükten alıkor Spinozaya göre. Descartes ise bunu şöyle belirler: "Tasarladığımız bir şey üstüne onaylayıcı ya da yadsıyıcı hiçbir şey söylemediğimiz sürece yanılmayız. Eğer yalnız açık ve seçikce bildiğimiz bir şeyi onaylar ya da yadsırsak, yine aynı biçimde yanılmayız. Yanılma daha çok şurada, doğru olarak kavramadığımız bir şey üstüne yargıya vardığımız yerde ortaya çıkmaktadır."(17) Açık ve seçik bilmediğimiz şey üstüne konuşup yargıya varmamızda istencimizi denetimsiz bırakmamızdan ileri gelmektedir. İstenç zorunluluğa bağlandığı zaman hakikat olan yargıları dile getirme olanağına sahip oluruz. Bu da tanrı da temellenir. "Ruh kendi değişik ideleri arasında herşeyi bilen, gücü herşeye yeten ve en yüksek düzeyde yetkin bir varlığın, diğerlerinden yetkin, incelmış ve köklü idesini gözönüne getirdiğinde, onun varlığında seçikce kavradığı diğer şeylerin idelerinde olduğu gibi rastlantısal ya da olası olanı değil, tümüyle zorunlu ve öncesiz-sonrasız olanı tanır. Bu tıpkı ruhun bir üçgenin idesinde zorunlu olarak onun üç açısının iki dik açıya eşit olduğunu öğrenip, böylece üçgenin iki dik açıya denk üç açısı bulunduğu kanaat getirdiği için buradan şunu açıkca görürüz; en yüksek düzeyde yetkin bir varlığın idesinde zorunlu ve öncesiz-sonrasız varlık içerilmiştir. Bunun

(15) Spinoza, a.g.y., 1. Teil, XII Önerme Eki 1, s.42.

(16) Spinoza, a.g.y., Anhanges metaphysischer Gedanken, 1. Teil, s.117.

(17) Descartes, Die Prinzipien der Philosophie, 1. Teil, 33, s.12.

sonucu olarak da en yüksek düzeyde yetkin varlık var olur."(18) Bu tanrısal ve tek tek şeylerin bağlı olduğu zorunluluğun tıpkı üçgende üç açı toplamının iki dik açığa denk oluşu gibi bir zorunluluk olduğu, Tanrı'nın aynı zorunlulukla ve diğer tek tek şeylerin aynı zorunlulukla var oldukları düşüncesini Spinoza Etika'da zorunluluğun geçtiği pek çok yerde kullanacaktır. Tanrı'nın özgürlüğü mutlak özgürlük bu zorunlulukta temellenir. İnsanın özgürlüğü de aynı yerde olanak bulacaktır. Başıboş istekler bu zorunluluktan uzak oldukları için onlara uygun etkinliklere özgürce denemez. Bu nedenle insanlar yanılabilir ama tanrı tam özgür olduğu için yanılmaz. "Yanıldığımız zaman ya etkinliğimizde ya da özgürlüğümüzün kullanımında bir eksiklik vardır, fakat bu doğamızda bir eksiklik olduğunu göstermez. Çünkü yanlış yargıya vardığımızda da, doğru yargılar verdiğimizde de doğamız hep aynıdır."(19)

Descartes beden ve ruh'un ayrı tözler olduğunu belirlemiş, ama aradaki ayrılığın ortadan kaldırıp, bütünlüğü sağlayamamıştı. Ruh ve beden ayrılığı sorunu Descartes'dan sonraki filozoflarında önemli konularından birini oluşturmuş, ama yine de tam bir yanıt verilememişti. Spinoza görüşünde ruh da, beden de ya da daha genişçe ele alırsak cisim de Descartes'in belirlediğine çok yakındır. Ruh doğası gereği, bedenden, cisimden tümüyle ayrı bir tözdür. Onun var olmak için uzama, biçime, herhangi bir konuma gereksinmesi yoktur. Onun var olduğunu ancak düşünme ile bilebiliriz. Bu nedenle kuşku duyulmazcasına ruh ya da düşünmenin bedenden önce geldiğini biliriz.(20) Descartes'in saptadığı bu özellikleri büyük bir yaklaşıklıkla Etika'da buluruz. Spinoza'nın ruh anlayışı da Descartes'in belirlemesine yakın olarak(21), düşünme özneliği bağlamındadır. Cisim de özünü uzam oluşturan, harekete bağımlı, biçimsel bir tözdür(22). Cisimler dünyasında egemen olan harekettir; oradaki tüm değişiklikler harekete bağlı olarak ortaya çıkarlar. Bir cismin hareketinin yö-

(18) Descartes, a.g.y., 1.Teil, 14, s.5.

(19) Descartes, Prinzipien der Philosophie, 1.Teil 38, s.13.

(20) Descartes, a.g.y., 1.Teil 8, s.3.

(21) Descartes, a.g.y., 1.Teil 53, s.18.

(22) Descartes, Prinzipien der Philosophie, 2.Teil 1-9, s.31-35.

nü, hızı, hareketinin kesilmesi, dinginlik, harekete geçmesi, diğer cisimlerle bütünleşmesi ya da ögelerine ayrılması hep hareketle olur(23). Spinoza görüşünde Yerkaplama(Descartes diliyle Uzam) özneliği bağlamındaki belirlemeler Descartes'ın söylediklerinden pek ayrı değildir(24). Görüşler arasındaki bu benzerlik, bir başka bakımdan, çağın anlayışının böyle olmasından da kaynaklanır.

Descarteste'da sorun olarak ele alınan ve doyurucu bir çözüme kavuşturulamayan, Descartes sonrası felsefeleri de etkilemiş olan ruh ve beden ayrılığı sorunu Spinoza'nın özneliklerin paralelliği görüşünde çözümünü bulur. Ruh ve beden birer modus olarak ayrı özneliklere aittirler, ama birbirlerine zıt, bağdaşmaz değildirler. "İdelerin düzen ve bağlantısı ile şeylerin düzen ve bağlantısı bir ve aynıdır."(25)

Bir bakıma Spinoza sistemi Descartesci kavramlarla panteist, mistik bir duyusun düşünsel temellendirilmesi olarak görülebilirse de, onda yalnızca bu iki etki: Descartes ve mistiklerin dinsel içyaşamaya dayanan tanrı anlayışları bulunmaz. Spinoza görüşünde yeniplatoncu felsefeden temellenen mistik öğretiler, ortaçağ yahudi filozoflarının tanrı anlayışları, G.Bruno ve Kopernikus'un ortaçağdaki insan-merkezci dünya görüşü karşısına koydukları, tanrı'nın haklı olduğunu savunma yolunun tersine, insanı evrende önemsiz bir küçücük öge kılan doğacı; nesnel, bilimsel anlayışları, stoa felsefesi, yeni pozitivistin savunucusu ve Spinoza'yı hem duygular psikolojisi ve hem de devlet görüşü bakımından etkileyen Thomas Hobbes'un görüşleri yalınkat bir bağdaştırmacılık içinde değil, bir düşünsel yaratıcılık içinde eritilir, yepyeni bir form ve yepyeni bir bakış açısı ile ortaya koyulurlar. Spinoza için hiçbir kavram aceleyle, rastlantısal bir uygunluğa dayanılarak kullanılmaz. Ele aldığı her kavramı inceden inceye gözden geçirir, inceler, işler, üstünde tartışır, ona uygun formunu verir ve felsefesindeki yerine oturtur. Etika böylesine kılı kırk yaran bir yöntemle kurulur.

(23) Descartes, a.g.y., 2.Teil 23-31, s.41-45.

(24) Spinoza, Etika 2. Kitap 13'den sonraki ek bölüm, s.56-61.

(25) Spinoza, Etika 2. Kitap 7. Önerme, s.48.

II ETİKA'NIN YÖNTEMİ

Etika'nın en belirgin özelliklerinden biri yöntemi ve bu yöntemeye göre kuruluşudur. Spinoza'nın kitabı sunuşu da bunu vurgular: "Geometrik Yönteme Göre Oluşturulmuş ve Beş Bölüme Ayrılmış Etika".

Spinoza başyapıtı olan Etika'da neden böyle bir yöntem ve yöntemeye uygun anlatı kullanma gereğini duyar? Teolojik-Politik İnceleme, Tanrı, İnsan ve İnsanın Mutluluğu, Anlığın Düzeltilmesi üstüne İnceleme gibi yapıtlarında görülen düz anlatıma neden girmez de daha zor olan bu yolu seçer?

Spinoza'nın ilk yapıtı olan ve bir dersinin notlarından oluşan kitabının tam başlığı da şöyledir: Geometrik biçimde temellendirilmiş Descartes Felsefesinin İlkeleri" Kitap girişten sonra hemen tanımlarla başlar. Sonra Belitler, ardından önermeler ile kanıtlamaları ve açıklamalar. VII. Önermeden sonra 2. Ekönerme gelir. Ardından yine önermeler ve 21. önermeyle 1. bölüm biter. 2. ve 3. bölümlerde de aynı yöntem uyarınca, ama konunun gerektirdiği biçimde, özü bozmayan yerdeğiştirmeler görülür. Politik İnceleme veya Devlet Üstüne inceleme adlı yapıtında daha ayrı ama benzer bir tutumla karşılaşırız. Konular parça parça ve sırayla ele alınıyor. Her parçanın numarası var. Atıflar bu numaraya göre yapılıyor. Böyle düşünüp-yazma biçimini Descartes "Ruhun İhtirasları" adlı yapıtında kullanır. Orada da her madde ve ayrıca maddenin konusu belirtilir. Bu iki yazma biçiminin ortak yanı, başlangıçtakilerin hep daha temelli ve sağlam olmasıdır. Atıflar da bu nedenle hep gerideki önermelere, maddelere veya vargıda söylenenlere yapılır, dayanak olarak onlar kullanılır.

Etikada ise geometrik düşünme en yetkin biçimde uygulanıp, ortaya koyulur. Bu tutum, bir bakıma çağının yaygın düşünme biçimini yansıtır. XVII. yüzyıl düşüncesinin önemli kaygularından biri de Renaissance'da başlamış ama bir birlik ve düzene sokulamamış olan verilerle birlikli, tutarlı bir dünya görüşü, bağlantıları iyice belirlenip, pekiştirilmiş bir evren tablosu ortaya koymaktı. Bu amaçla gerçekliklere yönelindi. Gerçeklik denilince de "...her bir şeyin diğerleriyle incelenebilir kurallara göre içten bağlandığı büyük ve kendi içinde birliği olan bütünlük anlaşılıyordu."(26) Böyle bir anlayışta dünya kendisiyle hep aynı kalan tözsel bir birlik, tek tek olgular da onun yasallığına bağlı olarak birbirini gerektiren durumlardı. Kesin yasalara göre mutlak bir zorunluluğun egemen olduğu evrenin birlikli düzeni ancak akıl ile açık ve seçik olarak kavranmaya ve matematiksel olarak dile getirilmeye elverişliydi. Bunun için de Kopernikus'un ortaya koyduğu ve Galilei ile gelişen matematiksel-fiziksel doğa anlayışına bağlandılar. Matematiksel-Fiziksel doğa anlayışında, doğada olup-biten her şey belli yasalar uyarınca gerçekleşir. Doğanın birliğini, bütünlüğünü sağlayan yasalar en iyi matematiğin kavramlarıyla dile getirilebilirler. Matematik aklın bir ürünüdür. Öyleyse akıl doğaya uygundur, doğayı açık ve seçik kavrayabilir. Aklın doğaya uygunluğu rastgele değil, tanrının evrene ve insan ruhuna aynı ilkeleri yerleştirmiş olmasındandır. Öyleyse akıl evrendeki her şeyi kavrayabilir(27). Ne var ki aklın hakikati kavrayıp, dile getirmesi kendiliğinden olmaz; onun belli bir biçimde işlemesi gerekir. Yöntem sorunu burada ortaya çıkmaktadır.

Kopernikus ve Galilei fizik olguların açıklanmasında Matematiği başarıyla uygulamışlardı. Yöntem uyarınca bir olgu önce ölçülebilen en temel öğelerine ayrılıyor, bu arada öğelerin bütünlüğünü sağlayan kurallar araştırılıyor ve sonra birleşim aşamasına geçiliyordu. Şimdi bu yöntemin felsefeye aktarılması, felsefede uygulanması gerekiyordu. "Descartes tarafından 'Aklın Yönetimi İçin Kurallar' da tasarlanan deduktif yöntemde felsefenin geometrileştirilmesi ilk geniş ve etkili anlatısını bul-

(26) O.Baensch, "Spinoza", E.von Aster, in Grosse Denker, s.9.

(27) M.Gökberk, Felsefe Tarihi, VII. Yüzyıl Felsefesi.

muştı."(28) Descartes'ın en büyük kaygusu sağlam bilgilere ulaşmaktı. Sağlam, açık ve seçik olan bilgiler için ilkin bu bilgilere götürün yolu bulmak gerekiyordu. "Hakikati aramada yöntem zorunludur... Öyle ise herhangi bir şeye ilişkin hakikati yöntemsizce arama yerine onu hiç aramamak daha uygundur. Çünkü bu tür düzensiz aramalar ve açık olmayan hayaller, tasarımlar hiç kuşkusuz doğal ışığı karartır, düşüncüyü körleştirir."(29) Hakikatin belli bir düzene göre araştırılması gerekir. Bu düzen hakikatin veya bir şeyin hakikatinin sahip olduğu düzendir. Dışardan herhangi bir düşüncenin ona uygun olacağı veya onu uygun yansıtacağı kuşku götürür. Şeye değgin hakikate bizi götürün en sağlam yol aklın yoludur; şeylerin geometrik düzen uyarınca açıklanmalarıdır." 'Geometrik Düzen' sözü kesin anlamında alınır, buradaki 'düzen' daha önce öne sürülmüş öncüllerden formel mantığın kurallarına göre önermelerin çıkartılmasını öngörmektedir."(30) Aklın Yönetimi için Kurallar adlı yapıtında Descartes'ın inceden inceye anlattığı da budur. Hakikati arama, bilme işi hep en kolay, en yalın ögelerden başlayarak ve diğerlerine geçerek ilerleyecekti (IV. Kural). En yalın hakikatler ise mutlak olanlardı (VI. Kural). Bunlardan kalkılarak görelî olanların bilgisine ama ağır ağır ve belli bir sıra izlenerek ulaşılacaktır. "... inanıyorum ki, mantığı oluşturan kurallar çokluğu yerine, belirleyeceğim şu dört kural yeterli olacaktır; yeter ki onlara süreklîce uymak için sağlam ve değişmez bir kararım olsun.

Birinci kural, doğruluğunu apaçık bilmediğim şeyleri hiç bir zaman doğru olarak kabul etmemek, yani; acele ve peşin yargılara saplanmaktan dikkatle kaçınarak, yargılarımda ancak kuşku duyulmayacak ölçüde açık ve seçik kavradığım şeyleri bulundurmaktı.

İkincisi, inceleyeceğim güçlüklerden her birini en iyi biçimde çözümlmek için olabildiğince çok bölümlere ayırmaktı.

Üçüncü kural, en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayıp, derece derece en karmaşık olanların bilgisine yükselmek için düşüncelerimi bir sıraya göre yürütmektî. Bu sırada doğaları gereği birbiri ardınca

(28) W.Cramer, Spinozas Philosophie des Absoluten, s.9.

(29) Descartes, Regeln zur Leitung des Geistes, IV.Kural, s.15.

(30) W.Cramer, Spinozas Philosophie des Absoluten, s.9.

sıralanmayan şeyler arasında bile bir sıra bulunduğunu kabul edecektim."(31)

Descartes'ın bir ardılı olarak Spinoza da hakikat olanı ve onun bilgisini bu yolda arayacaktı. "Descartes matematik örneğine göre kendi yeni felsefe yöntemini aramış ve bulmuştu. Fakat geometrik yoldan ortaya koyuşun kesin formunu yalnızca bir kez, ikinci itiraza yanıtında kullanmıştı. Spinoza Kısa İnceleme adlı yapıtında (Ekin birinci bölümünde) bu örneğe uymaya çalışır. Spinoza, yöntem öğretisi üstüne henüz bitmemiş denemesinde matematiksel düşünmenin dedüktiv işleyişini şeylerin hakikat olan bilgisine uzanan yolun biricik normu ve kuralı olarak ister. O matematiksel yöntemin formunda Descartescı ilkeler öğretisini ortaya koyup bu yazının ekinde şöyle açıklar: doğanın tüm düzeni tam açıklığıyla kavrandığında herşey matematiğin tüm önermelerinde olduğu gibi zorunlu olarak bulunacaktır"(32). Fakat Spinoza'da Descartes'ın kuşkusu yoktur. Kuşku duymak ve onunla araştırmakla, insanın aklıyla upuygun kavrayıp dile getireceği bir dünyaya yönelmesi arasında daha felsefeye başlarken ortaya çıkan önemli bir ayrılık var. Spinoza için tüm bilgilerimiz tanrı bilgisinden türerler. Tanrı bilgisi her türlü kuşkudan uzaktır ve her türlü kuşkuyu uzaklaştırır. Çünkü o kesin ve güvenilir bir bilgidir, her şey üstüne kesin ve güvenilir bilgileri devşireceğimiz bir temel dayanaktır. "...Spinoza'nın yüreklice düşünme biçimine göre felsefede, felsefenin bütün kapsamında bulunan açık ve seçik idelerin tam ve kesiksiz bağlılığından başka birşeye yer yoktur. Bu idelerde daha en baştan söküp attıkları kuşkuya hiçbir zaman ve hiçbir yerde olanak tanımazlar."(33) Önemli olan varlığı bu biçimde kabul edilmiş olan evreni tanımaktır. Bu pek zor bir iş değildir Spinoza'ya göre. Evrenin birlikli, düzenli olması, onu tanıyıp bilmemizi kolaylaştırır. Yeter ki tanıma, bilme yolu doğru bir yol olsun. Böylece ardılı olmasına karşın Spinoza Descartes'dan yine ayrılmaktadır. Her ikisi de geometrik yöntemi kullanmaktadır ama, Descartes çözümleyici bir tavırla sorunu öğelerine ayırıp, tanıyıp, sonra birleştirerek kavramayı, gerçeği anlamanın yolu olarak görürken, Spinoza daha ay-

(31) Descartes, Abhandlung über die Methode, s.15.

(32) K.Fischer, Spinozas Leben, Werke und Lehre, s.341.

(33) O.Baensch, Spinoza, in "Grosse Denker", s.13-14.

rı bir tavırla yaklaşmaktadır gerçeğe. "Spinoza geometrik yöntemi uygularken geometriyi sentetik yöntem içinde geliştirmiş olan, geometrinin Greklerdeki büyük sistemcisi Eukleides örneğine dayanır... Sentetik yöntem tamamlanmış bilgi için uygun bir betimleme biçimidir. Bu bilgi, bu yöntemde olup-bitenin her türlü tortusundan arınmış olarak, sanki ebedi formunu alır."(34) Artık şeyleri parçalara ayırıp, kavrayarak ve sonra yeniden birleştirerek yeniden keşfetmeye gerek yoktur. Evren bütünlüğü kurulmuş, tek tek nesnelere zorunlu bağlamlarında belirlenmiştir. Her şey yerli yerindedir. Böylece yapılacak şey, yalnızca onu anlamak, kavramaktır. Doğayı, onun yasallığını bilmek insanın kendi yaşamını düzenlemesi bakımından önemlidir. Çünkü insan gerek bireysel ve gerekse de toplumsal yaşamını düzenlemek, uyum içinde yaşayabilmek, iyi, erdemli mutlu ve özgürce yaşayabilmek için evrenin zorunlu bağlamına katılmak zorundadır. Evrenin zorunluluğu onun yasallığı, yani; düzenidir. Bu düzeni de ancak aklımızla, ama aklın doğanın düzenine uygun işleyişi ile kavrayabiliriz.

Doğa ile tam uyum içinde, doğayı tam yansıtarak işleyen akıl, kendisinden kuşku duyulmayan apaçık, upuygun idelerle işleyen akıldır. Böyle bir aklın işlevsel başlıca öğeleri nelerdir? Ayrı bir dille söylersek, geometrik yönteme göre kanıtlanmış Etika'nın başlıca yöntemsel öğeleri nelerdir? "Sistem başka önermeleri gereksinmeksizin açık ya da dolaysızca bilinen ama kendileri başka önermeleri temellendiren yargılarla başlamak zorundadır. Bunlar Tanımlar ve Belitlerdir. Bu temel yargılar olmadan bilgi için bir başlangıç söz konusu olmadığından sistemin olabirliği de kalkar... Önceki önermelerden zorunlu olarak çıkan, temellendirilmiş yargılar, önermeler veya prepositionlardır. Bunlar Tanımlar, Belitler, İlk önermeler gibi en başta yeralanlarla kanıtlanırlar. Kanıtlama tanımlama değildir. Bir önermeden doğrudan doğruya çıkan bir vargı(Folgesatz) veya Corollariumdur. Kanıtlama ilişkin açıklamalara uzanınca Düşünceler(Scholion) elde edilir."(35).

Etika'nın yöntemi ile bu yönteme göre dile getirilenlerin ya da doğanın birbirine tam olarak uyup uymadığı sorulabilir.(36) Böyle bir so-

(34) O.Baensch, a.g.y., s.16.

(35) K.Fischer, Spinozas Leben, Werke und Lehre, s.343

(36) W.Cramer, Spinozas Philosophie des Absoluten, s.10-11.

ruya Spinoza Etika'sında şu yanıtı buluruz: "Düşüncelerin(İdelerin) düzen ve bağlantısı, şeylerin düzen ve bağlantısıyla aynıdır."(37) Burada sözü edilen düşünce, upuygun olan, hakikati dile getiren düşüncedir. Upuygun düşüncelerin düzen ve bağlantısının oluşturduğu sistem doğanın düzenini yansıtır. İster düşünsel, ister doğal şeylere değgin olsun, bu sistemde başlangıçlar ne rastlantısal olarak bulunmuşlardır, ne de deneyden edinilmişlerdir. "Bu konuda hiçbir deney bizi aydınlatamaz, çünkü deney bize şeyin özü üstüne hiçbir şey öğretmez. Deneyin olabildiği en yüksek etkinlik, yalnızca şeylerin belirli varlığı üstünde durup düşünme yolunda ruhumuzu yönlendirmesidir."(38) Şeyi bilmek, şeyin özünü bilmektir ve bunun için de akıl gerekir. Aklın işleyişi de temel önermelerle başlar.

a) Tanımlar ve Belitler

Etika tanımlarla başlar ve hemen ardından da belitler gelir. Kitabı topluca baktığımızda genel bir sayımla:

1. Bölümde 8 tanım ve 7 belit,
2. Bölümde biri ek bölümde olmak üzere 8 tanım ve beşi ek bölümde olmak üzere 10 belit,
3. Bölümde 3 tanım verilir, ardından bölümün sonundaki "Duygulanımların Tanımları" bölümünde 49 tanım verilir, ama 3. bölümde hiç belit yoktur,
4. Bölümde 8 tanım ve 1 belit,
5. Bölümde yalnızca iki belit verilir. Böylece Etika'nın bütünlüğünde 76 tanım, 20 belit bulunur.

Tanımların hepsi kuşatım bakımından aynı düzeyde değildirler: Tümelden tikele doğru bir diziliş görülür. Etika I. tanımda, kendi kendinin nedeni olanla başlar. III., VI., VII. ve VIII. tanımlar da ona değgindirler. O kendi kendinin nedenidir ama, aynı zamanda kendisi kendisiyle bütünleşmiş olandır. Onu anlamak için bir başka şey gereksizdir. "Eğer bir şey kendi kendindeyse veya yaygın bir deyişle kendi kendinin nedeniyse,

(37) Spinoza, Etika, II. Kitap VII. Önerme, s.48.

(38) Spinoza, Briefwechsel, 10. Mektup.

o yalnızca kendi özel varlığı ile anlaşılmak zorundadır."(39).

Niçin böyle en tümel karakterli tanımlarla işe başlamak gerekir?

Spinoza görüşünde varlığın temel nedeni en yetkin varlıktır; temel ya da ilk neden böyle bir varlık olmak zorundadır. Varlığı, ona uygun olarak dile getiren bilginin de, en yetkin bilgi ile başlaması gerekir. Bu en yetkin varlığın bilgisi olacaktır. Böylece yöntem bakımından, hem varlık ve hem de bilgiye ilişkin bir ayrılık ortaya çıkar Spinoza felsefesinde: Kendi kendisiyle var olan, kendi kendisiyle doğrudan bilinen varlık ile dolaylı bilinen varlık ayrılır. "Eğer bir şey var olmak için kendi kendini değil de bir nedeni gereksiniyorsa, o ancak en yakın nedeni ile bilinecektir."(40) Bu ayrım Spinoza felsefesinde en belirgin biçimde Yaratıcı Doğa(natura naturans) ve Yaratılmış Doğa(natura naturata) anlayışında görülür. Nedeni ile bilinende geriye doğru gidilirse, yani; yaratılmış doğada nedenlerin nedenlerine doğru gidilirse, nedeni kendisi olarak var olana ulaşılır. Herşeyin başlangıcı burasıdır. Bilginin de buradan başlaması gerekir. "Çünkü gerçekte sonucun bilgisi ancak nedenin yetkin olan bilgisiyle kazanılır."(41) Herşey, hem varlıkta ve hem de bilgi de her şey onunla başlayacaktır ve oradan evrenin sonsuzluğuna uzanacaktır. Bu ayrım ikisinin birbirinden ayrı, kopuk olduğu anlamına gelmez, tersine ikisi (Yaratıcı ile yaratılan doğa) nedensellik bağı ile bağlıdır, bütünleşmiştir. Aralarındaki öncelik sonralık ayrılığı da nedensellikten ötürüdür. İlk olan temeldir, en kuşatıcı olandır, diğerleri ondan zorunlulukla türerler. "En iyi varlığı bir özel olumlu Öz-Varlıktan veya gerçek ve doğru bir tanımdan çıkartılır. Çünkü anlık salt, genel belitlerden kalkarak özel olana inemez. Çünkü belitler sonsuz olan üstüne bilgi verirler ve anlık da özel olanlar incelenirken kiminde daha az, kiminde daha çok duracak biçimde belirlenemez. Bu nedenle araştırmamanın doğru yolu, verilmiş olan tanımdan başlar. Birşey ne denli iyi tanımlanırsa bilgi o denli kolay ve başarıyla elde edilecektir... Bununla birlikte bir tanım ancak birşeyin en içsel özünü dile getirdiğinde ve şeyin kesin

(39) Spinoza, Abhandlung über die Verbesserung des Verstandes, s.43.

(40) Spinoza, a.g.y., s.43.

(41) Spinoza, Abhandlung über die Verbesserung des Verstandes, s.43-44.

özelliklerini bilmemizi sağladığında yetkin bir tanım olarak nitelenebilir."(42).

Tanımların en yetkini de tanrıya değgin olanlardır. Çünkü bundan sonra gelen tanımlar belirlenmiş şeyleri dile getiren tanımlar olacaktır. Sözgelimi Etika'nın I. Bölümünde 2., 4. ve 5. tanımlar böyledirler.

Peki ilk tanımların bellibaşlı özellikleri nelerdir?

Bunlar Etika'nın I. Bölümünde düşünmenin ve varoluşun başlangıcında yer alanı, herşeye temel olanı dile getiren 1., 3., 4., 7., 8. tanımlardır. 7. ve 8. tanımlar tanrının özgürlük ve öncesiz-sonrasızlık gibi önemli özelliklerini dile getirmektedirler. Ama tanrının özniteliklerinden(Attributlarından) değildirler. Bu tanımları, tanrının olağan özelliklerini dile getirdiklerini düşünerek, bırakırsak, 1., 3. ve 6. tanımlar ilk olarak saptanabilir.

1. Tanım: Kendi kendisinin nedeni denildiğinde, özü varlığı kuşatan, ayrı bir deyişle doğası yalnızca var olarak tasarlanabileni anlıyorum.
3. Tanım: Töz denilince de, kendisiyle olan ve kendisiyle kavrananı, yani; kavramını oluşturmak için başka herhangi bir şeyin kavramını gereksinmediğim şeyi anlıyorum.
6. Tanım: Tanrı denilince, mutlak olarak sonsuz bir varlığı, yani; her biri öncesiz-sonrasız ve sonsuz varlığı dile getiren sonsuzca çok öznitelikten oluşan tözü anlıyorum(43).

Bu tanımlarda ilkin tek tek varlıklardan, tek tek varlıkların toplamından çok daha geniş, kuşatıcı ve onların hepsini kendinde içeren dile gelir. 0, 6. tanımda sonsuzca özniteliği ile, yani; sonsuzlukla belirlenmektedir. Bizim bilebildiğimiz varlıkların bütünlüğü ise böyle bir sonsuzlukta yalnızca küçük bir öbektir. 0, en tümel olandır.

(42) Spinoza, a.g.y., s.44.

(43) Spinoza, Etika, s.1.

İkinci olarak o zaman dışıdır. Tanrının tanımı zamana aşkındır. Tanrı hep "zamansız", zaman üstü olarak düşünülür. Bunu 1. bölümde 8., 11., 19. ve 20. önermeye 1. vargıda görürüz. Bununla bağıntılı olarak tanrı için neden ve sonuç aynılaştır. "Spinoza için nedenle sonuç arasında zamansal ilişkinin pek bir önemi yoktur. Temel(Grund-ratio) ile neden(Ursache-causa) bu nedenle aynıdır. Böylece 1. ve 3. tanımlar birleşirler."(44) Neden ile sonucun öncelik-sonralık dışında zaman bakımından başka bir belirlenimi Etika'nın bütünlüğünde de görülmez.

Kendi kendisiyle var olan, kavranan, özü tüm varlığı kuşatan, sonsuzca öznitelikleriyle sonsuz olarak var olan, yalnızca var olarak tasarlanabilen tanrı nasıl varlığın, var oluşun başında bulunuyorsa, tanrıyı dile getiren önerme de tüm var olanları dile getirecek önermeler dizisinin başında yer alır, diğerleri de ondan çıkarlar. Nasıl önceki önerme kendinden sonrakinin, öncülü, nedeni oluyorsa ve bu öncül olmadan diğer önerme olanaksız ise, varlık alanında da her şey bir nedenle, neden durumunda olan bir şeyle belirlenmek zorundadır. Nedensellik böyle mantıksal bağlamda ele alınınca artık zaman pek önemli olmamaktadır. "Neden sonuç ilişkisi zamanca ayrılığın önemli olmadığı salt kavramsal ilişkidir"(45).

Gerek tanrı ve gerekse de diğer tanımlar genel kavramların açıklanmalarıdır. Bu kavramlardan deduktiv kanıtlamalarla, çıkarımla tikelle-re dek inilir. Bu işte bir yandan Mantık ile Matematik, diğer yandan da Nedensellik iş başındadır. Spinoza bu ikisini de işe karıştırmak zorunda kalmaktadır. Çünkü eğer nedenselliği dışlarsa çıkarım varlık, var olanlar üstüne bir şey söylemez. Biraz sonra görüleceği gibi nedensellik mekanizm ile bütünleşecektir. Eğer Mantık-Matematiği işe karıştırmazsa deduksiyon yapamaz ve yalnızca deneysel alanda kalır. İşte Spinoza felsefesinde geometrik yöntem bu bağlamda Metafizik için gerekli olmaktadır. Fakat burada geometri veya matematiğin metafizik olduğu söylenemez. Onlar yalnızca Spinozanın Metafizik yaparken başvurduğu yöntemsel dayanaklardır. Yöntemi bakımından Spinoza'nın vurgulanması gereken bir yanındır bu. Yukarıda onun çağının genel tutumu içinde olduğuna değinmiştik. Burada aynı durum

(44) H.Höffding, Spinozas Ethika, s.19.

(45) H.Höffding, a.g.y., s.19-20.

bir kez daha görülmektedir. Mantık ve Matematiği Metafizige uygulamak bilime değgin bir tutumdur. Bilim Matematiği nasıl doğa açıklamaları için kullanıyorsa, Spinoza da Metafizik, hattâ Etik için kullanmaktadır.

Herşeyin kendisiyle başladığı ve herşeyde bulunan tanrı hem varlık ve hem de kavram olarak ilk temeldir, ilk nedendir. Bu anlayış Spinoza'nın tüm sistemine yön veren bir temel önkabuldür, bir temel öndayanaktır. Eğer bu öndayanak kaldırılacak ya da sarsılacak olursa Spinoza sistemi de sarsılır ya da çökme tehlikesiyle karşılaşır. Herşeyin başında tanrı vardır, tanrı herşeyin içindedir de düşüncesini bir hakikat olarak kabul edince, tanrı yönlendirici, biçimlendirici bir güç olarak da ortaya çıkmaktadır. "Spinoza'ya göre töz'ün var oluşu öncesiz-sonrasız bir hakikat olarak saptanınca, onun varlığı diğer tüm hakikatlerin bağlı olduğu temel hakikati dile getirir ve böylece varlığa yasal bir düzen egemen olur. Bu düzen Spinoza'ya göre temel kavramında olduğu gibi neden kavramında da dile gelir."(46) Tanrı nedeniyle var olanlar yasal, geçerli, kurallı, bütün, düzenli olma özelliğini kazanmışlardır. Varolanların bu düzeninin tümü nedensellik ve ona dayanan mekanizma ile oluşur. "Tüm cisimler başka cisimlerle çevrilmiştir ve her cisim karşılıklı olarak birbirini, belli bir biçimde oluşup etkilemek üzere belirler. Yalnızca dinginlik ve hareket arasında hep aynı kalacak bir ilişki korunur. Bu da bütün universumdur."(47) Tanrı herşeyin nedeni olunca, tanrı herşeyde bulunmaktadır. Gelişi geçici ya da zamana bağlı şeylerle, zamana aşkın olan tanrının ilişkisi nasıl kurulacaktır? Tanrıdan sonra öznitelik kavramı ele alınır. Öznitelikler hem tanrının belirleyicisi hem de evrenin belirleyicisidirler. Tanrıyı sonsuzca çok oluşlarıyla belirleyen öznitelikler, sonsuzca çok olan moduslarıyla belirlenirler. Özniteliklerin tanrı ile bağlılığı, tıpkı üçgenin, üç köşesiyle, üç açısıyla, üç açısı toplamının 180° oluşuyla bağlılığı gibidir. Aynı bir deyişle bir zorunluluktur ve bu zorunluluk yalnızca ilk önermeden çıkan yargılarda değil tüm yargılarda ya da evrenin tüm dokusunda genel geçerdir. Spinoza'nın Etika'sında bu zorunluluk egemendir.

Etika 1. bölümde gerek varlık ve gerekse de bilginin temel day-

(46) Höffding, a.g.y., s.27.

(47) Spinoza, Briefwechsel, 32. Mektup, s.147-148.

nakları olan tanrı, töz, kendi kendinin nedeni olan, öznelik, modus (hal, kılık, kip, tavır), özgür, zorunlu veya zorlanmış, öncesiz-sonrasızlık kavramlarının tanımları verilir. "Tanımlar temel kavramların isim açıklamaları olarak ortaya koyulurlar. Fakat daha ayrıntılı bir araştırma onların Spinoza'daki bilim kavramının çözümlenmesiyle ortaya çıktıklarını gösterir. Bununla birlikte bilginin temelini varlığın temeli olarak gören kesin biçimini almamış ön dayanak nedeniyle çözümlemenin sonuçları dogmatik bir karakter alırlar."(48)

I. bölümden sonra tanımlarda bir ayrılık görülür. II. bölümde örneğin cisim, düşünce(ide), upuygun düşünce, süre, gerçeklik ve yetkinlik, tikel şeyler, III. bölümde upuygun ve uygun olmayan neden, etkinlik, edilginlik, duygulanım, III. bölümün Ek'inde duygulanım çeşitlerinden kırksekizinin ve en sonda da duygulanımların genel tanımı verilir. IV. bölümde ise iyilik, kötülük, tekil şey, olası şey, karşıt duygulanımlar, gelecek, geçmiş, şimdi olan, erdem ve içgüdü tanımları verilir. V. bölümde ise tanım yoktur. Tanımlar arasındaki bu ayrılık, temel-önerme ile ondan mantıksal zorunlulukla çıkartılanlar arasındaki ayrılık gibidir. Temel önermeden pek çok ve değişik çıkarımlar yapılabilirdi, örneğin Spinoza insan yaşamında değil de yalnızca fiziksel olgulara yönelseydi ele alacağı diğer tanımlar daha ayrı olacaklardı. Kaygusu insana, onu esenliğe götürecektir, özgür kılacak bir yol önermek olunca daha ayrı, belirlediğimiz kavramların tanımları önemle ele alındı. Ahlâk konusuna girildikçe tanımlar yaşamaya daha çok sokulurlar, daha çok deneyden devşirilirler. Etika'nın I. bölümü ile diğer bölümlerindeki tanımlar arasında önemli bir ayrılıktır bu.

Bundan sonraki bölümde daha geniş göstermeye çalışacağımız gibi, Etika'da her bölümün ağırlıklı konusu daha ilk baştan bellidir. Örneğin 1. bölümde tanrı ve doğa ile evrenin düzeni temel konudur. Buna karşın, örneğin 4. bölümde insanın duygulanımlarına bağımlılığı sözkonusudur. İki bölümde ele alınan kavramlar ve onlara verilen tanımlar elbette ayrı olacaklardır. Hatta 4. bölümde bazı tanımlar betimsel, genel değil buyurucu, uygulamaya değgin nitelikte karşımıza çıkarlar. Örneğin 1. ve 2. tanımlar

(48) H.Höfdding, Spinozas Ethika, s.24.

böyledir. "İylik denildiği zaman bize yararlı olduğunu kesinlikle bildiğim şeyi anlayacağım" (1. Tanım).

"Kötülük denilince de, bunun tersine olarak, bir iyliğe sahip olmamıza engel olduğunu kesinlikle bildiğimiz şeyi anlayacağım" (2. Tanım)(49).

III. bölümde Ek'de verilen duygulanımların tanımları da günlük yaşamadan, insanlar arası ilişkiden, insanların tavır ve tutumlarından çıkartılmışlardır. Etika'daki tanımlar konuları ve devşirildikleri kaynak bakımından giderek günlük yaşamaya sokulurlar ve bu nedenle tanımlara empirik katkı artar. Fakat bu hiçbir zaman bölümler arasında kopmayı getirmez. Önceki bölümün önerme, tanım, kanıt vargı ve düşüncelerine yapılan atıflarla, bir bölümün önceki bölümden türetilmesiyle kitabın bütünlüğü deduktiv olarak kurulur.

Yöntem bakımından Etika'da tanımlar rastgele koyulmazlar. Tanımlar her bölümün dokusunu kuran kavramlara değindirler. Bu nedenle bir kavramın tanımının verilmesi, o kavramın yeniliğini, iş başına geldiğini gösterir. Kavramların kaynağı ise Spinoza'nın içinde yer aldığı metafizik gelenektir.

Tanımlar hep bir kez ve tam olarak verilmekte ve tanımdan sonra yeniden ele alınıp eksiklerini giderme, onarma, düzeltmeye girilmemektedir. Bu nedenle her tanım kavramını eksiksizce dile getirir. Tanımlara atıflar yapıldıkça, yani; tanım düşüncenin gelişmesi içinde kullanıldıkça daha da sağlamlaşır, pekişir.

Kavramların tanımı yapılırken matematik örneği göz önünde bulundurulmaktadır. Ama tanımın içeriği matematiksel değildir. Hem felsefe geleneğinden, hem yetişmesinden ve yöresinden, hem de yaşamısından devşirilmiş olan kavramları kullanması nedeniyle tanımlar hem yaşamaya dönük ve hem de çağının doğa bilimleri ile kaynaşmıştır. Bu nedenle ne denli matematik örneğine göre verilirse verilsinler insan yaşaması ile kayna-

(49) Spinoza, Etika, 4. bölüm 1. ve 2. tanımlar, s.175.

şırlar. Bir başka bakımdan da insan yaşamasını bilime göre biçimlendirmeyi amaçlar.

Tanımlar kavramlarının özyapısını dile getirirler. Bu nedenle tanımlarda dile gelen kavramlar en temelli yanlarıyla karşımızda bulunurlar. Spinoza'nın bilgideki amacı da budur: Bilinmek isteneni özü ile bilmek ve onu özyapısı ile dile getirmek.

Etika'da birden çok tanım verilir ve tanımların hiç biri diğeri ile çelişmez. Tanımların hepsi bir bütün oluştururlar. Birbiri ile bağdaşan, özce ilişki içinde bulunan tanımlarda bir düzen dile gelir. Tanımlar arasındaki ilişki Etika'nın çatısını kuran temel kavramların oluşturduğu dokudur.

Tanımların hemen hepsi (3. bölüm sonundaki duygulanımların tanımları dışında) 1. tekil şahıs ile dile gelirler. Böyle olmayanlarında, örneğin II. bölümdeki 5. tanım, açıklamasında 1. tekil şahıs kullanılmaktadır. Tanımların koyuluşundaki en belirgin özelliklerden biri olan bu özelliği birkaç tanımda görelim:

1. Kitap - 8. Tanım, "Öncesiz-sonrasız denildiğinde, öncesiz-sonrasız şeyin tanımından, onun zorunlu sonucu olarak kavranan Varlık'ın kendisini anlamıyorum."(50)

2. Kitap - 4. Tanım, "upuygun bir düşünce(ide) denildiğinde, obje ile herhangi bir ilişkisi olmadan, kendi kendisiyle incelendiğinde hakikat olan bir düşüncenin(idenin) tüm niteliklerine veya içkin özelliklerine sahip olan düşünceyi anlıyorum."(51).

3. Kitap - 1. Tanım, "Etkisi kendisiyle açık ve seçik olarak kavranabilen nedene upuygun neden diyorum. Etkisi kendisiyle bir başına kavranamayan nedene de upuygun olmayan ya da tikel neden diyorum."(52)

(50) Spinoza, Etika, s.2.

(51) Spinoza, a.g.y., s.44.

(52) Spinoza, a.g.y., s.100.

4. Kitap - 3. Tanım, "Yalnızca özvarlıkları dikkate alındığında varoluşlarını zorunlu olarak ortaya koyacak ya da onları zorunlu olarak çıkartacağımız hiçbir şey bulunmayan tek tek şeylere rastlantısal diyorum."(53)

Tanımlar sübjektiv birer dilegetirilişlerdir, ama her tanım kavramını objektiv olarak yansıtır. Başka türlü söylersek, tanım Spinoza'nın kendi düşüncesi olarak dile gelmektedir, ama kavram özyapısı ile ortaya koyulmaktadır ve bu koyum da objektiv, genel geçerdir. Spinoza'nın bilgi-deki savı bakımından ele alırsak, tanımlarda dile gelen tekil şeye değgin değildir.

"Herşeyde ortak olan, bütünde ve parçada bulunan şey hiçbir zaman bir tekil şeyin özünü oluşturmaz."(54) Ayrıca tanrı, tanrının öznitelikleri ve onlardan türeyen sonsuz modusları dile getiren düşünce ne denli 1. tekil şahısla koyulursa koyulsun, ancak bilginin 3. türündendir ve bu bilgi de zorunlu, genelgeçer bir bilgidir. "Bu tür bilgi Tanrının bazı özniteliklerinin biçimsel özüne ilişkin upuygun düşüncelerden şeylerin özüne ilişkin upuygun düşüncelere dek yayılır... birinci türden bilgi yanlışlığın tek nedeni olmasına karşın ikinci ve üçüncü türden bilgiler zorunlulukla doğrudurlar."(55)

"Belitler değişik bölümlerde değişik karakterler alırlar. İlk bölümde kendi başına anlaşılır olarak ortaya konmuş ilkelere ve onlar da tanımlar gibi bilim kavramının çözümlenmesi sonucunda ortaya çıkmışlardır. İkinci, üçüncü ve dördüncü kitaplarda ise belitler Spinoza'nın kuşkusuzca ortaya koyduğu empirik önermelerdir... Beşinci kitaptaki iki belitten biri empirik, psikolojik bir önerme, diğeri ise III. Kitaptaki bir önermeden çıkartılmış bilgi öğretisine ilişkin bir önermedir."(56)

Belitler ile tanımların özellikle Etika'nın 1. bölümündeki belir-

(53) Spinoza, a.g.y., s.175.

(54) Spinoza, Etika, II. Bölüm 37. Önerme, s.76.

(55) Spinoza, a.g.y., II. Bölüm, 40. önermeye 2. Düşünceler ve 41. Önerme, s.80-81.

(56) H.Höffding. Spinozas Ethika, s.25.

gin ayrılığı; tanımlar daha çok bilgi bakımından içerikçe kendilerine dayanılacak önermeler olmalarına karşın, belitler işlevce yararlanılacak önermeler olarak ortaya koyulmuşlardır. Örneğin I. bölümde I. belit, varolanların ya modus; sonlu belirlenmiş, sınırlı bir şey olduğunu ya da tanrı olduğunu söyler. Var olan denildiğinde de ya birini ya da diğeri düşünmek gerekir. II. belitte yine tanrıya değinilmektedir, ama betimsel olarak değil. VI. belitte "hakikat olan bir düşünce konusuna(objesine) uymak zorundadır"(57) denilerek buyurucu bir dil kullanılır. Bu hem öneriyi güçlendirmekte ve hem de işlevselliği pekeştirmektedir.

Belitler tanım değildirler, ama tanımlardan bağımsız da değildirler. "Fakat onlar tümüyle tanımlara dayanırlar, tanımlarda belirtilen şeylerden ve özelliklerden söz ederler."(58)

Belitlerde, tanımlarda karşılaştığımız birinci tekil şahısla konuşarak; sübjektif bir dille objektif bir yansıtma görülmez. Belitler genel yargılar olarak dile gelirler. 3. bölüm dışındaki tüm bölümlerde, tanımlarda olduğu gibi bölümde gerekli olan sayıda belit verilir. Etika'da gerek tanımlar ve gerekse de belitler sınırlıdır. Tanımlarda olduğu gibi, belitlerde de birbirini dışlama, birbiriyle çelişmeye rastlanmaz. Belitler kendi aralarında karşıt olmadıkları gibi, tanımlarla da karşıt değildirler. Hatta onlarla kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak bütünleşirler. Örneğin Etika I. bölümde 3. tanımla 2. belit, 3 ve 5. tanımlarla 1. belit, II. bölümde 3. tanımla 2. belit, IV. bölümde 1. ve 2. tanımla belitte söylenenler birbirlerine dayanırlar.

İşlevsel bakımdan Etika'nın bütününe gözönünde bulunduracak olursak, belitlerin de bir bütünlük oluşturduğu görülebilir. Ama bunun için, belitlerin de tanımlardaki gibi bir sistemin yapıtaşları olduğundan söz edilemez. Gerçi bazı belitler dolaylı ya da örtük tanım izlenimi bırakmaktadırlar. Örneğin II. bölümde 2. belit "İnsan Düşünür"(59) veya II. bölümde, 13. önermeden sonra gelen ek bölümdeki 2. belit "Her cisim bazen

(57) Spinoza, Etika, I. bölüm, s.2.

(58) W.Cramer, Spinozas Philosophie des Absoluten, s.55.

(59) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 2. Belit, s.44.

hızlı, bazen de yavaş hareket eder"(60) der. Bu belitler birer tanım gibiyse de Etika'nın çatısını kuran temel kavramları dile getirmezler. Çünkü düşünme, düşünme attributu, hareket de hareket ve dinginlik yasası bağlamında ele alınmaktadır. Etika bir bütünlük, bir sistemdir. Bu sistem içinde tek tek öğelerin diğerleriyle çelişmeden sistemi tamamlamaları gerekir. Belitlerin de işlevsel bakımdan görevi bu bütünlüğe katılmak ve onu pekeştirmektir.

b) Postulatlar

Etika II. bölümde 13. önermeden sonra gelen ek bölümde 6 ve III. bölümde 2 olmak üzere 8 postülat verilir. Bunlar ayrı bölümlerde bulunmalarına karşın hepsi insan bedeniyle ilgilidir. İnsan bedeni açıklanmak istendiğinde, onun başlıca hangi özellikleri olduğunu dile getirir. Bu özelliğiyle de belitlere yaklaşır. "... ve Spinoza belit ile postülat arasında ilkece hiç bir ayrım yapmaz... 17. önermeye düşüncelerde bu postülatlara değinerek, onlarda deneyle kanıtlanmış olmayan hiçbir şeyin bulunmadığı söylenir."(61)

Etika'nın II. ve III. bölümlerindeki postülatlar birbirlerinin devamı gibidirler. III. bölümdeki 1. postülat, II. bölümdeki 3. ve III. bölümdeki 2. postülat da II. bölümdeki 6. postülatın devamı olabilir.

Tanımlar Etika'daki temel dayanakların belirlenmesini, belitler ve postülatlar da işlevsel özellikleriyle tanımlarda ele alınan kavramların açılmasına katkıda bulunmaktadırlar. İşte bu açılma önermeler bağlamında olmaktadır. "Önermeler Bağlamında" demeyi daha uygun buluyoruz, çünkü, her önerme kanıtı, açıklaması, düşünceleri, vargıları, vargılara değgin kanıt ve düşünceleri ile bir bütünlük bir bağlam oluşturmaktadır.

(60) Spinoza, Etika, s.56

(61) H.Höffding, Spinozas Etika, s.25.

c) Önermeler

Spinoza'ya göre tanımlar herhangi bir kanıtlamaya gerek duyulmaksızın apaçık olan dilegetirişlerdi. Eğer tanımlar apaçıksalar neden önermeler başvuruldu. Tanımlardan herşey anlaşılamiyor muydu?

İlkin şöyle demiştik; önermeler tanımlardaki temel kavramların açılmalarıdır. Bir bakıma öyledirler, ama tümüyle açıklama amacını gütmeyiz. Yine değindiğimiz gibi, tanımlarda çok değişik yönlerde açılmalar olabilir. Sözelimi Spinoza fizik alana yönelseydi Etika'dakinden ayrı şeyler söylemek, ayrı önermeler koymak, hatta kitabın yapısını ayrı tasarlamak zorunda kalacaktı. Ama temel kaygu 'İnsan Yaşamı', insana doğanın tanrısal-zorunlu bağlamına uygun yaşayıp, özgür, etkin, mutlu, bilgece, erdemli bir yaşamayı ve böyle yaşamının temel dayanaklarını sunmak olunca Etika ortaya çıktı.

Bunlarla beraber, önermelere başvurulmasının nedeni bu değindiğimiz yanları aşar. Önermelerin varlığı Spinoza sistemindeki ontolojik-epistemolojik paralellik ile bağıntılıdır. Bu nedenle önermeler gerektiği için değil zorunlulukla ortaya çıkmışlardır. "Töz, töz olduğundan tavırlar altında var olmakta devam eder; fakat o özgürdür, çünkü yabancı hiç bir neden değil, kendi doğası onu değişime zorluyor."(62) Burada "neden" kavramına bir kez daha yönelmek ve Spinoza görüşündeki anlamını iyice pekeştirmek zorundayız.

Spinoza felsefesinde neden sonucundan ayrı değildir, onunla birlikte sürer, gider. Bu nedenin sonucunu oluşturması değil, ona katılmasıdır. Bu nedenle, neden, sonuçta sürer, sonuçta rahatlıkla görülebilir. Böylece neden içkindir, doğal ve zorunlulukla vardır, süreklidir. Bu nedenle Evrenin bütünlüğü zorunlu ve sürekli bir doğal bağlam olur. İlk neden tanrı ve ilk neden diğer sonraki nedenler gibi sürekli olduğu için ve tanrı tüm nedenlerde bulunduğu içi, Spinozanın evren tablosu tanrısaldır. Çünkü tanrı her şeydedir. Hem tek tek şeylerde, hem bütünde ve hem de kendinde, kendi olarak doğadadır. Tıpkı geometrik bir şekil gibidir

(62) A.Weber, Felsefe Tarihi, Çev. H.V.Eralp, s.200.

bu: Bir üçgenin üç köşesi nasıl üçgenin sonucuysa, ama üç köşeli olmakla üçgen de belirleniyorsa, tanrı evren bağıllığı da böyledir. Ontolojik olarak bu açılma, belirlenme şeylerin zorunlu bağlamı, epistemolojik olarak matematiksellikte kendini gösterir. "Böylece logosun içkinliği Spinoza felsefesinde hakikat kavramının içkinliğine götürmüştür. Hakikatin güvencesi bilginin objesi ile bilginin uyuşmasında değil, yalnızca dolaysızca kavranan kesin bilgidedir. Bedenin işe karıştığı empirik bilim ruha hiçbir zaman deney olarak kesin bilgiyi sunmaz. Bu nedenle de Spinoza için gerçekte temel olan bilim matematiktir. Matematik şeyler üstüne bilgi verebilmek için onlara dışardan yaklaşmaz, tersine onların kavram yapısından çıkan, onlarda içsel olanı açıklar. Matematik içkin olanın bilimidir. Spinoza tanrıdan oluşan dünyadaki var olanların zorunluluğunu kanıtlamak için sürekli olarak şu örneği kullanır: Üçgenin açıları toplamı, üçgenin doğasından zorunlulukla çıkarlar."(63)

Önermeler gibi tek tek şeyler de tanrıdadırlar. "Herşey tanrıdadır ve tanrı olmadan ne var olabilirler ne de kavranabilirler"(64) Herşey tanrıda temellenir ve tanrıdan çıkar. Onların birbirlerinden türemeleri de aynı zorunlulukla olur.

Eğer önermelere böyle bir zorunluluk egemense, önermeler niçin kanıtlanmaktadırlar? Tanrısal güç şeylerde veya ilk temel önerme diğer önermelerde zayıflıyor, değişip başkalaşıyor mu ki, onların zorunluluğunun yeniden gösterilmesi gerekiyor. Eğer böyle ise üç açı, üç köşe ve üç kenarın üçgenden, üçgenin doğasından zorunlulukla (Ama doğal bir zorunlulukla) çıkması gibi, şeylerin tanrıdan çıkması nasıl olmaktadır?

Burada ilkin şunu söyleyeceğiz; tanrıdan, tanrının sonsuzca özneliklerinden sonsuzca sonlu modus çıkar. Bunlar birbirlerinin nedeni olarak dizilirler. Her önermenin kanıtlanması, her önermenin temel dayanak durumunda olan tanımlar, belitlerle bağlantılarının ortaya konması, gösterilmesidir. Bunu göstermek önermenin kuşku götürürlüğü nedeniyle değil, önermenin zorunlu bağlamı içinde gösterilmesi, upuygunluğunun ortaya çıkartılması ya da upuygun kılınıp sunulması bakımındandır. Upuygunluk, zo-

(63) Carl Gebhard, Spinoza, von den festen und ewigen Dingen, s.XXXIII.

(64) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 15. Önerme, s.15.

runluluk önermeye kanıtlamada sonradan, dışardan eklenmez, sağlanmaz, tersine onda var olan ortaya çıkartılır. Ayrı bir deyişle sonlu modusun sonsuz zorunluluk bağlamında zorunlu belirleniminin gösterilmesidir.

Dizilişte her önceki önerme kendinden sonrakiler için dayanak olur. Bu nedenle kanıtlamalarda olsun, düşünceler bölümünde olsun gerideki önermelere de atıflar yapılır, hatta yalnızca önceki önermelerle kanıtlamalar sağlanır. Aynı durum bölümler arasında da söz konusudur. Her bölüm önceki bölümde temellenir.

Spinoza felsefesinde kanıtlama, önermenin belirgin kılınması, kendisine dayanılması için açık ve seçikce ortaya koyulması için de yapılır. Bu nedenle kanıtlamalar Etika'nın yöntemi bakımından zorunludur.

Kanıtlama bir başka bakımdan "sistemin" pekişmesini sağlamaktadır. Tek tek önermeler dizilseydi sistem bu denli birbirine sıkıca geçmiş öğeler bütünlüğü olmazdı. Oysa kanıtlamada önermeler, tanımlar, belitler, vargılar, açıklamalar, yeniden kanıtlamalar, düşünceler arasında sistem gereği doğal zorunluluklar saptanmakta, zorunluluk her kanıtlamada yinelenmektedir.

Önermelere sık sık Düşünceler(Scolie - Anmerkung) de eklenir. Düşünceler, önerme ve kanıtlamanın açıklamasıdır. Fakat daha önemli olarak önermede dile gelen veya önermeden ya da kanıtlamadan sonra gelen vargıda dile gelen savla ilgili görüşlerle tartışmalardır.

Vargılar önermelerden sonra gelen, önerme gibi bir sav dile getiren, ama önerme bağlamında yer alan ikinci derecede savlardır. Çoğu zaman önermelerin ya da kanıtlamaların sonucu olarak ortaya koyulurlar. Böylece önermenin bütünlüğünü kurarlar.

Bölümde savunulanlar, bölümde yer alması gerekenler ortaya koyulduktan sonra ve bölümün bütünlüğü görüldükten sonra yeniden ele alınması gereken düşünceler, tartışılması gereken konular, yeniden ve ayrıca düzenleme, dile getirme gereği varsa bunlar da bölüm sonuna koyulan ek de ele alınmaktadırlar. Bir de yalnızca II. bölümde, 13. önermeden sonra,

belitler, tanım, ara önermeler(Lemmata) ve postulatlardan oluşan bir ara bölüm var. Spinoza bu bölümü bedenın açıklanması için koyar: II. bölümde ruhun kökeni ve doğası açıklanırken, bedenle ilgili bilgi verilmesi gereken yerde, bedenle ilgili temel dayanakların verildiği a#a bölümü koyar. Bu bölüm kendi başına ama bütüne katılır ve bütünü tamamlar.

Böylece Etika tüm öğeleri birbiriyle doğal-zorunlu, geometrik düzene göre bağlanmış, bütünleşmiş, özü gereği zorunlu ilişkiler yumağı olur. Şimdi 5 bölümlük bu bütünlüğü bölümlerinin içerikleri bakımından görmeye çalışalım.

III ETİKA'NIN FELSEFE YÖNÜNDEN İÇERİĞİ

1- Felsefe İçeriği Bakımından Etika 1. Bölüm • "Tanrı Üstüne"

Spinoza 1. Bölümün sonuna yazdığı Ek'e şöyle başlar: "Buraya dek tanrının doğasını ve tanrının özelliklerini açıp, yayarak açıkladım. Bunları bir kez daha gösterebiliriz: Tanrı zorunlulukla vardır; tanrı biricik olandır; tanrı yalnızca kendi doğasının zorunluluğu nedeniyle vardır ve bu nedenle etkindir; tanrı her şeyin özgür nedenidir ve her biçimde o böyle vardır; herşey tanrıdadır ve ona bağlıdır; tanrı olmadan bir şey ne var olabilir, ne de anlaşılabilir; herşey önceden tanrı tarafından belirlenmiştir ve bu belirlenmiş bir özgür istenç ya da mutlak olarak gönlüne göre isteyişle değil, tanrının mutlak doğası veya mutlak kudreti ile gerçekleşmiştir."(65) Öyleyse tanrı herşeydir ve her şey tanrıya bağlı, onun doğasından, onun zorunluluğu ile ortaya çıkmıştır. Tanrının belirlenmesi tüm varlığın belirlenmesidir. Böylece Etika 1. Bölüm zorunlulukla gereklidir. Çünkü Etika yalnızca bir ahlâk kitabı değil, bir ontolojidir. Ahlâk zorunlu bir bağlam olan varlıkta temellenebilir ancak. Bu varlıkta insan yaşamı yeniden ve en temelli biçimde kurulabilir ya da böyle bir kaygu için varlığın yeniden ve tartışmaya yer bırakmazcasına ortaya koyulması gerekir. Yaşama öyle temellendirilsin ki, genel geçer olsun. Öyleyse yaşamın bütüne göre, tüm yaşam'a göre temellendirilmesi gerekir. Tüm yaşam ise evrene içkindir. Öyleyse evreni bilmek gerekir, nasıldır evren? Evrenin yaşamda geçerli olan yasallığı, düzeni nasıldır? I. Bölüm

(66) Spinoza, Etika, s.1.

insan yaşamının dayanması, ona göre olması gereken alanın anlatısıdır.

Yaşama, evrenin bütünü tanrıya bağlı, tanrıdan türeyen bir zorunlu bağlam ise, insan o düzenin içinde yer almasına, o düzene bağımlı olmasına karşın nasıl olur da aykırı bir yaşamayı sürdürür? Bunu Etika'nın sonraki bölümlerinde anlatacağıdır Spinoza. Yaşadığı, tanık olduğu ve bu nedenle de Etika'ya yazma gereğini duyduğu olaylar nedeniyle insanların yaşamaları gereken biçimde yaşamadıkları, duygulanımlarına tutsak oldukları, doğalarına ters düşen eylemlerde buldukları kanısındaydı. İnsanlar III. Bölümde anlattığı nedenlerle asıl olanın dışına düşmekteydiler. Oysa asıl olan insanlara içkin olmalıydı. İnsanların yaşamaları öyleyse, kendilerine aykırı olana göreymiş. Öyle ise onlara kendilerine uygun yaşamının yolunu göstermek gerekirdi. İnsanların doğaları da kendi özvarlıklarının temellendiği doğanın bütününde içeriliyordu. Doğanın bütünü ise tanrıdaydı. Böylece yine tanrıyı bilmek, tanrı ile tanrıda zorunlulukla içerilen doğanın düzenini bilmek gerekiyordu.

Tanrı sonsuz olandır. "Tanrı denildiğinde, mutlak olarak sonsuz varlığı, yani; töz'ü anlıyorum. Bu töz her biri öncesiz-sonrasız ve sonsuzca varlığı yansıtan sonsuzca öznitelikten(Attribut) oluşmuştur."(66)

Bu tanımdan ilkin tanrının sonsuz olduğunu anlıyoruz. Tanrının sonsuzluğu onun özniteliklerinin sonsuzluğuyla bağıntılı. Sonsuz oluşun bir başka yanı da, yine tanımda dile geldiği gibi, her bir özniteliğin sonsuzca varlığı yansımasıdır. Böylece tanrı her biri sonsuzca modusu olan, sonsuzca özniteliklerle belirlenmektedir.

Burada sonsuzluğun bir belirleme olup olmadığı sorusu düşündürüyor. Çünkü her belirleme bir sınır koymadır. Sonsuzluk ise sınır koymadan öte sınırları kaldırmadır. Ama bu da belirsizlik olmaktadır.

Tanrı sınırlı olamaz. Sınırlı olmak bir başka şeyle belirlenen olduğundan, tanrı sınırsızdır. Ayrıca sınırlı bir tanrı tek olmaz ve tek olmayan da tanrı olmaz. "Tanrının dışında ne bir töz var olabilir ne de

(67) Spinoza, Etika, 14. Önerme, s.12.

bir töz tasarlanabilir."(67) Çünkü "Gerçekte sonlu varlık bir yönüyle olumsuzlama ve sonsuz varlık da biricik olan olduğundan varlığın mutlak olumlanması olduğu için buradan 7. önerme uyarınca tözün sonsuzca varolması zorunluluğu çıkar."(68)

Belirlenmiş olmak şeylere özgüdür. "Sonlu olan ve belirli bir varlığı bulunan her şey ya da her tek şey yalnızca var olmaya ve etkide bulunmaya neden olacak, aynı biçimde sonlu ve belli süresi bulunan bir neden olduğu zaman var olabilir ve etkide bulunabilir. Bu neden de yalnızca var ve etkin olma gücüne sahip yine sonlu ve belirli süresi olan başka bir neden olduğunda var ve etkin olabilir ve bu böyle sonsuza dek yayılıp gider."(69) Tanrının ise böyle bir belirlenmişliği olamaz. Tanrı sonsuz olmak zorunda. Sonsuzluk ne türden bir belirleme? Eğer belirleme ise, belirlenmiş tanrı saçma, değilse belirsiz tanrı. Tanrı ne sonlu olabiliyor, ne de sonsuz ama sonsuzlukla gelen bir belirsizlikle. Burada bir çıkmaz var gibi.

Spinoza bir başka yapıtında, Tanrı, İnsan ve İnsanın Mutluluğu üstüne Kısa İnceleme adlı yapıtında da aynı durumu ele alır ama sorunu çözmez. Daha doğrusu sorunu, sorun etmez. "Yukarıda onun tanrı olduğunu kanıtladıktan sonra, şimdi sıra onun ne olduğunu göstermeye geldi. O bir varlıktır; her biri kendi türünde sonsuzca olan özniteliklerde dile gelen bir varlıktır. Anlayışımızın bir bütün olarak bu konuda dile gelmesi için şu aşağıdaki dört yargıyı öncelikle belirtmek gerekir: 1) Daha çok her töz kendi türünde sonsuz bir bütün olması gerektiğinden hiçbir sınırlı töz yoktur. Çünkü tanrının sonsuz kavrayışında hiçbir töz, doğada olduğundan daha yetkin olamaz. 2) İki eşit töz yoktur. 3) Bir töz diğer bir tözden türetilemez. 4) Tanrının sonsuz kavrayışında, doğada formel olarak bulunacak hiç bir töz yoktur."(70) Burada dile gelenle Etika I. Bölümde tanımlanan töz aynıdır: "Töz denilince, kendi kendine var olan, kendi kendisiyle kavranabilen, kendisini düşünmek için başka bir şeyin düşünce-

(68) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 8. Önermeye Düşünceler, s.5.

(69) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 28. Önerme, s.25.

(70) Spinoza, Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück, s.22-23.

sine gereksinme duymadığım şeyi anlıyorum."(71) Böylece töz tanrının bir başka belirlenimi oluyor: Tanrı tözdür ve biricik olan töz de tanrıdır. Bu belirlenim de tanrının belirlenmesi ile ilgili soruyu aydınlatmıyor.

Değindiğimiz gibi, bu Spinoza'nın sorunu değil. Tanrı onun tartışmaya bile gerek duymadığı bir temel anlayıştır. O bu anlayışı düzenleyip, geliştiriyor ve hatta başka tanrı anlayışları karşısında savunuyor. Ama bu temel anlayış olarak tanrının bezenmesi, pekiştirilmesidir. Tanrının sorun edilip, araştırılması ya da tanrı üstüne temellendirici bir tartışma değil. Sonsuzca özniteliği ile, herşeyin zorunlu ilk nedeni olarak tanrı vardır, Spinoza'ya göre.

Bir başka yandan baktığımızda; Spinoza'nın sorunu tanrı değil. Tanrı üstüne tartışmak, tanrıyı araştırmak onun sorunuyla uzaktan yakından ilgili değil. O anlatıp, betimleyerek saptamalar yapar ve onlara dayanarak yaşam'a, insan yaşamı üstüne görüşlerini ortaya koyup, temellendirir. Bu sırada tanrı anlayışı ile bağdaşmayan tanrı üstüne görüşleri de ele alıp, eleştirir. Bu nedenle biz de aynı yola girelim ve Spinoza'nın Etika I. Bölümde belirlediği biçimde tanrıyı tanıyalım.

Etika'ya temel dayanak olan tanrının başlıca özellikleri nelerdir?

Tanrı, kendi kendinin nedenidir. Var olmak için başka bir şey gerekli olmayandır. Böyle bir var olan diğer tüm var olanlar için ilk ve asıl dayanaktır. Çünkü "Herşey ya kendi kendine vardır ya da bir başka şeyde vardır."(72) Tanrı kendi kendine var olduğuna göre I. Bölüm 6. önerme uyarınca başka bir töz olanaksızdır ve diğer her şeyin ona bağlı, ondan türemiş olması gerekir. Bu nedenle tanrının varlığı, kendinde varoluşu içerir.

Tanrı tözdür, töz de tanrıdır. Böylece tözün özellikleri tanrının özellikleri olmaktadır, yani; Etika I. Bölüm 3. Tanımda verilen kendi kendine var olmak, kendi kendisiyle kavranmak, kendisini bir başka şeyin

(71) Spinoza, Etika, I. Bölüm, s.1.

(72) Spinoza, Etika, I. Bölüm, I. Kitap, s.2.

düşüncesiyle değil, yalnızca kendisiyle düşünmek gibi özellikler. 6. Tanımda tanrı töz olarak belirlenir ve sonsuzluğu özniteliklerinin sonsuzluğuna bağlanır.

Fakat öznitelikler töz değildirler. Bu öncelikle tözün kendi kendine var olmasına aykırıdır. Öznitelikler töze bağlıdırlar. "Öznitelik denilince anladığım, anlayışın tözde onun özünü kuran olarak kavradığıdır."(73) Öznitelik töze içkin bir şeydir, töz değil. Ama özniteliklerin tümünde de tanrı ya da töz dile gelir. Bu ise anlayışın sonsuzluğa götürülmesidir.

Tanrı sonsuzdur. Tanrının sonsuzluğu onun sonsuzca özniteliğinden gelmektedir. Spinoza 6. Tanımda tanrıdan tözü ve tözden de sonsuzca özniteliği anladığını belirtir. Oldenburg'a yazdığı mektupta da şöyle der: "Şimdi tanrı üstüne kısacık birşeyler söylemek istiyorum. Onu bir öz olarak, ama her biri sonsuzca veya kendi türünde en büyük kapsamı olan sonsuzca öznitelikten oluşmuş bir öz olarak tanımlıyorum."(74) İşte bu "... eğer kabul edilirse, yalnızca kendi türünde sınırsız ve yetkin bir şey olarak kendi yeterliğinden oluşmuş bir şeydir, ayrıca sınırsız ve yetkin bir özün varlığının da ona katılması gerekir. İşte bu öze ben tanrı diyorum."(75)

Tanrının sonsuzluğu öznitelikler ile her özniteliğin sonsuz sayıdaki modusuna uzanır.

Şimdi şöyle bir soru beliriyor: Evren olmuş, bitmiş midir? Başkaca söylersek, Tanrı evreni yaratmış mıdır, yoksa evrenin oluşumu sürmekte midir?

Evrenin yaratılmış olduğunu söylemek, tanrını kendine bir sınır koyduğunu söylemektir. Çünkü yaratılmış bir evrende artık şeylerin birbirlerinin nedeni olarak sürüp gitmeleri ve böylece sonsuza dek uzanmala-

(73) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 4. Tanım, s.1.

(74) Spinoza, Briefwechsel, 2. Mektup, s.5-6.

(75) Spinoza, Briefwechsel, 36. Mektup (J.Hudde'ye), s.161.

rı ne denli geniş boyutlarda düşünülürse düşünülün bir yerde durmak zorundadır. Denilebilir ki, evren yaratılmıştır ama onun içinde oluşumlar gerçekleşmekte, aynı nedenler hep aynı sonuçları doğurmakta ve devinim sürmektedir. Kendini insanın kavrama gücünü aşan sınırlarda bile olsa, yineleyen bir tanrı, Spinoza'nın anladığı, görüşüne temel aldığı tanrı değildir. Tanrı kendini yinelemez. Spinoza birçok yerde "... ve bu böyle sonsuza dek gider —veya uzanır—" derken, yinelemeyi değil, gelişmeyi dile getirmektedir. Spinoza'nın evreninde herşey bir kez varolur. Öyle ise evren yaratılmaktadır ve tanrı evreni yaratmıştır denemez.

Bir başka bakımdan, böyle bir yargı tanrıyı evrenin dışına koymaktadır. Oysa tanrı evrene içkindir. "Tanrı herşeyin içkin nedenidir, geçici nedeni değil. —Kanıtlama— Var olan her şey, (15. Önermeye göre) tanrıdadır ve tanrı ile anlaşılır. Öyle ise (16. Önerme 1. Vargı uyarınca) tanrı kendisinde bulunan bütün her şeyin nedenidir. Birinci kanıtlama bu. İkinciye gelince; (14. Önerme uyarınca) tanrının dışında hiç bir töz bulunmaz, yani; (3. tanıma göre) tanrının dışında kendi başına bulunan hiç bir şey yoktur. Öyle ise tanrı herşeyin içkin nedenidir, fakat geçici nedeni değil. a.g.b."(76) Buna göre tanrı evrenledir. Ama evreni yarattığı düşünülünce, tanrının evrenin dışında olduğu da düşünülmektedir.

Tanrı kendisini evrene kapatmaz. Tanrı varoluşunu evrene süreklile açar. Evren ya da doğa hep gelişen bir süreçtir, bir sürekli yaratmadır.

Sonsuz olan tanrı aynı zamanda öncesizdir ve öncesiz olmak zorundadır. Değilse öncesiz olmayan bir varlık ne denli sonrasız olursa olsun, sonlu ve belirli olur. Öyle ise tanrı hem öncesiz ve hem de sonrasızdır. "Öncesiz-sonrasız denildiğinde, öncesiz, sonrasız şeyin tanımından, onun zorunlu sonucu olarak kavranan varlığın kendisini anlıyorum. —Açıklama— Çünkü böyle bir varlık, şeylerin özü gibi öncesiz-sonrasız bir hakikattir. Bu nedenle o süreç ya da zaman ile 'öncesiz-sonrasızlık' anlaşılabilir, açıklanamaz."(77)

(76) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 18. Önerme ve Kanıtı, s.20-21.

(77) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 8. Tanım ve Açıklaması, s.2.

Tanrı özgürdür. Kendi kendini belirleyen, kendinde varlığı içeren, sonsuz ama tek olan varlık bağımsızdır, özgürdür. Çünkü "yalnızca kendi özel doğası nedeniyle var olan ve etkinliği için kendisi karar verip gerçekleştiren şey özgürdür."(78) Tanrının özgürlüğü kendi doğasına içkindir, çünkü onun tüm etkinliği onun kendi doğasının zorunluluğu ile olmaktadır. "Tanrı yalnızca kendi doğasının yasalarına göre etkinlik gösterir, herhangi bir şeyin zorlamasına göre değil."(79) Şeylerin, tek tek var olanların ilk ve etkin nedeni olarak tanrı ilk ve tek özgür nedendir." Birbaşına özgür neden olarak yalnızca tanrı vardır. Çünkü yalnızca tanrı (11. Önerme ve 14. Önermenin 1. Vargısına göre) kendi doğasının zorunluluğuyla bir başına var olabilir ve yalnızca tanrı (16. Önermeye göre) kendi doğasının zorunluluğu ile bir başına etkin olabilir. Böylece (7. Tanıma göre) yalnızca tanrı birbaşına tek özgür nedendir. a.g.b. -Düşünceler- Bazıları da tanrının etkin olabildiği için bir özgür neden olduğu kanısındadırlar. Söylemiş olduğumuz gibi, özgür neden olma tanrının doğasının zorunluluğundan çıkar, yani; özgür neden olma onun kudretine içkindir, oluşmamıştır, tanrı tarafından ortaya çıkartılmamıştır. Bununla beraber onların bu bağlamda söylemek istedikleri tam olarak şudur: Tanrı şöyle etkin olabilir; üçgenin üç açısının bir dik açıya eşit oluşunun üçgenin doğasından çıkmaması gibi, bu da verilmiş bir nedenden hiçbir etkinin çıkmaması gibi bir şey olur ki, saçmadır."(80)

Tanrının özgürlüğü ile bundan sonraki bölümde ele alacağımız insanın özgürlüğü arasında önemli bir ayrılık var: İnsanın özgürlüğü bilinçli bir özgürlüktür. İnsan bilerek, bilgi ile eyleyerek özgür olur. Tanrıda böyle bir özgürlüğün varlığını düşünmek saçmadır. Çünkü Etika, I. Bölüm 32. Önerme ve Vargılarında dile geldiği gibi tanrının ne özgür istenci ne de anlayışı vardır. Bunlar sonlu varlıklara ilişkin özelliklerdir. Tanrının özgürlüğü, onun zorunluluğudur, bu nedenle o özü gereği mutlak olarak özgürdür, çünkü o özü gereği zorunlulukla etkindir. Öyleyse tanrının özgürlüğü dışardan bir etkinliğe dayanmaz. Tıpkı üçgenden üç açısının

(78) Spinoza, Etika, I. Bölüm 7. Tanım, s.2.

(79) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm 17. Önerme, s.17.

(80) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 17. Önerme 2. Vargısı ve Düşünceler, s.18.

doğallıkla çıkışı, veya üç açının üçgende doğallıkla bulunuşu gibidir onun özgürlüğü.

Burada şu da sorulabilir: Öznitelikler de tanrıdan ayrı biçimde çıkıyor ve aynı üçgen örneğindeki gibi anlaşılıyordu. Özgürlük bir öznelik olmadığına göre, özgürlük ile öznitelikler arasında nasıl bir ayrılık vardır? Benzerlik bulunmasına karşın önemli bir ayrılık var: Özniteliklerin her biri ayrı ayrıdır. "İki veya daha çok, ayrı yapıdaki şey birbirinden ya özniteliklerinin ayrılığı ile ya da tözün duygulanımlarının ayrılığı ile ayrılırlar." (81) Özniteliklerin özdeş olmadığı böylece ortaya çıkar. Ayrıca 10. Önermede de "Bir tözün tek tek her özneliği kendisiyle kavranmak zorundadır." (82) denilerek ayrılık vurgulanır. Oysa özgürlük tanrının tüm özniteliklerinde geçerlidir. Ayrı bir deyişle özgürlük tüm özniteliklere özgü, onların hepsinde ortak olan bir özelliktir. Bu nedenle tanrının tüm yaratmalarında kendini gösterir, aynı olarak bulunur. Oysa öznitelikler tanrıya içkin olmakla beraber aynı olmayan sonsuz sayıdadırlar. Önemli ayrılık da buradadır.

Tanrı böyle belirlendikten sonra sıra onun doğal, olağan sonucu olan evrenin kurulmasına gelir. Evrenin, Etika I. Bölümde ortaya koyulan yapıtaşları moduslardır. Modus(hal, kılık, kip) "Tözün duygulanımları ya da bir başka şeyde olan, onunla kavranandır." (83) Böylece modus kendi türünde sonlu ve kendisiyle aynı doğaya sahip bir başka şeyle sınırlı (84) olandır ki, bu belli ve belirlenmiş bir biçimde var ve etkin olmak için bir başka şey tarafından belirgin kılınan, zorunlu ya da zorlanmış olandır. (85) Moduslar tanrıda içerilirler. Tanrıdan onun doğal sonucu olarak ve zorunlulukla çıktıkları için tanrıya içkindirler. "Tanrısál doğanın zorunluluğundan sonsuz biçimlere göre sonsuzca şeyin çıkması gerekir, yani; her şey sonsuz aklın objesi olabilir. -Kanıtlama- Bu önerme, akılla herhangi bir şeyin verilmiş olan tanımından, gerçekte bu tanımdan (yani;

(81) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 4. Önerme, s.3.

(82) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 10. Önerme, s.7.

(83) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 5. Tanım, s.1.

(84) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 2. Tanım, s.1.

(85) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 7. Tanım, s.2.

şeyin özünden) zorunlulukla çıkan pek çok özelliğin görüleceğini düşünen her kişi için açıktır. Böylece ne denli özellik varsa, şeyin tanımı o denli gerçekliği dile getirir, yani; tanımlanan şeyin özü kendinde o denli gerçekliği içerir. Tanrısal doğa (6. Tanıma göre) her biri kendi türünde sonsuzca özü dile getiren mutlak olarak sonsuz özniteliklerin sahibi olduğundan, bu özniteliklerin zorunluluğundan sonsuzca çok biçimde (yani; her şey sonsuz aklın objesi olabilir) sonsuzca çok şey zorunlulukla çıkar. a.g.b."(86)

Şeylerin tanrıdan ortaya çıkışları doğrudan değil, dolayısıyla olur: Şeyler tanrının özniteliklerinden doğmaktadırlar. Ama yine de tek tek şeylerde tanrı vardır. "Tanrı yalnızca şeylerin var olmaya başlamasının nedeni değildir. Tanrı aynı zamanda şeylerin varlık içinde sürüp gitmelerinin de ya da (skolastik bir deymi kullanarak) şeylerin varlığının da nedenidir. Çünkü şeyler ister var olsunlar, ister olmasınlar, biz onların özünü incelediğimizde özlerinin ne varlığı ne de süreyi kendinde içermediğini görürüz. Böylece şeylerin özünde ne varlıkların nedeni, ne de sürelerin nedeni bulunmaz, ama yalnızca tanrı; varlığın (14. Önermenin 1. Vargısı uyarınca) yalnızca doğasına ait olduğu tanrıyı buluyoruz."(87) Bu nedenle de "Tanrı yalnızca varlığın değil, aynı zamanda şeylerin özünün de etkin nedenidir."(88)

Tanrı sonsuz, öncesiz-sonrasız, kendi başına, kendisiyle var olan, bir ve biricik varlık olarak neden sonlu ve sınırlı varlıklara katılıyor? Sonsuz olanın, sonlu, sınırlı olanla özce böyle bir ilişkisinin bulunması, sonsuz olanın yetkinliği için zararlı olmaz mı?

Tanrı, yani; sonsuz, öncesiz-sonrasız varlık ile doğa ayrı ayrı şeyler değildir. Bu nedenle onun, sonradan sonlu ve sınırlı varlıklara katılması diye iki ayrı şey arasındaki ilişki türünden bir bağıllık yok. Ayrı bir deyişle, bazı panteist anlayışlarda olduğu gibi, tanrının bir gereksinmesi, yansısında kendini görmesi türünden bir anlayışla doğa ya-

(86) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 16. Önerme ve Kanıtlaması, s.17.

(87) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 24. Önermeye Vargı, s.24.

(88) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 25. Önerme, s.24.

ratılmamıştır. Doğa tanrının kendisidir. Çünkü özniteliklerin tanrıdan zorunlu ve doğal, yani; olağan bir biçimde çıkmaları gibi, moduslar (tavırlar, kipler, haller, kılıkklar) da özniteliklerden aynı olağanlıkla çıkarlar. Tanrı öznitelikleri aracılığıyla moduslara içkindir. Bu da tanrının yetkinliğinin azalması anlamına gelmez. Fakat tanrının sonsuzluğunun kanıtı olabilir. Sonsuzluk da tanrının bir özelliği, bir belirtisidir. Modusları bakımından tanrı şöyle belirlenebilir: O sonsuz kere sonsuz olandır.

"Neden" sorununa gelince, "doğası gereği" demek gerekiyor. Çünkü tanrıdan öznitelikler, onun doğası gereği çıkarlar. Özniteliklerden de moduslar, onların doğası gereği çıkarlar. Bu nedenle tanrı ile doğa arasında, ayrı bir dille söylersek natura naturans ile natura naturata arasında özce büyük bir ayrılık olmasa gerek. Spinoza bu nedenle "Deus sive natura" sözünü kullanır. Tanrının doğaya böylesine içkin oluşu, onu zorunlu bir bağlam durumuna sokmaktadır. "Şeylerin doğasında rastlantısal hiçbir şey yoktur, herşeyin varoluşu ve etkinliği tanrısal doğanın zorunluluğu nedeniyle kesin bir biçimde belirgindir. -Kanıtlama- (15. Önermeye göre) var olan her şey tanrıdadır. Tanrı ise rastlantısal bir şey olarak nitelenemez. Çünkü o (11. Önerme uyarınca) rastlantısal değil, zorunlu olarak vardır. Tanrısal doğanın modusları böylece (16. Önermeye göre) tanrısal doğadan rastlantısal değil, zorunlu olarak çıkmışlardır ve böylece ya (21. Önermeye göre) tanrısal doğa nedeniyle mutlaklardır ya da moduslar (22. Önerme uyarınca) kesin bir biçime göre kılık bulmuş olarak incelenirler. Ayrıca tanrı (24. Önermenin Vargısına göre) yalnızca var olmaları bakımından bu modusların nedeni değil, aynı zamanda (26. Önermeye göre) herhangi bir etkinlikle belirginliğinin incelenmesi bakımından da modusların nedenidir. Eğer moduslar (aynı önermeye göre) tanrı tarafından belirlenmeseler, onların kendi kendilerini belirlemeleri olanaksızdır ve rastlantıyla da gerçekleşemez; öte yandan moduslar tanrı tarafından belirlendiklerinde (27. Önerme uyarınca) onların kendi kendilerini belirgin kılmamaları olanaksızdır ve bu da rastlantıyla gerçekleşemez. Buna göre herşey tanrısal doğanın zorunluluğu nedeniyle belirlenmiştir, ama genelde yalnızca bir var olma olarak değil, belirli bir biçimde var olma ve etkide bulunma olarak belirlenmiştir. Bu ise hiçbir biçimde rast-

lantı 'olamaz.'"(89) Bu nedenle de "Şeyler tanrının onları yarattığı biçim ve düzen dışında hiçbir biçimde ve hiçbir düzende ortaya çıkamazlar."(90) Tanrı ile bu bağıllık nedeniyle evrende zorunluluğun egemen olduğu bir birlik ve düzen vardır.

Bildiğimiz tüm evren tanrının iki özneliği ve onların herbirinin sonsuz sayıdaki modusu ile kurulmakta. Bu iki öznelik ise düşünme ve yerkaplamadır. "Burada ikinci olarak, bir yer kaplayan şey ile bir düşünen şey ya tanrının öznelikleridir ya da (1. Belite göre) tanrının özneliklerinin uygulanımlarıdır, sonucu çıkar."(91) Yerkaplama özneliğinde madde ya da şeylerin dünyası temellenir. Düşünme özneliğinde ise tüm tinsel dünya temellenir. Bu özneliklerin hiçbiri diğeriyle doğrudan, doğal bir ilişki içinde değildir. Ayrıca öznelikler arasında degerce bir derecelenme de verilmez. Hepsi aynı tözün özünü dile getirmeleri bakımından eşit görülürler.

Özneliklerden moduslar birden bire çıkmazlar. "Tschirnhaus Spinoza'ya yazdığı 59., 80. ve 82. mektuplarında şu sorunu gösterir: Hareket ve biçim genel yerkaplama özneliğinden çıkartılamadığı gibi, tözün ya da özneliğin mutlak birliğinden de genel olarak şeylerin çokluğu ve ayrılığı çıkartılamaz. Spinoza'nın da sorunu farkettiği, bir yandan töz (ve öznelikleri) öbür yandan da somut objeler arasında bir arakavram katmasıyla anlaşılır. Bu arakavram Modus infinitus kavramıdır."(92) Her öznelikte, onun temel özelliğine göre bir arakavram, modusların doğuşunu oluşturacak bir ilkenin bulunması gerekir."(93)

Yerkaplama özneliğinden Hareket ve Dinginlik (olan modus infinitus) kuralına göre tek tek sonlu, maddi şeyler, düşünme özneliğinden de Sonsuz Kavrayış (olan modus infinitus) ile de tek tek belirli düşünceler çıkarlar. Herşey bu iki alanda şeylerin birbirlerinin nedeni olarak di-

(89) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 29. Önerme ve Kanıtı, s.27.

(90) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 33. Önerme, s.30.

(91) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 14. Önermeye 2. Vargı.

(92) Höffding, Spinozas Ethika, s.38.

(93) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 28. Önerme kanıtı.

zilmeleriyle ama yalnızca tanrının onları yarattığı biçim ve düzene uygun olarak(94) evren kurulur. Tek tek şeyler ve onlardan kurulan dünya sıradan bir dünya değildir." Bütün bu anlatılanlardan şeylerin tanrı tarafından en yüksek yetkinlikte yaratıldıkları ortaya çıkar. Şeyler verilmiş en yüksek yetkinlikteki doğadan zorunlulukla çıkmışlardır. Burada tanrının yetkin olmadığı söylenemez, çünkü tanrının yetkin olduğunu savunmaya bizi zorlayan tanrının yetkinliğidir. Bu düşüncenin karşıtından, yani; tanrının en yüksek yetkinlikte olmamasından da (göstermiş olduğum gibi) açık olarak bu düşüncenin tersi çıkar. Çünkü şeyler bir başka doğada yaratılmış olsaydılar biz tanrıda başka bir doğayı; en yetkin öze yönelmenin temelinde bulunan ve onu tanrıda görmeye bizi zorlayandan ayrı olan bir doğayı bulurduk."(95) Oysa "Tüm tek tek şeyler yalnızca tanrının öz niteliklerinin uygulanımları ya da kendileriyle tanrı öz niteliklerinin belirlediği ve sınırlı bir biçimde dile geldiği moduslarıdır."(96)

Böylece doğanın bütünü zorunlu bir bağlam oluşturuyor. Artık bu bütünde insana yönelmek, iki öz niteliğin, kendisinde tıpkı evren gibi bir yumak oluşturduğu o zorunlu bağlamı görmek gerekiyor.

2- Felsefeye İçeriği Bakımından Etika II. Bölüm "Ruhun Doğası ve Kökeni Üstüne"

"Artık tanrının yada öncesiz-sonrasız ve sonsuz varlığın özünden zorunlu olarak çıkması gerekenlerin açıklanmasına geçiyorum. Bununla birlikte 1. Kitap 16. Önermede gösterdiğimiz; tanrının varlığında sonsuzca çok biçime göre sonsuzca çok olarak çıkanların hepsini ele almayacağım. Burada daha çok insan ruhunun bilgisi ve bu bilginin en yüksek mutluluğuna bizi, sanki elimizden tutup götürürcesine, götürebilecek olanlar bağlamında kalmak istiyorum."(97) Böylece Spinoza Etika II. Bölümün programını önceden vermiş olur. Ayrıca Etika'nın amacını vermiş olur: "Burada

(94) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 33. Önerme.

(95) Spinoza, Etika, I. Bölüm, 33. Önermeye 2. Düşünceler.

(96) Spinoza, a.g.y., I. Bölüm, 25. Önerme Vargısı.

(97) Spinoza, Etika, II. Bölüm, Öndeyiş, s.43.

daha çok insan ruhunun bilgisi ve bu bilginin en yüksek mutluluğuna bizi sanki elimizden tutup götürürcesine götürebilecek olanlar bağlamında kalmak istiyorum." Bundan önceki bölümde, Spinoza'nın tanımlar ve belitleri temel amacına göre belirlediğini, eğer biricik amacı sözgelimi yalnız ve ancak fizik olsaydı başka tanım ve belitler ortaya koyacağına değinmiştik. Spinoza'yı yönlendiren sıkıntı, kaygu, sorun insanın mutluluğudur. Bunu III. ve IV. özellikle V. Bölümlerde çok açık olarak göreceğiz. Daha II. Bölüme başlarken söylediğinde görüşünün temel yargısı da var: İnsanın mutluluğu ancak bilgi ile olasıdır. Başka bir mutluluk yanılmadır. İnsan ruhunun bilgisi ve bu bilginin en yüksek mutluluğu; işte Etika'nın tüm programı buna yöneliktir ve 2. Bölüm de onun 2. aşamasıdır.

II. Bölüme genel olarak baktığımızda I. Bölümde temellenerek tanırdan doğanın kuruluşu, doğada insanın belirlenimi; ruh ve beden bağıllığı, insan ve bilgi, bilginin türleri, özgür istenç gibi konuların ele alındığı ve birbirleriyle bağıntılı olarak işlendiğini görmekteyiz. Bu bağlamda Spinoza Felsefesi bakımından özellikli birkaç yanı şöyle belirleyebiliriz: İlk, Descartes'da ortaya çıkan ve değişik filozoflarda değişik çözüm arayışları ile Spinoza'ya dek gelen bir sorunun; Descartes görüşündeki ruh ve beden sonlu tözlerinin ayrılığı, bağdaşmazlığı sorununun çözümlendiğini, ruh ve beden arasındaki sağlam bağıllığın, birlikte- liğin temellendirildiğini görüyoruz. İkinci olarak Spinoza'nın ruh ve bilgi öğretisi ile karşılaşmaktayız. Ruh ve bilgi, II. Bölümün esas konusudur. "Spinoza II. Kitaba giriş niteliğinde birkaç tanım ve belit koyar ki bunlar psikolojik, bilgiöğretisel ilgileri göstermektedir. İkinci kitabın içeriği bilginin psikolojisi ve bilginin geçerliğinin araştırılması olarak (yani bilgiöğretisi olarak) belirlenebilir."(98) Üçüncü olarak da Etika'nın en temel konularından biri olan özgürlük ele alınır. IV. ve V. bölümlerde hep işlenecek olan özgürlük, istenç özgürlüğü, bilgi ile bilgiye dayanan etkinliklerle bağıntılıdır.

II. Bölümde, tanımlar ve belitlerde neler dile gelmektedir?

Tanımlarda ele alınan başlıca kavramlar şunlardır: Beden, zorunlu

(98) H.Höfdding, Spinozas Etika, s.51.

neden, şeyin özüne değgin olan, ide, ruh, kavram, upuygun düşünce, obje, hakikat olan ide, içkin özellik, dışsal özellik, belirsizlik, gerçeklik, yetkinlik, tek tek şeyler. Belitlerde ise insanın varlığı, zorunluluk, doğanın düzeni, insanın düşünür olması, ruhun duygulanımı, düşünme modusu, bedeninin duygulanımı gibi kavramlar ortaya koyulur. Ne var ki II. Bölümdeki tanım ve belitler bu kadar değildir: 13. Önermeden sonra gelen, Arabölüm diyebileceğimiz ve daha çok cisim dünyası ile insan bedenine ilişkin başlıca temel dayanakların ortaya koyulup, insan bedeninin de içinde yer aldığı nesnel dünyayı gerektiğince açıklamayı amaçlayan bölümde de tanım ve belitler yer almaktadır. Burada, o tanım ve belitlerde yer alan temel kavramları belirtelim: Cisim, hız, hareket, hızların birbirine geçmesi, yeni bir birey, hareket veya dinginlik, hızlılık ve yavaşlık, hareket biçimi, yeni biçim alma, yalın cisim, birleşik cisim, bir başka yapıya girme, sertlik, yumuşaklık, akışkanlık. Arabölümün sonunda postulatlar yer alır. Postulatlar arabölümde gelişmiş olan düşüncelerin ve tanımlarla belitlerdeki kavramların insan bedenini açıklayıp, temellendirme amacıyla, o bağlamda kullanılmasıdır. Bu nedenle postulatlarda yeni kavramlarla karşılaşmıyoruz.

Tanım ve belitlerdeki kavramlara baktığımızda onların dışdünya, beden ve ruh olarak insan ile doğru bilgiyi kavramamıza yarıyacak temel kavramlar olduklarını görmekteyiz. İlk tanım nesnel dünyanın ve insan bedeninin en genel sınırlarda belirlenmesidir. "Cisim denilince, bir yer kaplayan şey olarak bilinmesi bakımından tanrının özünü belli ve belirli bir biçimde dilegetiren modusu anlıyorum."(99) Üçüncü tanım ise ruhu belirler, "İde(düşünce) denildiinde, ruh bir düşünen şey olduğu için, ruhun oluşturduğu, ruha ilişkin kavramı anlıyorum."(100) Düşünceyi(ideyi) ruh oluşturur. Ruh da düşünme özniteliğinin bir modusudur. Ruhun oluşturduğu düşünce ise, tanımda belirtildiği gibi, bir kavramdır. Öyle ise ruh için önemli olan kavramdır. Algı, duyarlık değil. "Algı demektense kavram diyorum. Çünkü algı sözünde ruhun bir objeden etkilendiği yolunda bir iz var, buna karşın kavram ruhun bir etkinliğini dile getirir görünmek-

(99) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 1. Tanım, s.43.

(100) Spinoza, a.g.y., II. Bölüm, 3. Tanım, s.43.

te."(101) Spinoza felsefesinde kavram ya da düşünme veya akla bağlı olan nesnel olandan, objeden önce gelmektedir. 4. Tanımda ise "Upuygun bir düşünce(ide) denildiğinde obje ile herhangi bir ilişkisi olmadan, kendi kendisiyle incelendiğinde hakikat olan bir idenin tüm niteliklerine ya da içkin özelliklerine sahip olan düşünceyi anlıyorum."(102) denilerek düşüncede kendi kendisiyle; açıklamada belirtildiği gibi; Düşüncenin içsel özellikleriyle uygunluğu önemlidir. Düşüncenin(idenin) hakikat oluşu ya da upuygunluğunun ölçütüdür iç tutarlık. Bir düşünce kuşkuya yer bırakmadığı ölçüde kabul edilmeye değerdir. Kuşkuya yer bırakmayan düşünce ise hakikat olan düşüncedir.

2. Tanım iki şeyi birden söyler: Nedensellik ve nedenler zincirinin başlangıcı olan ve her şeyde içkin olarak bulunan; ilk neden, tanrı. "Birşeyin özüne ait olan dediğimde, bununla, verildiği zaman şeyin zorunlu olarak kurulduğu, ortadan kaldırıldığında da şeyin zorunlu olarak ortadan kaldırıldığını söylüyorum; veya o olmadan şey ne var olabilir, ne de tasarlanabilir ama şey olmadan da o ne var olabilir, ne de tasarlanabilir."(103) Neden, ilk neden olarak tanrı herşeyin özüne ilişkindir. Aynı bir deyişle tanrı şeyin özünü kurandır ve bu nedenle de o herşeye içkindir. Şimdi herhangi bir şey bir belirlenmedir ama aynı zamanda birşeyin belirlenmesini sağlaması bakımından da belirleyicidir. Her neden belirleyicidir. O ortadan kalktığında nedeni oduğu, belirlediği şey de ortadan kalkacaktır. Çünkü bilinemeyecektir. Burada tanımın ikinci bölümüne yeniden bakalım: O olmadan şey ne var olabilir, ne de tasarlanabilir ama şey olmadan da o ne var olabilir ne de tasarlanabilir. Burada ilkin düşünülen tanrıdır. Ama aynı zamanda en genel kuşatımında neden kavramıdır. Çünkü ister sonlu olsun, ister sonsuz bir şeyi ancak nedeni ile düşünüp tasarlayabilirim ve şey de nedeni ile var olur Spinoza'ya göre. Bir başkayandan da, nedeni sonucu ile bilebilirim. Spinoza'ya göre bir şeyin var olması, onun birşeyin sonucu olmasını gerektirir. O şeyi de nedeni ile bilebilirim. Bu tanrı için de böyledir. Ama tanrı nedeni dışında olan değil, kendinde olan, kendi kendinin nedeni olandır: Kendisini bilebilmek

(101) Spinoza, a.g.y., II. Bölüm, 3. Tanıma Açıklama, s.43-44.

(102) Spinoza, a.g.y., II. Bölüm, 4. Tanım, s.44.

(103) Spinoza, a.g.y., II. Bölüm, 2. Tanım, s.43.

için bir başka şeye başvurmak gerekmiyendir. Burada 3. tanımın açıklamasında değinilen fakat Etika'nın III. Bölümünde 2. Tanımda açık olarak ortaya koyulacak olan bir kavramı işe karıştırmak gerekmekte: Etika içinde gittikçe önem kazanarak gelişecek olan bu kavram etkinlikdir. Bir şeyin etkinliği onun sonucuyla, yani; bir başka şeyin nedeni olmasıyla anlaşılır. Bu bakımdan nedensellik; şeylerini birbirlerinin nedeni olarak dizilişi bir etkinlikler dizilişi ya da etkinlik sürecidir. Burada 5. Tanım ele alınabilir, "Süreklilik var oluşun belirsizce sürüp gidişidir. -Açıklama- Belirsiz diyorum, çünkü varoluşun sürüp gidişi var olan şeylerin özel doğasıyla hiçbir biçimde belirlenemez. Aynı biçimde etkin nedenle de belirlenemez, çünkü o şeyin varoluşunu zorunlulukla ortaya kor ama onu ortadan kaldıramaz."(104) Şeylerin birbirlerinin nedeni olarak sürüp gidişleri sonsuzcadır. Öyle ise evren bir sonsuzca gelişen etkinlik sürecidir. Ayrı bir deyişle, evren sonsuzca var olma sürecidir. Yalnızca şeylerin var olma süreci değildir, bu aynı zamanda düşüncelerin(idelerin) de sonsuzca var oluşunu gösterir. Çünkü, tek tek şeyler gibi ideler de birer modusturlar. İşte bu sürekli varoluş içinde yine etkinlikle bağıntılı olarak gerçeklik ve yetkinlik ortaya çıkar. Çünkü varolma süreci bir gerçekleşme sürecidir ve ancak etkin olan bir şey yetkinliğe, ama etkinlik gücü ile bağıntılı bir yetkinliğe ulaşabilmektedir.

Şeyler hep birbaşlarına değildirler. Biraraya gelerek cisim oluşturabilirler. "Eğer aynı ya da ayrı büyüklükte birkaç cisim başka cisimlerle birbirine geçecek ölçüde biraraya geldiyse ve bunlar aynı ya da ayrı hızla hareket ederken belirli bir kurala göre hızlarını birbirlerine geçiriyorlarsa, o zaman biz bunların birbirleriyle kaynaşmış olduklarını söyleriz. Bunlar bir cisim veya yapılarının bu birleşimi ile diğerlerinden ayrılan bir birey oluşturmuşlardır."(105) Böylece 7. Tanımda "Tek tek şeylerden sonlu ve belirli var oluşu bulunan şeyleri anlıyorum. Teklerden pekçoğu bir etkinlik bağlamında birlikte etki yaptıklarında, hepsi aynı zamanda bir tek etkinin nedeni olduklarından onları kendi bütünlükleri içinde bir şey olarak ele alırım."(106) diye belirlenen tek tek şeyler

(104) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 5. Tanım ve Açıklaması, s.44.

(105) Spinoza, Etika, II. Bölümde Ekbölüm Tanımı, s.58.

(106) Spinoza, a.g.y., II. Bölüm, 7. Tanım, s.44.

iki biçimde karşımıza çıkmaktadır: Yalın şeyler(cisim ya da düşünceler) ile birleşik şeyler(cisim ya da düşünceler). Öyle ise Spinoza'ya göre evrenin yalın ve birleşik şeylerden oluştuğunu söyleyebiliriz.

Belitler insanın belirlenmesiyle başlarlar. "İnsanın varlığı var oluşu zorunlulukla içermez, yani; doğanın düzenine göre insanın varlığı var olabileceği gibi var olmayabilir de."(107) Bu daha çok Ortaçağın, tanrı evreni ya da en azından dünyayı insan için yaratmıştır anlayışı karşısında insanın varoluşu bakımından zorunluluk içermeyen, yani; belli ve zorunlu bir amaca göre yaratılmamış bir varlık olduğunu ortaya kor. Ne var ki bu insanın var olduktan sonra da zorunluluğu içermediği anlamına gelmez. Herşey bir kez var olduktan sonra zorunlu bir bağlam içinde zorunlu olarak bulunur. Bir yandan insan evrende birbaşına bırakılıyor, diğer yandan da onun içinde bulunduğu zorunlu bağlam gösteriliyor. İnsanın diğer canlılardan ayrılığı, ayrı deyişle ahlâklılık burada ortaya çıkmaktadır: İnsan bu zorunlu bağlama katıldığı zaman ahlâklı olacaktır. Fakat bu daha ilerde IV. ve V. Bölümlerde genişçe ele alınacak bir konu.

2. Belitte insan düşünen bir varlık olarak belirlenir. Bu insan ruhunu belirlenmesidir. Öte yandan Etika'nın bütünü göz önünde bulundurulursa, herşey insanın düşünmesinde düğümlendiği için bu belitin önemi daha bir belirir. Düşünmek ile ideler elde edilir. Düşünmenin de upuygun idelere ulaşacak biçimde olması gerekir. 2. Belit ile II. Bölüm 3. ve 4. Tanımları birbirlerini tamamlarlar ve bu tanımlarla 2. Belit güçlenir, aydınlanır. "Spinoza ide denildiğinde, düşünen bir şey olması bakımından Tin'in oluşturduğu kavramı anlar. İdeler aynı zamanda objektiv özvarlıklardır(onlar tanrıdadırlar). Eğer ne ben, ne de herhangi bir insan onları herhangi bir zamanda düşünmemiş olsaydık, onlar ne böyle olurlardı ne de var olurlardı."(108)

İdelerin varlığı düşünen insana ya da insanın düşünmesine, insanın diğer ruh durumları ise idelere bağlıdır. "Sevgi, istek ve bunlar gibi 'ruhun duygulanımları'nı dile getiren sözcüklerle belirlenen düşünme mo-

(107) Spinoza, a.g.y., II. Bölüm, 1. Belit, s.44.

(108) K.Jaspers, Spinoza, s.37.

dusu, yalnızca sevilen, arzu edilen bir şeyin idesi aynı bireyde bulunduğu zaman vardır. Buna karşın düşünmenin başka hiç bir modusu bulunmadığı zaman da bir ide var olabilir."(109) Böylece insanın tüm tinsel yaşamı düşünmeye bağlanmış olmaktadır. "Tinimiz (ruhumuz) düşünmenin bir modusu olarak sevgi, arzu ve diğer tüm duygulanımları kendinde içerir. Fakat bu yalnızca sevmiş, arzu etmiş ve diğer duygulanımları bulunan bir şeyin idesi aynı bireyde ise vardır. Buna karşın düşünmenin bir başka modusu ortaya çıkmadığında bir salt ide var olabilir. İdeler ruha ilişkin duygulanımlar olmaksızın vardırlar. Doğanın genel düzeninde bulunduğu, dışındaki şeyleri rastlantısal karşılaşmalarla algıladığı ve böylece de onlar tarafından belirlendiğinde ve bedene ilişkin duygulanımlarda kendini kavradığında insanın ruhu karmaşık, upuygun olmayan idelere sahiptir. İnsan ruhu upuygun idelere yalnızca, ruh içsel olanla belirlendiğinde ve pek çok objeyi uyumları, ayrılık ve çelişkileriyle birlikte gözönünde bulundurarak kavradığında sahip olabilir."(110)

İnsanın duyum, algılama, düşünme bakımından sınırları belirlidir: İki öznitelik modusları bağlamındadır tüm tinsel yaşamımız. "Bedenlerden ve düşünme moduslarından başka tek tek hiçbir şeyi ne duyuyoruz, ne de algılıyoruz."(111) Tüm varlık ve varlığımız da bu iki öznitelik bağlamındadır. Şimdi var olmanın kuruluşuna bakalım.

a) Tanrıdan Evrenin Kuruluşu

Evren ya da doğa tanrının iki özniteliğinde temellenir. "Düşünme tanrının bir özniteliğidir ya da tanrı düşünen bir şeydir.", "Yerkaplama tanrının bir özniteliğidir ya da tanrı yerkaplayan bir şeydir."(112) Diğer sonsuzca olan öznitelikler gibi bu ikisi de tanrıdan doğal ve zorunlu olarak çıkarlar. "Tanrı kendisine ilişkin bilgisinin zorunluluğu ile eylemektedir, yani; nasıl tanrı doğasının zorunluluğundan (herkezin aynı

(109) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 3. Belit, s.44.

(110) K.Jaspers, Spinoza, s.37-38.

(111) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 5. Belit, s.44.

(112) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 1. ve 2. Önerme, s.45.

biçimde kabul edeceği gibi) tanrının kendi kendini bilmesi çıkıyorsa, aynı zorunluluktan tanrının sonsuzca çok biçime göre, sonsuzca çok eylediği de çıkar. Bundan başka 1. Bölüm 34. Önermede tanrı kudretinin tanrının etkin özünden başka birşey olmadığını gösterdik ve bu nedenle de tanrının eylemediğini düşünmek tanrının olmadığını düşünmek gibi olanaksızdır."(113) Şimdi tanrının etkinliği nedeniyle özniteliklerden aynı doğal zorunlulukla moduslar çıkarlar. "Herbir öznitelik moduslarının nedeni yalnızca tanrıdır. Bu başka herhangi bir öznitelik altında ele alınması yönünden değil, modusların özneliğine göre incelenmesi bakımındandır. -Kanıtlama- Her öznitelik (1. Bölüm 10. Önermeye göre) başka bir özneliğin yardımı olmadan, kendisiyle kavranır. Bu nedenle her bir öznitelik modusları kendi özneliğinin kavramını içerir, başka bir özneliğinkini değil. Bu nedenle de (1. Bölüm 4. Belite göre) modusların nedeni yalnızca tanrıdır. Ama tanrı, moduslar başka herhangi bir özneliğe göre anlaşılmaları bakımından değil, kendilerinin nedeni olan özneliğe göre ele alınmaları bakımından onların nedenidir. -Vargı- Buradan şu sonuca varılır: düşünmenin modusları olmayan şeylerin biçimsel varlığı tanrısal doğadan çıkmazlar, çünkü onlar önceden tasarlanmışlardır. Nesnel şeyler kendi özniteliklerinden, tıpkı düşünme özneliğinden idelerimizin ortaya çıkışı gibi, aynı zorunlulukla ve aynı bir biçim üzere oluşup, çıkarlar."(114) Şeylerin bu ortaya çıkışlarında kesinlikle hiçbir rastlantısallığa yer verilmez. Rastlantısallığı doğanın dışına atar Spinoza. Çünkü tanrının şeylere içkin oluşu gibi şeyler de, sonlu birer modus olarak tanrının özniteliklerinde içkin olarak bulunmaktadırlar. "Henüz var olmamış tek tek şeylerin ideleri, tıpkı tek tek şeylerin ya da modusların biçimsel özlerinin tanrının özniteliklerinde içerilmeleri gibi, tanrının sonsuz düşüncesinde bulunurlar. -Vargı- Buradan şu sonuç çıkar; tek tek şeyler yalnızca tanrının özniteliklerinde buldukları sürece var olurlar ve onların objektif varlığı ya da ideleri yalnızca tanrının sonsuz düşüncesinde var olduğu sürece var olurlar. Tek tek şeylerin yalnızca tanrının özniteliklerinde bulunmalarına göre değil. Onların sürüp gittikleri söylendiğinde, tek tek şeylerin ideleri sürüp giden varlığı da içerirler."(115)

(113) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 3. Önermeye Düşünceler, s.46.

(114) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 6. Önerme ve Kanıtlamasıyla Vargısı, s.47-48.

(115) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 8. Önerme ve Vargısı, s.49.

Mantığa değgin olan içirme'yi Spinoza rahatlıkla varlık için de kullanmaktadır. Bunu daha iyi görebilmek için II. Bölümde insan ruhu ve bilgisinin temellendiği 7. ve 9. Önermelerde dile gelen düşüncelere bakmak gerekiyor. 7. Önermede, düşünme özneliği bağlamındaki modusların dizilişi, ilişkileri, birbirlerini belirleyişleri ile yerkaplama özneliğinin moduslarının düzeni, dokusu, kuruluşu aynıdır, denilmekte. Düşünmenin varlığı dile getirmesi de bu nedenle olabilmektedir, yani; varlığa içkin olan ideye de içkin olabilmektedir. Upuygun idelerin varoluşu bu nedenle olasıdır. Bu nedenle yanılma kesin olarak upuygun olmayan idelere dayanır. Bu nedenle doğru bilgi objesini tam olarak dile getiren yargıdır. Bilgi konusuna geçmeden önce, burada, bilginin temel dayanağı olan insana; varolanların sonsuzca açılmış dokusu içinde insana bakalım.

b) Modusların Zorunlu, Doğal Bağlamında İnsan

İnsanın var oluşu bir amaç değildir. Ayrı bir deyişle insan için kurulmamıştır evren. Oysa Kopernikus ve G.Bruno'dan beri yavaş yavaş eleştirilerek, sarsılmakta olan Ortaçağın insan-merkezci dünya görüşünde doğa yalnızca insan için yaratılmıştı. Burada bir yandan insan yüceltilirken, diğer yandan da tanrı insanlaştırılmaktaydı. Bu dünya, olabilecek dünyaların en yetkini olarak insan için yaratılmıştı.(116) Rastlantısallığın, amaçlılığın, sübjektivizmin egemen olduğu bu anlayış karşısında Spinoza daha Etika'nın II. Bölümünde, 1. Belitte insanın var olabileceği gibi, var olamayacağını da söyler. Aynı bölümde 10. Önerme ise "Tözün varlığı insanın özüne ait değildir ya da töz insanın biçimini oluşturmaz."(117) yargısı ile insanın tanrılaştırılmasına açıkça karşı kor.

Etika, II. Bölüm, 8. Önerme ile, 1. Belit ve 10. Önermelerde dile gelenler arasında bir karşıtlık var gibi. Belitte insanın varlığı doğanın düzenine göre var olabileceği gibi var olmayabiliyor da. 8. Önermede ise tek tek tüm şeylerin ideleri tanrının sonsuz düşüncesinde bulunuyorlar.

(116) E.v.Aster, Die Geschichte der neueren Erkenntnistheorie, s.126.

(117) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 10. Önerme, s.51.

Eğer tanrı tüm idelerini biliyorsa, ki bilmemesi, O tanrı olduğu için olanaksızdır, bildiğine göre etkin olması gerekir. Etkinlik var oluşun zorunlu koşuludur. Var olmayan bir tanrı saçma olduğu için, tanrı hep etkin olmak zorundadır. Öyle ise tanrının 1. Belite karşın, insanı zorunlu olarak yaratması gerekir. Öyle ise 1. Belitte dile gelen nedir? Belitin birinci bölümünde insanın özünün varoluşu zorunlulukla kuşatmadığı söyleniyor. Bir modusun özünde varoluşu tümüyle içermesi olanaksızdır. Bu bakımdan bir aykırılık yok. İdesi tanrıda bulunduğu için insanın var olması zorunludur. Fakat tanımın ikinci bölümü şöyle düşünülürse(Latince asıl metin uyarınca), doğanın düzenine göre insanın değil, doğanın düzenine göre herhangi bir insan var olabileceği gibi var olmayabilir, denilirse o zaman çelişki ortadan kalkar. Çünkü şu ya da bu insan var olabilir de olmayabilir de, bu insanın var olması ya da olmaması anlamına gelmez. İnsan doğal bir zorunlulukla var olur. Böylece O tanrıya bağlıdır, bağımlıdır. Bazı ayrılıkları bulunmasına karşın diğer moduslardan biri gibidir. "Tözün varlığı kendinde zorunlu olarak varoluşu içerir (Etika, 1. Kitap 7. Önermeye göre). Eğer tözün varlığı insanın özüne ait olsaydı, buna göre tözle birlikte ister istemez (II. Kitap, 2. Tanıma göre) insan da verilmiş olacaktı, yani; insan zorunlulukla var olacaktı. Oysa bu (II. Bölüm 1. Belite göre) saçmadır. -Düşünceler- Bu önerme aynı doğada iki tözün bulunamayacağını söyleyen Etika, 1. Kitap 5. Önermeden hareketle de kanıtlanabilir. Pekçok insan var olabildiği için insanın biçimini oluşturan tözün varlığı olamaz. Ayrıca bu önerme tözün diğer özelliklerinden hareketle de açıkça görülür: Töz kendi doğası bakımından (kolayca görülebileceği gibi) sonsuz, değişmez, parçalanamaz, vb. özelliklere sahiptir." -"Buradan da şu sonuca varılır: İnsanın özü tanrının özniteliklerinin belirli biçim bulmalarından oluşmuştur. Çünkü (önceki önermeye göre) tözün varlığı insanın özüne ait değildir. Böylece 1. Bölüm 15. Önermeye göre) tanrıda olan bir şey tanrı olmaksızın ne vardır ne de kavranabilir, ayrı deyişle bu şey kesin ve belirli bir biçimde tanrının doğasını dile getiren bir duygulanım ya da bir modustur."(118) Öte yandan tanrı diğer moduslara olduğu gibi insana da içkindir. "Tanrı olmadan hiçbir şeyin ne var ne de anlaşılır olamayacağını herkez kabul etmelidir. Çünkü her yönüyle bilinir ki, tanrı herşeyin varoluşunun ve özünün biricik nedenidir,

(118) Spinoza, Etika, 10. Önerme Kanıtı, Düşünceler ve Vargısı, s.51.

yani; genellikle söylendiği gibi Tanrı şeylerin yalnızca oluş bakımından nedeni değil, aynı zamanda onların varlığı bakımından da nedenidir."(119) Bununla beraber insanın diğer moduslardan bir ayrılığı da var: İnsan ne yalnızca düşünme ve ne de yalnızca yerkaplama özneliliğinin bir modusudur, tersine insan her iki modusun birleştiği, kesiştiği, biraraya geldiği bir varlıktır. İnsanın dışında başka hiçbir varlıkta iki ayrı özneliliğin modusları biraraya gelip özel bir bütünlük, özel bir varlık oluşturmazlar. "Bedenimizin doğasının upuygun bilgisine sahip olduğu zaman, ancak bu birlik upuygun ya da açık olarak anlaşılabilir. Çünkü buraya dek kanıtladıklarımız diğer tüm şeyler için ortaktır ve hep insanlar için değil değişik derecelerde can bulmuş diğer tüm şeyler için de geçerlidir."(120)

Spinoza'ya göre insanın varlığı için ilk gerekli olan insanın ruhu ve onu oluşturan idedir. "İnsan ruhunun etkin varlığını kuran ilk şey, etkince var olan bir tek şeyin idesinden başka birşey değildir.", "İnsanın özü (önceki önermenin varlığına göre) tanrı özneliliklerinin belirli moduslarından oluşur, yani; (II. Bölüm 2. Belite göre) düşünmenin moduslarından oluşur. İde ise doğası gereği (II. Bölüm 3. Belite göre) bütün bu moduslardan önce gelmektedir. İde verildiği zaman (aynı belite göre) diğer modusların hepsi (ide doğası gereği bu moduslardan önce gelir) aynı bireyde ortaya çıkmak zorundadır. Buna göre insan ruhunun varlığını oluşturan ide ilk olandır. Fakat bu var olmayan birşeyin idesi değildir."(121) Beden ve ruh bağıllığı da bu insan ruhunu kuran idede ortaya çıkmaktadır. "İnsan ruhunu kuran idenin objesi bedendir ya da yerkaplamanın belirli, etkince var olan bir modusudur ve başka hiçbir şey değildir. -Kanıtlama- Eğer beden insan ruhunun objesi olmasaydı (II. Bölüm 9. Önerme varlığına göre) ruhumuzu oluşturması bakımından tanrıda bedeninin uygulanımlarıyla ilgili ideler olmayacaktı. Ama bu ideler bir başka şeyin ruhunu oluşturması bakımından tanrıda bulunacaklardı, yani; (II. Bölüm 11. Önerme varlığına göre) bedeninin uygulanımlarıyla ilgili ideler bizim ruhumuzda bulunmayacaklardı. Fakat biz (Etika, II. Bölüm 4. Belite göre)

(119) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 10. Önerme Vargısına Düşünceler, s.52.

(120) Spinoza, a.g.y., 13. Önerme Vargısına Düşünceler, s.55.

(121) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 11. Önerme ve Kanıtı, s.53.

bedenin duygulanımlarıyla ilgili idelere sahibiz. Böylece insan ruhunu kuran idenin objesi bedendir veya (II. Bölüm 4. Belit uyarınca) etkin olarak var olan bedendir." "-Vargı- Buradan insanın ruh ve bedenden oluştuğu ve insan bedeninin bizim kendisini duyduğumuz gibi var olduğu sonucu çıkar."(122)

c) İnsan Bedenini Nasıl Tanıyoruz?

Bu sorunun yanıtını II. Bölümde, 13. Önermeden sonra koyulan Ek-Bölümde buluyoruz. Burada insan bedeni diğer tüm yerkaplayan moduslar gibi mekanik kurallar içinde belirlenir. Ek-Bölümün bütününe gözönünde bulundurarak insan bedenini şöyle saptayabiliriz: İnsan bedeni diğer cisimler gibi hızlı ya da yavaş olan hareket veya dinginlik içinde bulunur; bedenlerin birbirlerinden ayrılıklarını olduğu gibi bedenlerin kendilerini belirleyen de budur. Bedenlerin birbirlerini hareket ettirmeleri çok yönlüdür. Birbirleriyle uyumlu ya da aykırı bulunmaları da hareket ve dinginlik bakımından uygun ya da aykırı olmalarıyla kendini gösterir. Bedenler hareket ve dinginlik, hızlılık ve yavaşlığa göre tek tek ya da birarada bulunurlar. Buradan da yalın ve birleşik cisimler ortaya çıkarlar. Birleşik cisimler, onları oluşturan yalın cisimlerin birbirleriyle kaynaşma durumuna göre katı, yumuşak ve sıvı olurlar. Birleşik cisimlerin gerek bütünlüklerini ve gerekse de hareketlerini korumada ya da birleşik cismin kendi doğasını korumasında, onu oluşturan yalın cisimlerin birbirleriyle dayanışma içinde olmaları gerekir.

Ekbölümdeki belitler, tanım ve ekönermelerden hareketle yapılabilir bu saptamaları yalnızca insan bedenine ayrılmış olan Ek-Bölüm postulatları özetleyip, pekeştirirler: "1. Postulat: İnsan bedeni, herbiri pek çok sayıda birleşik olan (değişik doğadaki) pek çok bireyin birleşmesiyle oluşmuştur. 2. Postulat: İnsan bedenini oluşturan bireylerden bazıları akışkan, diğerleri yumuşak ve geri kalanları da serttir. 3. Postulat: İnsan bedenini oluşturan bireyler ve bu nedenle insan bedeni de dışındaki cisim ve bedenlerden pek çok biçimde duygulanır(etkilenir).

4. Postulat: İnsan bedeni kendini korumak için kendileriyle sürekllice yenilerek gelişeceği başka pek çok bedene gereksinme duyar. 5. Postulat: İnsan bedeninin akışkan bir yanı, başkaca yumuşak bir yana sık sık çarpacak biçimde bir dışsal cisim tarafından belirlendiğinde, bu akışkan yan yüzeyini değiştirir ve dış cismin etkisinin belirgin izi onda kalır. 6. Postulat: İnsan bedeni dış cisimler tarafından pek çok biçimde hareket ettirilebilir ve o da onlara pek çok biçimde etkiyebilir."(123)

İnsan ruhunun tanıdığı bedeni ya da insan ruhunu kuran idenin objesi genel çizgileriyle bu biçimde belirlenirken hareket ve dinginlik bağlamında etkin olan mekanizmdir. Gerek Descartes'de ve gerekse de Spinoza'da şeylerin belirlenmesinde mekanizm anlayışının oldukça etkili bir işlevi vardır.

d) Ruh, Beden ve Bilgi

Beden ve ruhun doğrudan ilişkisi insanda ortaya çıkmaktadır. Fakat bu onların birbirlerine bağlı, bağımlı oldukları anlamında değildir. Çünkü o zaman değişik öznelitliklerin birbirleriyle bağlı ve bağıntılı olmaları gerekirdi, yani; birbirlerinin nedeni olmaları gerekirdi ki, bu Etika I. Bölüm 2. ve 3. Önermelerine göre saçmadır. Spinoza sisteminde öznelitliklerin nedeni birbirleri değil, tanrıdır. Değilse birden çok töz kabul edilmiş olunur ki, bu da I. Bölüm 6. Önerme ve Vargısı ile, 10. Önermeye göre saçmadır. Öznelitlikler, dolayısıyla da moduslar arasındaki ilişki nedensellikte bağlanma değildir. İlişkiyi Spinoza II. Bölüm 7. Önermede şöyle dile getirir: "İdelerin bağlantı ve düzeni, şeylerin bağlantı ve düzeni ile bir ve aynıdır."(124) Ruh ve beden arasında böyle bir paralellik kurulunca, ruhun da, biraz önce beden için yaptığımız açıklamalar ışığında yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü yukarda ruhu kuran bir tek ideden söz etmiştik. Oysa beden bir birleşik cisimdi; her biri pek çok sayıda birleşik olan değişik doğadaki pek çok bireyin birleşmesinden oluşmuştu. Spinoza bedenin karşısında ruhu belirler: "İnsan ruhu-

(123) Spinoza, Etika, II. Bölüm, Ek-Bölüm Postulatları, s.61.

(124) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 7. Önerme, s.48.

nun biçimsel varlığını kuran ide yalın değil, pek çok idenin birleşmesinden kurulmuştur. -Kanıtlama- İnsan ruhunun biçimsel varlığını oluşturan ide (II. Bölüm 13. Önermeye göre) bedeninin idesidir ve bu beden de (I. Postulata göre) pek çok sayıda biraraya gelmiş bireylerin bütünleşmesidir. Şimdi (Etika, II. Bölüm 8. Önerme Vargısına göre) bedeni oluşturan her bir bireyle ilgili olarak tanrıda zorunlulukla bir ide bulunur. Böylece insan bedeninin idesi (Etika, II/7. Önerme uyarınca) parça-cisimlerin bu pek çok sayıdaki idelerinin biraraya gelmesinden oluşmuştur. a.g.b."(125) İlişki böyle kurulunca "İnsan ruhu kendi özel bedeninin doğasıyla birlikte pek çok cismin doğasını da algılayıp kavrayacaktır."(126)

İnsanın mutluluğunu yalnız ve ancak bilgide bulan anlayış bilgiyi nasıl kurup, temellendirir? Bu öyle bir bilgi olmalı ki, kendisi de, kendisiyle gelen mutluluk da başka tür bilgi ve onlara bağlı mutluluk veya o türden duygulara üstün olsun.

Spinoza bilgiyi ruh ve beden ilişkisinde temellendirir. Çünkü ne insanın ruhu bir başına kendini tanıyabilir, çünkü "İnsan ruhu yalnızca bedeninin duygulanımlarına ilişkin ideleri algılayıp kavraması bakımından kendini bilir"(127), böylece de "İnsan ruhu kendi kendini tanımaz. Şimdi beden uğradığı duygulanımların idelerini insan bedeninin doğası kendi kendine içerir, yani; bu ideler (Etika, II/13. Önermeye göre) ruhun doğası ile uygunluk içindedirler. Bu nedenle bu idelerin bilgisini ruhun bilgisi zorunlulukla kuşatır. Artık (önceki önermeye göre) bu idelerin bilgisi insan ruhundadır. Böylece insan ruhu kendini yalnızca bu yoldan tanır. a.g.b."(128), ne de insan bedeninin kendini tanıma gücü ve yatkınlığı vardır, ama bilgide insan ruhu ve bedeni birlikte çalışırlar.

(125) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 15. Önerme ve Kanıtı, s.61-62.

(126) Spinoza, a.g.y., 16. Önerme I. Vargı, s.62.

(127) Spinoza, a.g.y., 23. Önerme, s.68.

(128) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 23. Önerme Kanıtı, s.69.

e) Bilgi

Hem insan bedenine ve hem de duygulandığı dış cisme ilişkin olan ve (23. önerme uyarınca) böylece ruhun kendini bilmesine de yarayan bilgi, insan ruhunda oluşur. Böylece "İnsan ruhu kendi özel doğasıyla birlikte pek çok cismin doğasını da algılayıp, kavrar."(129) Bu nedenle insan ruhu tek yönlü değil, çok yönlüdür.

Biz ancak bildiğimiz şeyleri var olarak görebiliriz. Bilmediklerimiz bizim için var değildir. Birşeyi bir kez bildikten sonra, onun objesi ortadan kalkmış bile olsa, bilgimiz bulunduğu sürece, biz o cismi var olarak görürüz.(130) Var olarak kavradığımız bir şeyin idesi upuygunsa, bizim o şeyle ilgili bilgimiz de doğrudur. "İdelerde yanlış olarak gösterilebilecek pozitif hiçbir şey yoktur. -Kanıtlama- Bu önermeyi yadsıyan kişi, eğer olabilirse, yanlışlığın ya da yanlışmanın biçimini kuran düşüncenin bir pozitif modusunu düşünmektedir. Düşünmenin bu modusu tanrıda olamaz. Fakat tanrının dışında ne var, ne de tasarlanmış olabilir. Öyle ise idelerde pozitif olup da yanlış olarak gösterilebilecek hiçbir şey yoktur. a.g.b."(131)

Doğruluğun ölçütü upuygun olmaktır. Upuygunluk ise ancak idenin tanrı ile bağlantısı bakımından olasıdır. "Tüm ideler tanrı ile bağlantılı olmaları bakımından doğrudurlar."(132) Tanrı ile bağıntılı olan ideler doğru, upuygun ve pozitif olan idelerdir.

Yanlış bilgi ise upuygun ve yetkin olmayan, pozitif olarak gösterilebilecek bir yanı bulunmayan idelerin bilgisidir. Spinoza'nın diliyle söylersek, "Yanlışlık kendisinde upuygun olmayan ya da karmaşı ve eksik ideleri içeren bilgiye ilişkin bir eksiklikten oluşur."(133) "Bir doğru idesi olan kişi aynı zamanda doğru bir ideye sahip olduğunu bilir ve ol-

(129) Spinoza, a.g.y., 16. Önermeye 1. Vargı, s.62.

(130) Spinoza, a.g.y., 17. Önerme Vargısına Kanıt, s.63.

(131) Spinoza, a.g.y., 33. Önerme ve Vargısı, s.74.

(132) Spinoza, a.g.y., 32. Önerme, s.74.

(133) Spinoza, a.g.y., 35. Önerme, s.75.

gunun hakikatinden kuşkulanmaz. -Kanıtlanma- Bizde hakikat olan bir ide insan ruhunun doğası ile dile getirilmiş olması bakımından tanrıda upuygun olarak bulunan bir idedir."(134) Yanlış bilgiyi ortaya çıkartan eksiklik tasarımıyla ilgili Birşeyi algıladığımızda, bu algı bizim o şeyle ruhumuzun bir duygulanımıdır. Böylece biz şeyleri ruhumuz onlarla duygulanışına bağlı olarak kavrarız. "Burada alışıl gelmiş sözcükleri kullanmamak için ideleri, dışsal cisimleri sanki gerçekte bulunuyorlarmış gibi canlandıran insan bedeninin duygulanımlarını, şeylerin yapılarını vermeler bile, şeylerin tasarımları olarak adlandırmak istiyoruz. Ruh cisimleri bu biçimde gördüğünde, onun tasarımı olduğunu söyleriz. Burada yanılma ile ilgili soruyu açıklığa kavuşturmak üzere şu konuya dikkat edilmesini istiyorum: gerçekte görülen ruhun tasarımları onun içerdiği herhangi bir yanılmadan ötürü ortaya çıkmaz ya da ruh tasarımı için yapılmaz, tersine yalnızca şeylerin varlığını dışta bırakan ve onların buradallığını tasarlayan idenin eksik olarak görülmesi bakımından yanılma sözkonusudur. Çünkü ruh varolmayan bir şeyi burada gibi tasarladığı sırada, bu şeyin gerçekte var olmadığını bilseydi, elbette bu tasarım gücü onun üstünlüğü olacaktı ve doğasının bir yanılması sayılmayacaktı. Bu özellikle, bu tasarım gücü yalnızca onun doğasına bağlı olursa, yani; ruhun bu tasarım gücü özgür olursa sözkonusu olacaktır."(135)

Böylece şeylere ilişkin bilgilerimizin onların kendileri değil, tasarımları olduğu ortaya çıkmaktadır. Yanlışlık ve yanılma da ancak bizde olan bir eksikliklerdir. Bizim dışımızda bir eksiklik yoktur. Her şey tanrının doğasından aynı zorunlulukla çıkar ve her şey nedenler zinciri ile bağlanarak sonsuza dek gelişip, gider. Ayrı bir deyişle, yanılma, yanlış bilgide ve bilmede ortaya çıkar. Evrenin düzeninde yanlış yoktur. "Tüm ideler tanrı ile bağıntılı olmaları bakımından doğru ve upuygundur. İdeler yalnızca herhangi bir insanın tikel ruhu ile bağıntılı olmaları bakımından karmaşık ve upuygun olmayan bir durumdadırlar."(136) Oysa "Herşeyde ortak olan ve bütünde olduğu gibi parçada da bulunan şey upuygun olmaktan başka bir biçimde tasarlanamaz."(137)

(134) Spinoza, a.g.y., 43. Önerme ve Kanıtından, s.82.

(135) Spinoza, a.g.y., 17. Önerme Vargısına Düşünceler, s.64.

(136) Spinoza, a.g.y., 36. Önerme Kanıtı, s.76.

(137) Spinoza, a.g.y., 38. Önerme, s.77.

Doğada upuygun olan insan bilgisinde nasıl yanlış olabilir?

Spinoza II. Bölüm 35. Önerme Kanıtında yanılmayı upuygun olmayan idelerden kaynaklanan bir eksiklik olarak belirlemiştir. Bilgilerimizde upuygun idelere sahip olamamızın nedeni ise aynı önermenin Düşünceler bölümünde İnsanın özgürlük sanısına bağlanmaktadır. "İnsanlar kendilerini özgür sandıkları zaman yanılıyorlar. Bu kaniya onlar davranışlarını belirleyen nedenlerin bilgisine sahip olmadan, eylemleri üstüne bir bilince sahip olmaları ile varırlar. Öyle ise özgürlüklerinin idesi, eylemlerinin hiçbir nedenini bilmemelerine dayanmaktadır. Çünkü insan eylemlerinin istencine bağlı olduğunu söylediğinde bu kendisiyle hiçbir idenin bağlı olmadığı bir sözdür. İstenç nedir ve bedeni nasıl harekete getirir? Onlardan hiçbiri bunu bilmiyorlar."(138)

Bütün bu belirlemeler ışığında yanılmanın başlıca nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Bir dış cisimden insan bedeninin duygulanmasıyla ruh bu dış cismi tasarımlar. Ama ruhun tasarımı şeyin varlığını dışta bırakabilir. Bu bir yanılmadır. Çünkü burada ide tam değil, eksiktir.(139) Çünkü ruh varolmayan birşeyi var gibi tasarımlamıştır. Yanılma budur.

2- İdeler yalnızca birbaşlarına herhangi bir duygulanıma ilişkimseler, tıpkı öncülü olmayan sonuçlar gibi karmaşık ve anlamsızdırlar. 28., 29. ve 31. Önermelerden de görülebileceği gibi, bu bilgiler rastlantısal olduklarından karmaşıktırlar. Rastlantısal ve karmaşık yargılar ise bilgi değeri bakımından güvenilir değildirler.

3- Yanılma özgür istenç nedeniyle idelerin eksikliğinden kaynaklanır. Gerçek özgürlüğün olduğu yerde sağlam bilgiler vardır. Yanılmaya neden olan özgür istenç sağlam olmayan bir bilgidir.

4- Karıştırmayla da yanılırız ya da eksik idelere sahip oluruz.

(138) Spinoza, a.g.y., 35. Önermeye Düşünceler, s.75.

(139) Spinoza, a.g.y., 17. Önerme Vargısına Düşünceler, s.64.

İnsan seçik tasarım gücünü aşan tasarımlamalara kalkıştığında tasarımları karışır.(140) Böylece şeylerin ayrımları gözden yitirilerek onlar bir ve aynı görülüp, öbeklenir. Bunlar genel kavramlardır ve bulanık deney bilgisini içerirler.(141)

5- Şeylerin zaman için geleceğe göre ard arda dizilmiş olduğunu düşündüğümüzde de yanılmaktayız. Bu tasarım gücünün sallantıya uğramasına neden olur. Çünkü II/40. Önermeye I. Vargının düşüncelerinde Spinoza günibirlik yaşamada görülen ardarda gelişin zorunlu olmadığını belirleyerek, bu bağlamda tasarımlar arasındaki bağılılığın da rastlantısal olduğunu vurgular.

Genel olarak söylemek gerekirse yanılmanın, yani; upuygun, doğru, hakikati dile getiren bilgilere sahip olmamanın en temel nedeni şeylerin zorunlu bağlamları içinde ele alınmamasıdır. Sağlam bilgilere yalnızca şeyler zorunlulukları içinde görülüp, ele alındıklarında ulaşılabilir.

f) Doğru Bilgi

Spinoza'ya göre doğru bilgiler, zorunlulukla doğru olan bilgilerdir. Çünkü "Aklın doğasında şeylerin rastlantısal olarak değil, zorunlu olarak ele alınıp, incelenmesi bulunur."(142) Doğru olan bilgiler upuygun, ortak, kuşatıcı, açık ve seçik olan bilgilerdir. "İnsan bedeninde ve insan bedeninin kendilerinden hep duygulandığı bazı dış cisimlerde ortak ve özel olan şey, aynı biçimde herhangi bir dış cismin bütünlüğünde olduğu gibi parçasında da varsa, ruhta ona değgin upuygun bir ide bulunacaktır. -Vargı- Buradan ruh ne denli çok şeyi upuygun kavrayabilirse, beden de diğer bedenlerle o denli ortak yana sahip olur, sonucu çıkar."(143) Bu bilgiler şeyleri özelliklerine değgin upuygun ideler ve

(140) Spinoza, Etika, a.g.y., 40. Önerme, 1. Düşünceler, s.79.

(141) Spinoza, a.g.y., 40. Önerme, 2. Düşünceler, s.80.

(142) Spinoza, a.g.y., 44. Önerme, s.84.

(143) Spinoza, a.g.y., 39. Önerme ve Vargısı, s.77-78.

ortak kavramlardan çıkarlar. Bunlara (40. Önerme 2. Düşüncelerde) Spinoza Akıl Bilgisi adını verir. Akıl bilgileri olgunun hakikatinden yana hiçbir kuşkuya yer bırakmayan bilgilerdir. Doğru bilgi, yani; doğru bir ideye sahip olma, birşeyi yetkince ya da en iyi biçimde bilmektir. Çünkü bu bilgi objesiyle uygun, kendi normunda hakikat olan bir idede dile gelir.

Spinoza II/40. Önermeye 2. Düşüncelerde doğru olan, hakikati dile getiren, zorunlu, açık ve seçik, upuygun idelerden oluşan bilgileri iki öbeğe ayırır:

1- Akıl Bilgisi

Tüm insanlar arasında ortak olan belirli ide ya da kavramlara dayanan ve tüm insanlar tarafından açık-seçik olarak algılanıp kavranan bilgilerdir.

2- Görü Bilgisi

Tanrının bilinen özneliklerinin biçimsel varlığına ilişkin upuygun idelerden hareketle şeylerin upuygun bilgisine ulaşmaktır.

Doğru bilgide dile gelecek evrene bir kez daha bakalım.

Spinoza varlık denildiğinde tek tek şeylerden öte, tanrının iki özneliği olan düşünme ve yerkaplama ile ortaya çıkan evreni anlıyor. Bir bütün olan bu evren oluşum nedenleri, temel dayanakları olan iki öznelik ile tanrıya bağlanır, tanrıdan türer. "Tanrı doğasının öncesiz-sonrasız zorunluluğundan sonsuzca çok biçimde sonsuzca çok şey çıktığı için, tek tek şeylerin kendilerine dayandığı varlık'ın doğasından söz ediyorum. Tanrıda olmaları bakımından tek tek şeylerin varlığından sözettiğimi söylüyorum."(144)

Varlık, birlik, çokluk ama çokluğun birliğindeki teklik olarak görülür. Herşey tanrının doğasından çıkmaktadır, tanrının doğasıyla bağıntılıdır ve hepsinde bu bağıllığı kuran tanrı vardır ve hepsi tanrıdadır.

(144) Spinoza, a.g.y., 45. Önermeye Düşünceler, s.86.

Tanrı yetkince var olan tek varlıktır. Tanrıdan şeylerin çıkışı da ne birdenbire ve ne de rastgele olur. Şeyler tanrıdan belirli bir zorunlulukla ve bir düzen üzere çıkarlar. "Tek tek şeylerden her biri belirli bir biçimde var olmak için bir başka şey tarafından belirlenmiş olmasına karşın her birinin varlığını kendisiyle sürdürdüğü kuvvet tanrısal doğanın öncesiz-sonrasız zorunluluğundan çıkar."(145) Tanrıdan tek tek şeylerin çıkışı nedenselliğe göredir. Evrenin dokusunu kuran nedenselliklerdir. Şeylerin birbirinin nedeni olarak açıklığı, bir düz çizgi gibi sonsuza dek uzanmaz. Bu tam bir yayılmadır. Ayrıca şeyler gibi düşünceler de bu yayılmada birleşerek bütünlümler, birleşik cisimler oluştururlar. Bu birleşip, ayrılmalar; yalın ve birleşik cisimlerin oluşması hareket ve dinginliğe göredir. Evren dinamik bir bütündür. Burada hareket ve dinginlik nedenselliği sağlayan, işleten mekanik öğelerdir. Birleşme, ayrılma, etkileme, etkilenme hep hareketle olur. Bütünleşme gerçekleştiğinde birleşime katılan öğeler niteliklerini yitirmeden bütün içinde yer alırlar. Bütünün varlığını da her berenen birleşen, bireyleşen etkisi oluşturur. İşte doğa böyle, bu türden bir bütünlüktür. "Böylece buradan birleşik bir bireyin değişik biçimlerde uygulanabileceğini, buna karşın kendi doğasını koruyabileceğini görüyoruz. Fakat biz buraya dek hep yalnızca hareket ve dinginliğe, hızlılık ve yavaşlığa göre birbirinden ayrılan, yani; yalnızca yalın cisimlerin biraraya gelmesinden oluşan bir birey kavramından sözettik. Eğer şimdi değişik doğadaki birçok bireyin biraraya gelmesi ile oluşan daha ayrı bir bireyi gözönüne getirirsek, onun da pek çok ve tümüyle değişik biçimlerde uygulandığını ve buna karşın doğasını koruduğunu göreceğiz. Çünkü onun her bir parçası birçok cisimden oluştuğu için, buna göre her parça doğasında herhangi bir değişim olmaksızın kimi zaman yavaş, kimi zaman hızlı hareket edecek ve sonunda hareketleri diğer parçalara bazen hızlı ve bazen de yavaş iletilebilecektir. Bu ikinci türdeki bireylerin biraraya gelmesinden oluşan bireylere ilişkin üçüncü tür kavramını oluşturduğumuzda, onda da pek çok ve başka biçimlerde uygulanmalar olacağını ve biçiminde herhangi bir değişme olmayacağını göreceğiz. Eğer bunu sonsuza dek sürdüreceğiz olursak, şunu kolayca kavrayacağız; Doğa tümüyle bir bireydir ve onun parçaları olan tüm cisimlerin hepsi bütün

(145) Spinoza, a.g.y., 45. Önermeye Düşünceler, s.86-87.

(146) Spinoza, Etika, II. Bölüm, Ek-Önerme 7'ye Düşünceler, s.60.

olarak bir bireydir, bu birey de herhangi bir değişime girmeksizin hareket etmektedir."(146)

Doğru bilgi varlığına uygun olan bilgidir. Varlık'a uygun olan bilgi nasıl sağlanacaktır?

Spinoza için doğru bilgiye ulaşmanın tek yolu akıldır. Akıl, ama deneyden kopmuş, birbaşına akıl değil. Spinoza II. Bölümde deneye dayanan pek çok örnek verir ve söylediklerini deneyin onayladığını, deneyden ayrı düşmediğini yineler zaman zaman. Buna karşın çok zaman da örnekleri aritmetik ve geometridendir. O tüm deney dünyasını akla göre, geometrideki akla göre ele alır. Çünkü istediği matematik kesinlikte bir evren tablosu vermektir. Anlattığı evren de bu isteğe uygundur. Şimdi böyle bir evren için akıl kaçınılmazdır." Aklın doğasında şeylerin rastlantısal değil, doğal olarak incelenişi bulunur."(147) derken bir başka yerde "Aklın doğasında şeyler hakikate uygun olarak algılanıp, kavranmış olarak bulunurlar, yani; nasılsalar öyle, yani; rastlantısal değil, zorunlu olarak bulunurlar."(148) diyerek savını hem geliştirir, hem de pekeştirir.

Akıl herşeyi zorunlulukları ile kavramaktadır.

Zorunluluk, şeylerin nasılsalar öyle oluşlarıdır.

Zorunluluk, idelerin objeleriyle uygunluğudur.

Zorunluluk, şeylerin hakikate uygunluğudur.

Zorunluluk, doğanın da evrenin de tanrının da düzenine içkindir.

Zorunluluk, Tüm evrenin dokusuna girmiş olan mekanik nedensellik-tir.

Objesine uygun bir ide ya da bilgi, o şeyin ya da objenin aklın doğasında kendisi nasılsa öyle bulunmasıdır. Böylece akıl ile şeylerin zorunlu bağlılığı arasında uygunluk kurulur. Yani; Spinoza'ya göre akıl evrenin düzenine uygundur ve bu nedenle aklın bilgileri doğanın düzenini yansıtır, yani; hakikati dile getirirler. İşte deney bu doğrultuda görülür ve aklın doğrularıyla deney doğruları uyuşurlar.

(147) Spinoza, a.g.y., 44. Önerme, s.84.

(148) Spinoza, a.g.y., 44. Önerme Kanıtı, s.44.

g) İdenin İdesi

"Bir doğru idesi olan kişi aynı zamanda doğru bir ideye sahip olduğunu bilir ve olgunun hakikatinden kuşkulalmaz. -Kanıtlanması- Bizde hakikat(doğru) olan bir ide (Etika, II/11. Ön.Vargısı uyarınca) insan ruhunun doğası ile dile getirilmiş olması bakımından tanrıda upuygun bulunan bir idedir. Diyelim ki insan ruhunun doğası ile dilegelmesi bakımından tanrıda upuygun bir A idesi var. Bu ideye ilişkin olarak (20 önerme ve onun genel, universal kanıtına göre) tanrıda, tanrıyla A idesi gibi aynı biçimde bağlı bulunan bir ide de zorunlulukla olacaktır. Burada A idesinin tanrı ile, tanrının insan ruhunun doğasıyla dile getirilmiş olması bakımından bağıntılı olduğu kabul edilmiştir. Buna göre A idesinin idesi de aynı biçimde tanrı ile bağıntılı olacaktır, yani; (Etika, II/11.Ön.Vargısına göre) A idesinin bu upuygun idesi, A'nın upuygun idesine sahip olan ruhta bulunacaktır. Böylece upuygun bir idesi olan kişi ya da (Etika, II/34. Ön. göre) birşeyi doğru olarak bilen kişi aynı zamanda upuygun bir ideye ya da bilgisinin doğru bir bilgisine de sahip olmalıdır, yani; (kendiliğinden anlaşılacağı gibi) aynı zamanda bilgisine güvenmelidir. a.g.b."(149) Sahip olduğumuz doğru (hakikat) olan idenin kesinliğinin kanıtı idenin idesidir. Ayrı bir deyişle, bir yargının güvenilirliğidir. "Hakikat olan bir idesi bulunan her kişi, bu idenin kendisinde en yüksek kesinliği içerdiğini bilir. Çünkü hakikat olan bir idenin bulunması, şeyin yetkinliğinden veya en iyinin bilinmesinden başka bir anlama gelmez. Bu nedenle ondan hiç kimse kuşkulanamaz. Eğer idenin, tahtaya çizilmiş bir resim örneğın dilsiz birşey olduğuna inanmak zorunda kalınsaydı, bu muhakkak ki bir düşünme biçimi, yani bir kavrayış olmayacaktı."(150) Hakikatin kendi dışında, onun hakikat olduğunu belirleyecek bir ölçütü yoktur. Hakikat kendisiyle anlaşılır. Doğru bir düşüncesi olan kişi iki şeyi birden bilir, doğru olan kendi düşüncesini ve o düşünce bağlamındaki yanlış olanı. Bu da idenin idesi ile olanak bulmaktadır. Kesin, güvenilir, pozitif olan bilgi yalnızca kendi başına değildir. Upuygun idelere sahip olan kişi, yanlışın da upuygun idesine sahiptir. "Birinci türden değil,

(149) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 43. Önerme ve Kanıtı, s.82.

(150) Carl Gebhard, Spinoza, von den festen und ewigen Dingen, s.187.

ama 2. ve 3. türden bilgi bize doğru ile yanlışın ayrılığını öğretir."(151) Bir bilgi yanlış olduğu için ondan uzak durup, onu dışta bırakmamak gerekir. Yanlış üstüne doğru bilgilerimizin bulunması gerekir.

h) Eylemlerimizde Gözetilip, Gerçekleştirilecek Olan

İnsan her istediğini gerçekleştiremez. Çünkü "Ruhda mutlak ya da özgür bir istenç yoktur. Ruh bir neden tarafından şunu veya bunu istemek üzere belirlenmiştir. Aynı biçimde o neden de bir başka neden, bu da bir başka nedenle belirlenmiştir ve bu sonsuza dek yayılır gider."(152) İnsan zorunluluk içindedir. Eğer doğru olana göre eylemek isterse eylemleri rastgele olamaz. Doğru olanı bilmek ve bildiğine göre eylemek, Spinoza'nın eylem temeline koyduğu düşünce budur. Eylemlerimizi, bir şeyi yapmamızı yönetecek olan, öyle ise akıldır. "Düşünce(ide) ve istenç Spinoza görüşünde bir ve aynı şeydir. İstenç bir azu değil, fakat onaylama ve yadsıma kudretidir. Onaylama ve yadsıma da düşünceye(ideye) aittir... Anlayış ve istenç arasındaki alışlagelmiş olan ayrılık spinoza görüşünde geçerli değildir. Salt istenç, salt düşünmede salt düşünme de salt istençde bulunur. Eğer bir düşünce etkin değilse o artık düşünce değildir ve eğer bir istenç salt düşüncede açıkca bulunmuyorsa o da istenç değildir."(153)

Upuygun bilgi, isteme, eylem ya da etkinlik Spinoza'nın görüşünde öylesine kaynaşırlar ki, birine değinildiğinde diğeri zorunlulukla gelir: Tıpkı üçgen denilince, zorunlulukla üç kenar, üç açı ve üç açı toplamının 180 derece oluşu gibi. İnsan bu bilgi-istenç-eylem bağlamına girince, zorunlu bir bağlama girmiştir. Çünkü aklın buyruğunda yaşayan kişi davranışlarını zorunlu nedenlere dayatacaktır. "İstenç ve anlayış bir ve aynı şey olduğu"(154) için, anlayışın gösterdiğini yapacaklardır.

(151) Spinoza, a.g.y., 42. Önerme, s.82.

(152) Spinoza, a.g.y., 48. Önerme, s.88.

(153) K.Jaspers, Spinoza, s.38.

(154) Spinoza, a.g.y., 49. Önerme Vargısı, s.90.

Böyle eyleyen bir insan yanılabilir mi?

"Yukarda yanılmanın yalnızca kendinde çarpık ve karmaşık ideler barındıran eksiklikte bulunduğunu gösterdik. Bu nedenle yanlış ide, yanlış olması bakımından hiçbir kesinlik içermez. Bir insanın yanlış ideleri yeterli bulduğunu ve onun bu idelerden yana hiçbir kuşku duymadığını söylediğimizde, idelerinin güvenilir olduğunu değil, ama yalnızca onun kuşku duymadığını ya da tasarım gücünü sallantıya sokan bir neden olmadığı için yanlış idelerden hoşnut olup, onları yeterli bulduğunu söylemekteyiz. ... Öyle ise fazlasıyla yanlışlara kapılmış biri için hiçbir zaman kesin bilgidir diyemeyiz. Çünkü kesinlikten pozitif olan bir şeyi anlıyoruz... Buna karşın, kesinliğe değgin eksiklikten yanlışlığı anlıyoruz."(155) Öyleyse kişi istenen biçimde eyleyen yanılabilir ama aynı anda doğru idelere göre eyleme de bitmiş, yanılmaya dayanan eyleme başlamış olur.

Diyelim ki kişi biliyor ve bilgisine uygun isteği de var ama bu isteği gerçekleştirecek eyleme girmiyor, tersine tümüyle edilgin. Bilen kişi için bu olası mı? Bir tasavvur bir düşünce etkinliğidir Spinoza'ya göre. Bunun da dışlaşması gerekir Spinoza'ya göre. Özgür istencin kendini göstermesi, başkaca söylersek mutlak zorunluluğu bilme ve onu isteme zorunlu olarak eylemi getirir. Böyle bir eylem ise II. Bölümün başında Spinoza'nın belirttiği gibi insanı mutlu kılar.

3- Felsefeye İçeriği Bakımından Etika III. Bölüm

"Duygulanımların Doğası ve Kökeni Üstüne" ¹⁷⁰

Spinoza Etika I. Bölümde tanrı ve doğanın belirlenmesiyle başlamıştı. Ona göre tanrıyı anlamak, insanın da bir parçası olduğu doğayı anlamaktı. Doğadaki her şeyin doğru bilgisine sahip olmak için de, yine; tanrı ya da doğa bağlamında girmek, şeyi o bağlamdaki yerinde; zorunlu belirleniminde ele almak gerekiyordu.

Ruhun Doğası ve Kökeni Üstüne başlığını taşıyan Etika'nın II. Bö-

(155) Spinoza, a.g.y., 49. Önerme Vargısına Düşünceler, s.90.

lümünde insanın belirleniş i de bu çizgide ele alınır. Ruh ve beden olarak insan anlama, kavrama, tasarlama, bilgisine göre eyleme gibi özelliklerle belirginleşen bir modustur. Bilgi onun için olasıdır, yani; doğayı ya da tanrıyı, tek tek şeyleri ve kendini bilecek olan odur. Bilgi nasıl olacaktır? Herhangi bir tasarımlama, şöyle ya da böyle bir kavrama değil, doğayı ya da tanrıyı upuygun dile getiren bilgi nasıl olacaktır. İşte ikinci bölümün temel konusu budur. Ruhun belirlenimi de bilgi içindir. Biricik amaç olan upuygun bilgi için değil, biricik araç olan upuygun bilgi için; kesin, apaçık bilgi için. Çünkü insanın ruhu ancak sağlam bilgilerle güçlenir. İnsanın eylemleri ancak bu bilgilerle iyi ve doğru olacaklardır. Yaşamak ancak insanın kendini, doğayı, tanrıyı upuygun bilip, eylediği zaman saygın ve değerlidir.

İnsanın böyle bir yaşama yoluna girememesinin nedeni, ruhunun onu yanlış tasarımlara, bilgilere götüren duygulanımlarıdır. Duygulanımlar ruhun doğasından zorunlulukla çıkarlar. Bedenin duygulanımlarıyla da etkileşimde bulunan ruhun duygulanımları hep aynı değildir. İnsana doğa ya da tanrıya uygun bir yaşamayı ya da saygın ve değerli olan bir yaşamayı, yani; upuygun bilgilere dayanan eylemlerin yolunu gösterebilmek için önce duygulanımların ele alınıp upuygun gösterilmesi gerekmektedir. Böylece hangilerine gem vuracağımız, hangilerine bağlanacağımız ortaya çıkar.

Spinoza'ya göre duygulanımlar olumluya da dönük olsalar, olumsuz da götürseler bize, doğamıza, doğaya içkindirler. "Ben doğada yanlış olarak görülebilecek hiçbir şey bulunmadığına ilişkin temele dayanıyorum. Çünkü doğa hep aynıdır ve onun gücü ile yapabilirliği hep eşit biçimde etkili olur. Bu da şu demektir: Herşeyin kendisine göre oluştuğu ve ona göre bir formdan bir başka forma girdiği doğanın kuralları ve yasaları her yerde ve her zaman aynı yasalar ve kurallardır... Öyle ise bu şeylerde kendisiyle onların bilinebildiği belirli nedenle geçerlidir ve bu şeylerin de aynı nedenlerle belirli özellikleri vardır. Bu özellikler, bildiğimiz için incelenmesi bizi hoşnut eden diğer şeylerin özellikleri gibi bilinmeye değerdir. Böylece duygulanımların gücünü ve doğasını, ruhun onların üstündeki kudretini aynı yönleme göre, yani önceki bölümlerde tanrıyı ve ruhu ele aldığım gibi ele alacağım ve insanın eylemlerinden ve güdülerinden, çizgilerden, yüzeylerden ve cisimlerden sözediyormuş gibi

sözedeceğim."(156)

a) Duygulanım

"Duygulanıştan etkigücünü arttıran veya azaltan, ilerleten ya da durduran bedenın duygulanımlarını ve bu duygulanımların idesini anlıyorum. Böyle bir duygulanımın nedeni olabildiğimizde duygulanıştan bir etkinliği, başka durumda da edilginliği anlıyorum."(157) Öyleyse Spinoza'ya göre duygulanım idesiyle kişinin etkin ya da edilgin olabildiği bir araçtır. Duygulanımla birlikte etkinlik ve edilginlik ve ona bağılı olarak da upuygun neden, upuygun olmayan neden, tikel neden, etkigücü gibi kavramlar da birlikte gelmektedir. Etika'da insanın tüm yapıp etmeleri dönüp dolaşıp bu kavramlara dayanır. Etika'nın bütünü gözönüne getirildiğinde ahlâkın insanın etkinliğine dayandığını görürüz. Fakat etkinlik de bir ve biricik bir kavram değil, pek çok kavramla bütünleşmiş bir hevengdir. Bunda duygulanım, upuygun ide, etki gücü gibi kavramlar tüm kuşatımlarıyla bulunmaktadırlar.

b) Etkinlik-Edilginlik

"Biz ancak dışımızda ya da içimizde olup-biten bir şeyin upuygun nedeni olduğumuz zaman etkin oluruz, yani; (önceki tanıma göre) doğamızdan çıkan ve dışımızda ya da içimizde olan bir şey yalnızca doğamız ile açık ve seçik bilinebiliyorsa biz etkin oluruz. Buna karşın, bizde olup-biten ya da doğamızdan çıkan birşeyin tikel nedeni olduğumuz zaman edilginiz."(158) Etkinliğin ilk temel koşulu upuygun nedeni olmak. Tanıma göre ancak doğru bilgileri olan insanlar etkin olabilirler. Birşey üstüne şöyle ya da böyle olan bir bilgi bizi etkin kılamaz. İstenen biçimde bir etkinlik için Etika II. Bölümde 40. Önermede değinilen akıl bilgisine dayanmak gerekir. "Etkisi nedeniyle açık ve seçik olarak kavranabilen nede-

(156) Spinoza, Etika, III. Önsöz, s.99.

(157) Spinoza, Etika, III., 3. Tanım, s.100.

(158) Spinoza, Etika, III., 2. Tanım, s.100.

ne upuygun neden diyorum. Etkisi kendisiyle birbaşına kavranamayan nedene de upuygun olmayan neden ya da tikel neden diyorum."(159) Upuygun neden de upuygun ide ile olasıdır. Böylece etkin ya da edilgin olmamız upuygun olan ve olmayan idelere bağlıdır. "Ruhumuz bazen etkindir bazen de edilgin. Ruhumuz upuygun idelere sahipolduğu zaman zorunlu olarak etkindir. Ruhumuzun ideleri upuygun olmadığı zaman, edilgindir."(160) Ruhun upuygun olmayan idelere kapılmasının nedeni de tutkulardır. "Buradan şu sonuç çıkar: Ruh tutkuların ne denli tutsağı olduysa, o denli upuygun olmayan ideleri vardır. Ruh buna karşın ne denli etkinse o denli upuygun ideleri vardır."(161)

Tutkular kaynağını yine ruhumuzda bulurlar. "Böylece şunu görüyoruz: Tutkular (edilginlikler) kendilerinde yadsıma içeren birşeye sahip olmaları veya doğanın başka birşey olmadan, kendi başlarına açık ve seçik kavranamayn parçası olmaları bakımından ruha dayanırlar. Tutkuların ruha dayandıkları gibi tek tek şeylere dayandığını ve başka bir biçimde kavranmadığını da aynı biçimde gösterebilirim."(162)

Ruh ve beden birbirlerinden ayrıldırılar. Ama bu etkileşimlerini engellemez. Birbirleriyle, karşılıklı olarak etkileşmeleri onların bütünlüğünü de sağlar. Spinoza görüşünde sanki ruh ve beden birbirlerini gözetirler. "Bedenimizin etki gücünü arttıran ya da azaltan, geliştiren ya da engelleyen şeyin idesi ruhumuzun düşünme gücünü de artırır veya azaltır, destekler veya engeller."(163) Böylece ruh ve beden birbirlerinin varlığını kabullenip, pekeştirirler. "Bedenimizin varlığını dışta bırakan bir ide ruhumuzda bulunmaz, o ruhumuzla çelişiktir."(164) Bu iki önermenin dile getirdiklerinde ayrı özniteliklerin sonlu modusları olmalarına karşın, ruh ve beden birlikteliği daha da sağlamlaştırılır, öyle ki, artık birbirlerinin varlığına gereksinmektedirler.

(159) Spinoza, a.g.y., 1.Tanım, s.100.

(160) Spinoza, a.g.y., 1. Önerme, s.101.

(161) Spinoza, Etika, III., 1. Önerme Vargısı, s.101.

(162) Spinoza, a.g.y., 3. Önermeye Düşünceler, s.107.

(163) Spinoza, a.g.y., 11. Önerme, s.110.

(164) Spinoza, a.g.y., 10. Önerme, s.109.

c) Varlığını Sürdürmek

Spinoza'ya göre tek tek şeyler kendilerine bilerek zarar vermezler. Herşey bu nedenle varlığında direnir. Eğer yanılma kişinin bedenine zarar vermesine neden oluyorsa, eğer bireyin upuygun olmayan idelerle eylemesi varlığını sürdürmesine ket vuruyorsa, bu bilinmeden yapılmaktadır. Öyle ise Spinoza görüşünde ahlâk dışına düşmek, yanlış eylemlere girmek, bile-
rek yapılmaz. Burada Sokrates'in düşünceleriyle ya da Sokrates ile karşı-
laşmış gibiyiz. O da kötünün, olumsuzun bilgisizlikten geldiğini savunur. Doğru olanı bilen ister istemez doğru olanı isteyecek ve ona göre eyleyecektir. Etika'nın bundan sonraki kitaplarında ve insan ile diğer insanların ilişkisinde, insan toplum bağlılığında görüleceği gibi ahlâk Sokrates'de de tek bireyi olduğu kadar, toplumu da, toplum ile bireyin birliğini, asgınlı bütünlüğünü de kurmaktadır. Her ikisinde de sağlam bilgilere dayanarak eylemektir esas olan. Sağlam bilgilere sahip olan hiç kimse kötülük yapamaz. "Herşey kendi varlığını sürdürmek için tüm gücü ile çabalar."(165) Burada "Herbir şeyin verilmiş özünden zorunlulukla birşeyler çıkar (Etika/I., 36.Ön.) ve şey kendi belirli doğasından zorunlu olarak çıkandan başka (Etika/I., 29.Ön.) hiçbir şey yapamaz. Bu nedenle herşeyin kendisiyle yalnız ya da başkalarıyla birşey yaptığı veya yapmaya uğraştığı çaba veya güç, yani; (Etika/III., 6.Ön.) şeyin kendisiyle varlığında direndiği çaba ya da güç, şeyin verilmiş ya da gerçekte etkin özünden başka birşey değildir. a.g.b."(166) Şeyin verilmiş ya da gerçek özü ise kötüden yani yanlış olandan ayrıdır, tanrıya değgin olduğundan iyidir. Bu nedenle sağlam bilgiye sahip olan, yani özüne göre eyleyen kötülük yapamaz.

Şeylerin bu çabası saptanmış, belirli bir zamana ilişkin değildir. Şeyler doğaları gereği kendi kendilerini ortadan kaldırmadıkları; kendi kendilerine bilerek zarar vermedikleri, kötülük yapmadıkları için, şeylerin ortadan kaldırılışı ancak bir dış neden ile olacaktır. "Şeyler karşıt doğada bulunmaları bakımından, yani; bir ve aynı özünde olmamalarına göre birbirlerini ortadan kaldırabilirler."(167) Böylece şeylerin varlıklarını

(165) Spinoza, a.g.y., 6. Önerme, s.107.

(166) Spinoza, a.g.y., 7. Önerme Kanıtlaması, s.108.

(167) Spinoza, Etika/III., 5. Önerme, s.107.

sürdürürken direnecekleri, karşı koyacakları güçlükler ancak karşıt doğada bulunanlardır. Değilse "Birbirleriyle uyum içinde bulunan ya da aynı taşıyıcıda bulunan şeyler birbirlerini yok edecek olurlarsa (önceki önermeye göre) bu saçmadır."(168) Bu görüş Spinoza'nın toplum anlayışında yeniden ortaya çıkacaktır.

Şimdi herşey varlığını, karşıt güçler karşısında, daha güçlüsü tarafından ortadan kaldırılana dek tüm gücü ile sürdürür. Bu şeyin kendi özünü ortaya koyması, ayrı bir deyişle kendi özünü gerçekleştirmesidir. Şeyin özünü gerçekleştirme çabası, onun etkinliğidir. Buna karşın edilginlik dışımıza bağımlı, doğamızca anlaşılmayan, upuygun olmayan idelerle bağıntılıdır. Ruh ve beden etkileşimi nedeniyle etkinlik ve edilginlik hem tinseldir ve hem de bedene ilişkindir. Ruh ve bedene bağlı oluş da karşılıklı olarak değişik duygulanımların ortaya çıkmasını sağlar. Örneğin Etika/III, 9. Önermeye Düşüncelerde istenç ve iştah böyle açıklanır.

Ruh ve beden birbirleriyle etkinlik gücü'nün yani varlığını sürdürme gücünün artması yolunda da etkileşimdedirler. "Ruh gücü elverdiği ölçüde beden etkigücünü arttıran veya destekleyen şeyi tasarlamaya çabalar." Bu nedenle de "Ruh beden etkinliğini azaltan ya da engelleyen birşeyi tasarladığında, elinden geldiği ölçüde tasarladığı şeyin varlığını dışta bırakan şeyi anımsamaya çabalar."(169) ve böylece "Ruh kendinin ya da beden gücünü azaltan veya engelleyen şeyleri tasarlamaktan kaçınır."(170) Bu karşılıklı etkileşim ruh ve bedenin bütünlüğünü pekeştirir. Spinoza bedene karşıt bir ruh ya da ruhuyla uyumsuz bir beden düşünmez. Çünkü ruh idelerini bedn aracılığıyla sağlar. Ruhun ideleri de bedeni etkiler. "İnsan bedeni bir dış cismin doğasını kendinde içerecek biçimde uygulandıkça insan ruhu da aynı bedeni (II/17.Ön.) burada olarak görür. Böylece (II/7.Önerme) insan ruhu bir dış cismi burada olarak gördükçe, yani; (II/17.Önerme) ruh, insan bedeni bu dış cismin doğasını kendinde içerecek biçimde uygulandığı sürece bu dış cismi tasarlar. Ruh beden

(168) Spinoza, a.g.y., 5. Önerme Kanıtı, s.107.

(169) Spinoza, Etika/III, 12. ve 13. Önerme, s.111-112.

(170) Spinoza, a.g.y., 13. Önermeye Vargı, s.112.

etki gücünü arttırmayı ya da desteklemeyi tasarladıkça beden onun etki gücünü arttıran ya da destekleyen bir biçimde duygulanır (III/1.Postulat) ve böylece (III/11.Önerme) ruhun düşünme gücü de arttırılmış ya da desteklenmiş olur."(171)

d) Sevinç, Keder ve Arzu

Spinoza Etika III. Kitapta duygulanımları genişçe belirlerken bunların üç temel duygulanımdan çıktıklarını savunur. "Görülüyor ki ruh büyük değişikliklere uğrayabilir ve bazen daha büyük ve bazen daha önemsiz bir yetkinliğe ulaşabilir. Bu edilginlikler sevinç ve keder duygulanımlarıyla açıklanırlar. Sevinç denilince ruhumuzu daha çok yetkinliğe götüren bir etkilenmeyi anlıyorum. Keder denilince de ruhu daha kısır bir yetkinliğe geçiren etkilenimi anlıyorum... Bu kitabın 9. Önermesine Düşüncelerde arzu'nun ne olduğunu açıkladım. Bu üç duygulanımdan başka ilk olan başka hiç bir duygulanım tanımıyorum; bunların ilk olduğunu ve diğerlerinin bunlardan nasıl oluşup çıktığını ilerde göstereceğim."(172) Etika, III. Kitabın sonunda verilen duygulanımların tanımlarında bu üç duygulanım şöyle belirlenirler:

"Sevinç, insanın daha az bir yetkinlikten daha büyük bir yetkinliğe geçişidir."

"Keder, insanın daha büyük bir yetkinlikten daha az bir yetkinliğe geçişidir."(173)

"Arzu, insanın özüdür ama, insanın verilmiş her duygulanımla birşeyler yapmak üzere belirlenmiş olarak anlaşılması bakımından insanın özüdür."(174)

(171) Spinoza, a.g.y., 12. Önerme Kanıtı, s.111-112.

(172) Spinoza, Etika/III, 11. Önermeye Düşünceler, s.110.

(173) Spinoza, a.g.y., Duygulanım 2. ve 3. Tanımlar, s.155.

(174) Spinoza, a.g.y., 1. Duygulanım Tanımı, s.154.

İnsanın etkinliği onu yetkin kılar, edilginliği ise yetersiz. Sevinç ve keder duygulanımları sözkonusu olduğunda insan ancak sevinç ile etkin olabilmekte, yani; yetkinleşmekte, kederle ise edilgin, yani; yetersiz olmaktadır. Aynı bir deyişle tutkularına tutsak olan kişi ne yaparsa yapsın yetersizdir, edilgindir.

Sevinç ve keder insanın etkin ve edilgin ve onlara bağlı olarak yeterli, iyi, mutlu olmasını veya yetersiz, zararlı, mutsuz olmasını sağlamaktadır. Spinoza tanımlamada "geçiş" derken bu duygulanımları birer aracı olarak belirlemektedir. Öyle ise sevinç duymak yaşamının tek amacı değil. Sevinç önemli bir taşıyıcı; insanı daha üst bir yetkinliğe götürüyor, keder ise işlevi bakımından aynı ama ayrılığı, kişiyi daha aşağıya, yeterli olmayana götürmesidir.

Spinoza ahlâkında eylemlerimiz upuygun idelere dayandıkça etkin olunur ve bu da insana sevinç verir, yani insan kendisini daha yetkin ve yeterli kılacak bir duygulanımın etkisindedir. Genel olarak Spinoza felsefesinde sevinç, sevgi, haz gibi duygulanımların yönlendirici, belirleyici bir yeri var. Keder, acı gibi duygulanımlar ise, tersine itici ve uzaklaştırıcı: "Bu nedenle seven kişinin ister istemez sevdiğini hep yanında bulundurmaya, ona sahip olmaya, nefret edenin de nefret ettiği şeyden uzak durmaya ve onu yok etmeye çabaladıklarını görmekteyiz."(175) "Bizi sevince götürdüğünü tasarladığımız herşeyin gerçekleşmesine neden olmaya çalışırız. Sevince karşıt olduğunu ya da kedere götürdüğünü tasarladığımız şeylerin bizden uzaklaşmasına ya da yok olmasına çalışırız. - Sevince yardımcı olduğunu tasarladığımız şeyi elden geldiğince tasarlamaya çalışırız, yani; onu elden geldiğince burada veya gerçekte var olarak gözönünde bulundurmaya çalışırız. Fakat ruhun çabası veya onun düşünürken sahip olduğu güç ile bedenın çabası ve onun eylerken sahip olduğu kuvvet doğa bakımından eşit ve zamandıştır. Öyle ise onun var olmasına kaçınılmazcasına çabalarız ya da onu ister, ona yöneliriz... Kederin nedeni olduğunu sandığımız bir şeyin, yani; nefret ettiğimiz bir şeyin yok olduğunu tasarladığımızda, bundan sevinç duyarız. Öyle ise onu burada olarak gözönüne almamak için yok etmeye veya bizden uzak tutmaya çabalı-

(175) Spinoza, Etika/III, 13. Önermeye Düşünceler, s.112.

yacağız. Öyle ise bizi sevince götüren şeyleri tasarlamaya çabalarız."(176)

Sevinç veren şeylere yöneliyoruz, keder ve acı veren şeylerden uzak duruyoruz. Hazza yönelip, acılardan uzak durma belki de en temel davranışlarımızdan biri, acıdan kaçınırken de sevince yönelmiş olmaktadır. Böylece sevinç ya da haz davranışlarımızı yönlendiren en önemli, en temel duygulanım olmaktadır. "Sevinçten ya da kederden, kinden ya da sevgiden doğan isteme ne denli kuvvetliyse duygulanım da o denli kuvvetlidir. - Keder insanın etkinlik gücünü azaltır ya da ona ket vurur, yani; Keder insanın kendi varlığında direnmeye uğraştığı çabayı azaltır ya da ona ket vurur. Görülüyor ki, keder böyle bir çabaya karşıdır ve kederle duygulanmış insanın amaçladığı şey kederi kendisinden uzaklaştırmaktır. Keder ne denli büyükse, insanın etkinlik gücünün öylesine büyük bir bölümü ona zorunlu olarak karşı koyar. Öyle ise keder ne denli şiddetliyse insan da o denli şiddetli bir etkinlik gücü ile onu uzaklaştırmaya çabalayacaktır."(177)

e) Spinoza bir Hedonist midir?

Spinoza görüşünde kişinin tüm etkinliği sevince bağlanmaktadır. Sevinçten, sevgiden uzak olan bir kişi, sanki yaşama damarları sıkılmışcasına cansız, edilgin, tutkuların, rastlantısallığın tutsağı olmaktadır. Sevinç ve sevgi yalnızca bireyin birbaşinalığında değil, bireylerarası ilişkilerde de aynı güçle egemendir. "Eğer bir kimse sevdiğinden nefret etmeye başlarsa ve sonunda sevgisini tümüyle yitirirse, aynı nedenle ona karşı, sanki onu hiç sevmemişcesine kin duyacak ve bu kin önceki sevgi oranında büyük olacaktır."(178) Öte yandan, "birine kin duyan, kendisi için de büyük bir kötülük doğacağından, korkmadığı sürece ona kötülük yapmaya çabalar."(179) Böylece Spinoza insanlar arasındaki ilişki-

(176) Spinoza, a.g.y., 28. Önerme ve Kanıtı, s.124.

(177) Spinoza, Etika/III, 37. Önerme ve Kanıtı, s.131.

(178) Spinoza, a.g.y., 38. Önerme, s.132.

(179) Spinoza, a.g.y., 39. Önerme, s.132.

leri en genel çizgide iki duygulanıma dayatmış olmaktadır. "Eğer bir kişi başka bir sınıf ya da ulusa ait biri tarafından, bu sınıf ya da ulusun genel adı altında bulunan bir kişinin idesiyle bağıntı içinde mutlu olur ya da acı duyarsa, yalnızca o kişiye değil, o sınıf ya da ulusun tüm bireylerine de kin duyacak ya da onları sevecektir."(180) Sevinç ve sevgi yalnızca tek bireyin yetkinleşmesinin değil, insanlar arasındaki birlik ve uyumlu bütünlüğün de kurucusudur; birleştirici, bütünleştirici güçtür. Buna karşın keder ve kin bozucu, dağıtıcı, olumsuz etmen olmaktadır. Böylece Spinoza felsefesinde sevinç bir tür haz; yaşamayı geliştiren, birleştiren bir güç olduğu, tüm olumlu davranış ve etkinlikler Sevinç'e dayatıldığı, sevinç ile yaşamak önerildiği için Spinoza'nın bir hedonist olduğundan sözedebiliriz. Bu özel anlamda ya da kendine özgü bir hedonizmdir. Çünkü o yaşamadaki olumlu, olumsuz her türlü haza, sevincin her türüsüne evet demez. Ancak upuygun idelerle birlikte bulunan sevinçlerdir Spinoza hedonizminde geçerli olan. Çünkü onun görüşünde ancak böyle bir sevinç yaşamayı geliştirir. Gelişmeyen, atılımı bulunmayan bir yaşam, pek değerli sayılmaz. Varlığını sürdürme, varlığında direnme, ancak böyle sağlanabilir. Bu insanın kendini, özünü gerçekleştirmesidir. "Şeyin varlığında bulunan ve onu sürdürmeye uğraşan çaba, şeyin gerçek özünden başka birşey değildir."(181) Yaşam kendine karşı değildir. O hep ilerleyecektir. İlerlemeye ancak keder ve acı engel olur. İşte bu nedenle insan kederden uzak durmaya, onu aşmaya, yenmeye çabalar. Bu da insanı yeniden sevince, insana Kişinin kendisi ve başkaları olarak insana götürmektedir. Sevinç böylece hem insanı geliştirici, hem de insanları birleştirici bir güç olmaktadır.

İnsan geliştikçe daha çok sevinç duyacak, böylece hem daha etkin olacak, hem de insanlarla daha çok kaynaşıp bütünleşecek, insanlar bütünleşince tek tek insanlar daha da iyi olacaklar ve bu sonsuza dek böyle sürüp gidecek. Spinoza'daki gerek bu anlayış ve gerekse de daha önce ele aldığımız doğa, tanrı, bilgi, insan ile bundan sonra görmeye çalışacağımız insan yaşayışının temel kavramları üstüne düşünceleri XVIII. yüzyıl sonları XIX. yüzyıl başlarında, Alman İdealist Felsefesinde Fichte,

(180) Spinoza, a.g.y., 46 Önerme, s.138.

(181) Spinoza, a.g.y., 7. Önerme, s.108.

Schelling, Hegel gibi düşünürler tarafından yeniden ele alınıp, işleneceklerdir.

Sevinç ve kederi bellibaşlı yanlarıyla görmeye çalıştıktan sonra, şimdi onlara göre daha temelde olan arzu'ya bakalım.

"Arzu insanın özüdür, ama insanın verilmiş her duygulanımla birşeyler yapmak üzere belirlenmiş olarak anlaşılması bakımından özüdür. - Arzu kendi kendinin bilinci ile bir itkidir. Bu itki insanın kendini korumasına yarayan edimlerle belirlenmiş olması bakımından insanın özüdür... herhangi bir etkinlikle belirlenmiş olarak kavranması bakımından arzunun insanın özü olduğunu söyleyebiliriz, fakat bu tanımdan (II. Kitap 23. Önermeye göre) ruhun kendi arzu ve itkisinin bilincinde olabileceği sonucu çıkmaz. O nedenle bu bilincin nedenini sınırlandırmak için (aynı önerme uyarınca) şunu da katmak gerekir: 'Verilmiş her duygulanımla belirlenmiş olarak anlaşılması bakımından, vs.' Çünkü insan özünün duygulanımdan, insan özünün her bir durumunu anlıyorum ve bu durum doğuştan da olabilir, yalnız düşünme özniteliği ile ya da yalnız yerkaplama özniteliğiyle de anlaşılabilir ya da bu iki öznitelige de dayanabilir. Böylece burada arzu sözünden aynı kişinin değişik durumlarına göre değişen ve insanı nereye döneceğini bilmediği değişik yönlere çeken, birbirine karşıt olan istemeler, itkiler, içtepeler ve çabaları anlıyorum."(182) Burada arzunun sevinç ve keder dışındaki duygulanımları içiren bir temel duygulanım olduğu görülüyor. Tanımında insanın, verilmiş her duygulanımla birşeyler yapmak üzere belirlenmiş olarak anlaşılması bakımından insanın özü diye belirlenirken, 57. Önerme kanıtında da "Tüm duygulanımlar verdiğim tanımlarda gösterdiğim gibi keder, sevinç ve arzuya dayanırlar. Fakat arzu her birinin özü ya da doğasıdır"(183) denilerek arzu temel duygulanım gibi gösterilmekte ve sevinç ile kederin onda bütünleştiğine işaret edilmektedir. Böylece Spinoza'ya göre arzu üç temel duygulanımdan biri gibi görülmesine karşın, bir başka bakımdan da diğer iki temel duygulanımın kendisinden çıktığı duygulanım olarak da anlaşılmaktadır.

(182) Spinoza, a.g.y., Arzu Tanımı ve Açıklaması, s.154-155.

(183) Spinoza, a.g.y., 57. Önerme Kanıtı, s.150.

Spinoza görüşünde bu üç duygulanım pek çok şeyin belirleyicisidir: Bireylerarası ayrılıklar gibi türlerarası ayrılıklar da bunlara dayanılarak gösterilirler. İnsanlararası ayrılıklar bireylerde temel duygulanımların dış nedenlerin etkisiyle azalıp çoğalmasına bağlanır. "Tek tek şeyler tözün özel bir formunu ortaya koyduğu gibi insanda tözün kudratenin bir parçasını dışlaştırır. Bu nedenle Spinoza Felsefesi bağlamında bu düşünce çok tutarlıdır."(184) İnsanlar tözün bir parçası olarak ayrılırlar. Bu ayrılık duygulanımlar aracılığıyla somutlaşır.

İnsan tanrının bir yanını dile getiren bir sonlu modus olarak belirlenince, buradan tanrının insanı belli bir amaç için yarattığı, onun da bu sınırlar dışına çıkmadığı, bir kadere bağlandığı düşünülebilir. Spinoza'ya göre ne insan ne de diğer sonlu moduslardan hiçbiri böyle bir amacın aracı değildirler. Etika I. Ek bu tür düşüncelerin yanlışlığını ve saçmalığını değişik yönlerden kanıtlar. Etika II. Kitap 49. Önermeye Düşüncelerde ise daha açık ve seçik olarak vurguların bu tür düşüncelerin saçmalığı. "Tanrı ya da Doğa diye adlandırdığımız böyle bir öncesiz-sonrasız ve sonsuz özvarlık kendisiyle varolduğu aynı zorunlulukla eyler. Gösterdiğimiz gibi O kendisinden doğup varolduğu doğanın zorunluluğundan hareketle eyler. Çünkü tanrısal doğanın zorunluluğundan sonsuzca çok biçimlere göre sonsuzca çok şey zorunlu olarak çıkar. Böylece tanrı ya da doğanın kendisiyle eylediği ya da varolduğu neden ile temel bir ve aynı şeydir. Böylece tanrı ne herhangi bir amaç gözeterek var olmuştur, ne de herhangi bir amaç gözeterek eyler. Onun varoluşunda olduğu gibi eyleyişinde de hiçbir ilke ya da amaç bulunmaz."(185) İnsanın sonlu modus olarak tanrıyla bağlılığı ile insanlar arasında bulunan ve insanın kendi çabasıyla giderilebilecek olan ayrılıklar, Spinoza görüşüne göre insanın özgürlük ve mutluluğunun dayanaklarıdır. Bu konuya bundan sonraki bölümlerde değineceğimiz için, duygulanımlar üstüne söylenmesi gerekenleri tamamlamaya çalışalım.

İnsanlar gibi tüm canlılar (hayvanlar) arasındaki ayrım, yaşama tutumu bakımından duygulanımlarda somutlaşmaktadır. "Akılsız olarak nite-

(184) H.Höfdding, Spinozas Ethica, s.94.

(185) C.Gebhard, Spinoza von den festen und ewigen Dingen, s.331.

lenen hayvanların duygulanımları (çünkü ruhun kökenini tanıdıktan sonra, artık onların da duygulandığından kuşumuz kalmıyor) insanların duygulanımlarından ne denli ayrıysa, onların doğaları da insan doğasından o denli ayrıdır. At da insan gibi üreme itkisi ile yönlendirilir ama at, ata uygun olan, insan da insana uygun üreme itkisi ile yönlendirilmektedir. Böylece böceklerin, balıkların ve kuşların istek ve itkileri birbirinden ayrı olmak zorundadır. Şimdi her birey varolduğu doğasıyla mutlu yaşıyorsa ve bundan sevinç duyuyorsa, her bireyin kendisiyle mutlu olduğu yaşama ve sevinç, sözkonusu bireyin ruhu ya da idesinden başka birşey değildir. Bu nedenle de bireylerin sevinçleri, doğaları gereği birbirinden ayrıdır, tıpkı özlerinin doğası gereği ayrı olmaları gibi. Son olarak da, bu bağlamda yukardaki önermeden şu sonucun çıktığını göstermek istiyorum: Bir sarhoşun kapıldığı sevinç ile bir filozofun gönlünü dolduran sevinç arasında belirgin bir ayrılık vardır."(186)

Spinoza duygulanımları belirlediği sırada temel duygulanımları ayırdığında, onları etkin ve edilgin olarak da ayırmıştı. Temel duygulanımlardan bizi yetkinliğe götüren sevinç doğrultusunda yer alanlara etkin; yetkinlikten uzaklaştıran keder doğrultusunda yer alanlara da edilgin duygulanımlar denilir. Spinoza için önemli olan etkin duygulanımlardır. Bunlar sayıca pek fazla değildirler. "Ruhun tanıyıp-bilmesi bakımından onunla bağıntılı olan duygulanımlardan türeyen tüm eylemleri ruhun kuvvetleri arasında sayıyorum. Ruhun kuvvetini de karakter kuvveti ve yüce ruhluluk olarak ayırıyorum. Karakter kuvvetinden kişinin varlığını yalnızca aklın buyruğuna göre koruma yolunda çabalamasını sağlayan arzuyu anlıyorum. Yüksek ruhluluktan da kişiyi yalnızca aklın buyruğuna uyarak insan kardeşlerine yardım etme ve onlarla dostluk içinde bulunma, kaynaşma yolunda çabalamasını sağlayan arzuyu anlıyorum. Bir başka deyişle, yalnızca eyleyen kişinin yararını gözeten etkinlikleri karakter kuvveti, bir başkasının da yararını gözeten etkinlikleri yüksek ruhluluk olarak görüyorum. Ölçülülük, ılımlılık, tehlikeye hazır bulunma vb. karakter kuvvetinin, alçakgönüllülük, yardımseverlik ise yüksek ruhluluğun türleridir."(187)

(186) Spinoza, a.g.y., 57. Önermeye Düşünceler, s.151-152.

(187) Spinoza, a.g.y., 59. Önermeye Düşünceler, s.152-153.

Spinoza en çok edilgin duygulanımlar üstünde durur. Bunda onu güden kaygunun bir yandan olumsuzun iyice tanınması, bilinmesi, bu yolda olumlunun daha iyi anlaşılması, diğer yandan da etkinliği getiren duygulanımların, olumlunun, olumsuz karşısında daha az olmasıdır diyebiliriz. Duygulanımlara üstünde böylesine dikkatle ve tüm ayrıntıları gözeterek durması Spinoza'nın duygulanımlar psikolojisini ortaya çıkartır. "Spinoza felsefesinde duyguların psikolojisi Etik'e bir giriştir. İnsan tutsak olabilir, yani; insan dış nedenlere bağlı duygular tarafından bastırılabilir. Bu durumda tinsel özgürlük ve kuvvetin olabilirliği sorusu ortaya çıkar. Daha III. Kitapta bu yönde verilmiş pek çok işaret vardır. Kin sevgi ile aşılsa - eğer yeni tasarımıbağlamı duyguyu kendi asıl objesinden çekip ayırabiliyorsa ve eğer tinsel gücü belirleyen duygu varsa - o zaman etkinlik ve özgürlüğe uzanan yönde bir gelişme vardır. Bu noktada Etika'nın IV. Kitabı sorunu ele alır."(188)

4- Felsefeye İçeriği Bakımından Etika IV. Bölüm "İnsanın Köleliği ve Duygulanımların Kuvvetleri Üstüne"

Spinoza insanın yaşama biçimi ya da ahlâk ile ilgili görüşlerini Etika'nın 4. Kitabıyla birlikte anlatmaya başlar. Bundan önceki üç bölüm insanın yaşamasında temel alacağı, hakikat olanın; doğada insanın ruh ve beden olarak ve insanda bilginin, duygulanımın belirlenmesinde yoğunlaşmıştı. Böylece ahlâk için temel dayanaklar ile insanın yaşamını olumlu ve olumsuz etkileyenler başlıca yanları ile ortaya çıkmış olmaktadır. Artık yaşamın yeniden ele alınmasına geçilebilirdi.

Spinoza insana yeni bir yaşama yolu önermeye neden girişir? İnsanın yaşamına karışmak, ona şöyle ya da böyle bir yaşama biçimi önermek ahlâk bakımından ne denli olumlu bulunabilir?

Burada ilkin Spinoza'nın daha çok kendi yaşama deneyimlerinden, çektiği sıkıntılardan, acılardan ve insanların bireysel ve toplumsal yaşamalarını gözlemlemelerinden bazı yargılara vardığını ve bu yargıların

(188) H.Höffding, Spinozas Ethica, s.102-103.

kimi zaman örtük ama güçlü bir etki ile, kimi zaman da belirgince ve kendisine dayanılan bir düşünce olarak onun felsefesinde, özellikle Etika'da kendilerini gösterdiklerini söyleyebiliriz. Bu yargıları kısaca şöyle özetleyebiliriz: İnsanlar yanlış bir yaşama yolu tutturmuşlar ve bu yolda yanlış içinde yaşamaktalar.

En genel çizgilerde belirlenirse insanların yanlışlığı doğaya aykırılığı düşmektir denilebilir: Onların da iyi, kötü, doğru, yanlış vb. değerleri vardır ama böyle yaşayanlar bu değerleri doğadan değil, kendi rastlantılara dayanan, temellendirilmemiş tasarımlarından çıkartırlar. Oysa insanın kendi doğasının da bir sonlu modusu olduğu doğanın bütünlüğüne ya da doğanın genel düzenine yaşaması gerekir.

İnsanlar kendilerini duygulanımlarına bırakmışlar ve kendileri de farkında olmadan bir tutsak yaşamı sürdürmekte. Oysa kişi için yaşamada özgürlükten daha değerli ne olabilir? Özgürcü yaşamak için insanlara daha tutarlı ve sağlam bir yaşama yolu gereklidir.

İnsanların kendisine dayandıkları iyi, kötü vb. değerler de görelidir. Mutlak, öncesiz-sonrasız olanlara bağlanmak, onlara uygun yaşamak gerekir. O zaman insanlar hem ahlâkca değeri bakımından daha tutarlı bir yola girmiş olacaklar ve hem de göreliliği olan bu değerlerle yaşarken aralarında çıkan çatışma ve çekişmelere bir son vermiş, birlikte, bir bütün olarak yaşama olanağını elde etmiş olacaklar.

Böylece Spinoza bulduğu bu yaşama ilkelerine, yaşama tutamaklarına göre kendi yaşamını düzenlerken, genel geçer olduğuna inandığı bir yaşama biçimini diğer insanlara da önermekle diğer insanlara karşı, insan olarak sorumluluğunu yerine getirmiş olmaktadır. Onun yeni yaşama önerisi, bir kurtuluş yolunun önerisi gibidir, kendi görüşünde. "Anlığın Düzeltilmesi Üstüne İnceleme" adlı yapıtının "Felsefenin Amacı" adlı giriş bölümünde, tutarlı bir yaşamaya ilişkin arayışlarını anlattıktan sonra, şöyle söyler: "Burada hakikat olan iyiden ne anladığımı ve en yüksek iyi (summum bonum) nin ne olduğunu kısaca açıklamak istiyorum. İyi ve kötü kavramlarının yalnızca göreliliği olanlarının olduğu, yetkin ve yetkin olmayan kavramlarında olduğu gibi bir ve aynı şeyin değişik bakışaçılarına göre iyi

ve kötü olarak niteleneceğinin iyice anlaşılması gerekmektedir. Çünkü kendi doğasına göre gözönünde bulundurulan hiçbir şey yetkin ya da yetkin olmayan diye nitelenemez, özellikle olup-biten her şeyin öncesiz-sonrasız düzene ve belirli doğa yasalarına göre olup-bittiğini biliyorsak. Yalnızca kendi zayıflığı içindeki insan böyle bir düzeni düşüncesi ile kavrayamaz ama, insan doğası kendisinininkinden çok daha güçlü bir insan doğası tasarlar. O, işte böyle bir doğaya ulaşmada hiçbir engel görmez ve kendisini bu türden bir yetkinliğe götürebilecek araçları aramaya girişir. Burada o kendisini böyle bir araca götüreceği her türlü araca gerçek iyi der. En yüksek iyi ise, başka bireylerle birlikte böyle bir doğaya katılabilmektir, yeri geldiğinde bu doğanın ruhu doğanın bütünlüğü ile bağlayan birliğin bilgisi olduğunu göreceğiz. Öyle ise ulaşmaya çabaladığım amaç budur: Böyle bir doğaya ulaşmak ve pek çok kişinin ona benimle birlikte ulaşmasına çabalamak, yani; başka başka pek çok insanın benimle aynı bilgiye sahip olmalarına ve onların bilip istedikleri ile benim bilip istediklerimin tümüyle aynı olmasına çabalamak, bana gerçekten sevinç veren işte budur. Böyle bir doğaya ulaşmak için gerekli olan, bu amaca değgin olanın doğanın kendisine dayanılarak anlaşılmasıdır. Ancak bundan sonra ona uygun bir toplum kurmak gerekir. Öyle ki, olabildiğince çok insan, olabilecek en kolay ve güvenilir biçimde böyle bir yaşamaya ulaşırlar. Öyle ise ahlâk felsefesi gibi eğitim öğretisi de bu konuyla ele alınmalıdır."(189)

Spinoza insanın tutsaklığına karşıdır. Bu bir kişinin bir başka güç tarafından tutsak edilmesi değildir. O çok daha önemli olanı; insanın yalnız ve ancak kendi çabalarıyla kurtulabileceği, kurtuluşun sürekliliği zorunlulukla gereken, her an yeni baştan kazanılacak, hatta yaratılacak bir kurtuluşu ya da özgürlüğün yolunu göstermektedir. Kişinin kendini aşmasıdır bu, kendini yenmesidir insanın, kendine egemen olmasıdır." İnsanın duygulanımların üstesinden gelme ve onları azaltma yolundaki güçsüzlüğüne tutsaklık(kölelik) diyorum. Çünkü duygulanımlarına bağlı olan insan kendi özel yetkesine, hakkına göre eyleyemez, tersine olayların onu sürükleyişine bağlanıp kalır."(190) Spinoza'ya göre özgürlük güç ister;

(189) Spinoza, Verbesserung des Verstandes, s.6-8.

(190) Spinoza, Etika/IV, Önsöz, s.171.

güçlü olanın becerebileceği bir iştir özgür olmak. Çünkü ancak güç ile etkin olunabilir. Etkinlik, ama upuygun bilgilere dayanan etkinlikle kişi varlığında direnir, onu sürdürür. Bu ise onu bilerek, iyi ve yararlı olan bir yaşamaya götürür ki, bu erdemli bir aşamadır. İşte bunların hepsi birden insanın özgürlüğü olmaktadır. Özgürlük üstünde bundan sonraki bölümde ayrıca ve geniş olarak duracağımız için, burada bu denli değinerek, özgür olmayan, tutsaklığın egemen olduğu yaşama biçimine bakalım.

Tutsaklık güçsüzlükten gelmekteydi. Spinoza'ya göre tutsak ya da köle güçsüz olandır. Kendini yönetmede, duygulanımlarına egemen olmada güçsüz olan biri, ne denli çabalarsa çabalasın edilgendir. Çünkü böyle biri öncelikle davranışlarının bilincinde değildir. Bilmeden eyleyen rastgele eyler. Bu da Spinoza'ya göre iyi değildir. "İyi sözünden, bize yararlı olduğunu kesin olarak bildiğimiz şeyi"(191) anlar O. Kötü denince de "İyi bir şeye sahip olmamızı engellediğini kesinlikle bildiğimiz şeyi"(192) anlar. Öyle ise kötü zararlıdır. Tutsaklık ilkin ve en önemli çizgide kişinin kendisine zarar vermesidir. Böylece bizim için artık ne varlığında direnme ve onu sürdürme eyleminden, ne olumluya dönük ilerlemeden, ne de erdemden söz edilebilir.

Bir başka bakımdan tutsaklık keder, buna karşın özgürlük sevinç duygulanımı ile birlikte. Çünkü (Etika IV. Kitap, 8. Önerme ve Kanıtı uyarınca) iyinin bilgisi ve bilinciyle sevinç duyulur ve kişinin eylem ve etki gücü artar. Kötünün bilgisi ve bilinciyle de keder duyulur. Bu ise kişinin eylem ve etki gücünü azaltır.

a) İnsanın Sınırlılığı

İnsan iyi, yani kendine yararlı biçimde yaşamak isterse yararlı olduğunu kesinlikle bildiği şeyin ardından gitmek zorundadır. Burada kesinlikle bilmek, doğru bilmektir önemli olan. İnsanı yanlış bilgiye götüren pek çok yol var. Sözelimi tasarımı: "dışımızdaki bir şeyin doğasından çok, insan bedeninin bir durumunu gösterir, ama bu seçik değil

(191) Spinoza, a.g.y., 1. Tanım, s.175.

(192) Spinoza, a.g.y., 2. Tanım, s.175.

karmaşıktır. Onun için de ruhun yanıldığı söylenir."(193) Yanıldığımız zaman dışımızdaki nesneyi tam olarak bilemeyiz. Oysa doğru bilgi konusunu veren bilgidir, yani; doğru bilgide dışımızdaki şey ile beden ve ruhumuz arasında tam bir uyuşma olur. Doğru bilgi şeyin doğasının açık ve seçik olarak dile getirilişidir. Ancak doğru bilgilere dayanılarak iyi ve etkin olunabilir. Fakat bu sonsuzca değildir. Etkinlik gibi iyi, erdemli, özgür olmak da insanın ulaşabileceği doğru bilgiler örneğin sınırlıdır. Bunun dışında tümüyle nedeni olamadığımız, hatta bir ölçüde nedeni olduğumuz durumlarda da edilginiz: Doğanın bir parçası, bir tekil şey olarak varlığımızı koruma ve sürdürmedeki etkin gücümüz sınırlıdır. "İnsanın kendisiyle varoluştaki direndiği güç sınırlıdır ve dış nedenlerin kuvveti tarafından sonsuzca aşılmıştır."(194) Böylece insanın etkinliği; gerçekleştirdiği iyi, insanın erdemliliği, özgürlüğü sınırlıdır. "Öyle ise insanın upuygun nedeni yine kendisi olduğu değişmelerden başka değişmelere uğraması olanaksızdır."(195) Böylece insan içinde yer aldığı ve parçası olduğu doğanın yasaları, güçleri, etkileri ile dopdolu bir ortamda kendi doğası ve etkinliği ile sınırlıdır.

b) İnsan, Doğa, Ahlâk İlişkisi

"İnsanın gücü, onun gerçek özü ile dile getirilmesi bakımından insanın gücü, tanrı ya da doğanın, yani; doğanın özünün sonsuz gücünden bir parçadır."(196) İnsanın doğayla bu bağlılığı onun tanrıyla bağlılığıdır ve insan doğa ya da tanrı bağlamında; zorunlu olan bağlamda bulunmaktadır. Spinoza'nın ahlâklı olmak, yani; özgür olmak, tutsaklıktan kurtulmak için gösterdiği yol, insanın upuygun bilgilerle eyleyerek doğanın zorunlu bağlamına katılmasından başka birşey değildir. Doğanın upuygun bilgilerine ulaşmak için insanın önce kendisinin, kendi doğasının upuygun bilgilerini edinmesi gerekmektedir. Bizi doğamıza götüren ve sağlıklı, güvenilir bilgiler edinmemizi sağlayan da akıldır. Upuygun bilgileri edinmede

(193) Spinoza, Etika/IV, 1. Önermeye Düşünceler, s.177.

(194) Spinoza, Etika/IV, 3. Önerme, s.178.

(195) Spinoza, a.g.y., 4. Önerme Kanıtı, s.179.

(196) Spinoza, a.g.y., 4. Önerme Kanıtı, s.179.

akıldan başka hiçbir aracımız yok. Akıl dışındaki tüm yollar evrenin genel ve zorunlu düzenine aykırıdır. Evrenin genel ve zorunlu düzenin dışındaki yaşama uyumsuzlukların, çatışma ve kavgaların, bozulmuşluğun ege-men olduğu bir yaşamadır. İnsan kendi doğasından ama, Spinoza'nın değin-diği biçimdeki doğasından uzaklaştıkça evrenin zorunlu bağlamından da uzaklaşmaktadır; bu doğası bakımından değil, istemeleri, eylemleri, yar-gıları kısaca yaşaması bakımından bir uzaklaşmadır. Spinoza burada insanı bir yol ayrımında tutar, ya aklın buyruğunda özgür bir yaşam sürecektir ya da duygulanımlarına tutsak yaşayacaktır. Ahlak çağrısı da yine burada ortaya çıkar: Etika'nın bütününde doğrudan dile gelmese de olumsuzun gös-terilip, olumlunun işaret edilmesinde hep bu çağrı vardır: Kendinizi ak-lın buyruğuna bırakın, o sizleri kendi doğanızdan kalkan bir çizgide do-ğanın genel ve zorunlu düzenine götürecektir. İnsan ancak bu yolda tanrı-sal olanı kavrar ve sevinci, mutluluğu, tattığı yaşama hazları en duru, en iyi ve en yapıcı olanlardır. Herşey nedensellik nedeniyle birbirini getirir: Bilgi bilgiyi, haz hazzı, erdem erdemi. Bu olumlu çizgide geliş-me: Ahlâk bakımından davranışların düzenlenmesi ve hep daha ileri doğru gidiş, doğanın genel düzenine daha çok girıştır. Spinoza Felsefesinde do-ğal olan ahlâkca olandır. Ahlâkın dışında kalmak, yani; tutsaklık, köle-lik doğal olana uymamaktır. Doğal olana uyma, ona katılma ise insanın sonsuzca başarabileceği bir iş değildir. İnsan ancak kendi gücü oranında bunu başarabilir ve bu da ona yeter. Çünkü insanın yaşamasında istenen, yaşamını en yetkin biçimde sürdürmesidir. Yetkinlik de en yetkin olan tanrı ya da doğaya göre, ona uygun, onda yaşayarak olur.

Buraya dek hep insandan sözettik. Fakat insan yalnız değildir; in-sanın bir de toplumsal yaşamı vardır.

"İnsanlar tutkularına bağımlı kaldıkça onların doğalarına göre uyuştukları söylenemez."(197) Bu nedenle "insanlar tutkular olan duygula-nımların etkisine girmeleri bakımından birbirlerine karşı olabilir-ler."(198) Öte yandan "insanlar yalnızca aklın yönetiminde yaşamaları ba-kımından doğalarına göre zorunlulukla uyuşurlar."(199).

(197) Spinoza, Etika, IV. Kitap, 32. Önerme, s.197.

(198) Spinoza, a.g.y., 34. Önerme, s.198.

(199) Spinoza, a.g.y., 35. Önerme, s.199.

Spinoza'ya göre, insanı kendi doğasının upuygun bilgisinden doğanın genel düzenine götüren akıl, onu insanlarla uyumlu bütünlüğe de sokmakta, böylece ahlâk olayı birey ve toplum bağlamında tamamlanmaktadır. Öyle ise ahlâklı insan, Spinoza'ya göre akli ile doğasına, doğanın düzenine göre, kendisi ve toplum ile uyum içinde yaşayan, özgür insandır.

c) Hakikat ve Değer

Spinoza insan yaşamının doğanın zorunlu bağlamına uyması ile iyi, erdemli, tutarlı, etkin ve özgür olacağı savında. Ne var ki, doğada olan hakikate ilişkindir. İnsanın yaşamı ile, davranışları ile ilgili olan ise değerlerle ilgilidir. Hakikate ilişkin olanla, değerlere ilişkin olan nasıl bağdaşır?

Spinoza hakikat bir değer olsun, ya da yaşamamızın, eylemlerimizin dayandığı değerler hakikat olsun savında. Değilse mutlak olana uygun yaşama sağlanamaz. Burada hikakat ve değer içiçe geçmektedir. Hakikat ve değer aynı zorunluluğu içermektedir. Aynı bir dille söylersek, Spinoza doğaya uygun yaşama derken hakikate yani; doğru bilgilere uygun yaşamayı önermektedir. Doğru bilgilere göre yaşamak bilime göre yaşamaktır. Spinoza hakikat ve değer kavramlarını örtüştürmekle, birleştirmekle bilimsel bir ahlak önerisinde bulunmaktadır. Spinoza burada bilime göre yaşamayı savunan bir yaşama filozofudur. Hakikat ve değer onun ahlak anlayışında birbirinde eridiği içindir ki, onun önerdiği özgürlük aynı zamanda zorunluluktur; hakikat ve değer ya da zorunluluk ve özgürlük. Eğer bunu daha ileri götüreceğiz olursak en kuşatıcı düzeyde doğa ve tanrıyı görürüz. Tüm var olanların nedenler zinciri ile kendisine bağlı oldukları, hepsinin nedeni olarak hepsine içkin bulunan en yüksek hakikat tanrıdır. Tanrı aynı zamanda en yüce değerdir, çünkü o en büyük özgürlüktür.

Doğanın zorunluluğuna göre yaşayan tanrıya göre yaşamaktadır. Spinoza'nın önerdiği bu hakikate uygun yaşama ne denli dindardır?

"Tanrıya değgin bir düşünce edinmemiz veya tanrıyı tanımamız yolunda nedeni olduğumuz tüm etkinlikleri ve arzuları din ile ilgili say-

maktayım."(200) Spinoza dindarlıkla, ahlâklılığını ayırdığı Etika IV. Kitap 37. Önermeye 1. Düşüncelerde Dine değgin olarak belirttiği doğayı yani tanrıyı tanıma, ahlâka değgin saydığı ise akla dayanarak başkalarına iyilik yapmadır. Ne var ki bu ikisini birbirinden ayırmak Spinoza görüşüne göre olanaksızdır. Çünkü doğayı ya da tanrıyı gücümüz sınırlarında bilmek ile ona uygun yaşamak ile başkalarına yardım etmek, onlarla birliktelik, uyumlu yaşama birbirini zorunlulukla getirmektedir.

Upuygun bilgilere göre yaşama içinde bu örtüşme olasıdır, ama ahlâklı yaşamaya başlama, upuygun bilgilere göre, aklını kullanarak, doğanın genel ve zorunlu düzenine göre yaşamaya başlama sözkonusu olduğu zaman din önce gelmektedir. Yani; doğayı kendi doğamızdan başlayarak tanıma, kendi doğamızdan kalkarak doğanın genel düzenine girme önceliklidir. Öyleyse Spinoza'nın yaşama anlayışı bir tür dindarlıkla başlar denilebilir. Bu dindarlık hakikata yönelmeden, hakikata dayanmadan başka birşey değildir. Bu dindarlık yaşamanın genelgeçer, öncesiz-sonrasız, mutlak olan temelini ayağını basma türünden birşeydir. Bu dindarlık tüm büyük dinlerde örtük ya da açıkça dile gelen bir savı; evrensel olma savını, ama başkalarını zorlayarak ya da dinsavaşları ile değil her insanın ve varlığın kendisinden türeyip, kendisiyle kendisinde var olduğu doğa ya da tanrıya dayanma zorunluluğuyla evrensel olma savını taşımakta, akılla, bilinçle, sevgiyle bütünleşmeyi ortaya koymaktadır. Böyle yaşamada tüm insanlar uyumlu bir bütünlük oluştururlar. Spinoza Teolojik - Politik İnceleme'de üstünde durduğu gibi; çatışmaya karşıdır. Özellikle aynı şeye inananların kendi aralarındaki çatışmaya: "İnanmışım bu yolda kilisenin kavgalarına ve çatışmalarına yer yoktur."(201) Onun karşı çıktığı, eleştirdiği dinleri herşeye karşın kabul etmemesi, fakat akıyla kavradığı biçimdeki tanrı ve bu tanrıya uygun yaşamayı kurmaya tüm yaşamını vermesi ancak bu bağlamda açıklık kazanabilir.

Spinoza bağlayan, buyuran, zorunlu kılan bir tanrı anlayışından ve böyle bir tanrıya tapınma biçimi olan dindarıktan yana değildir. "Bütün bu yazının anlamını ortaya koyan genel inanış ya da temel öğretilerin

(200) Spinoza, a.g.y., 37. Önermeye 1. Düşünceler, s.203.

(201) Spinoza, Theologisch-Politischer Traktat, s.255.

dogmalarını birer birer belirtmekten artık çekinmeyeceğim. Bunların hepsi aynı şeyi söylerler: En yüksek bir tek varlık vardır, sevgi de, adalet de onu sever ve her şey ona itaat etmek zorundadır. Böylece onlar kendileri için iyi olanı yapmış, adalet ve yardımseverlik göstererek de tapınmış olurlar."(202) Oysa Spinoza'ya göre aklın buyruğunda yaşamak, yani; özgür, etkin ve erdemli olmak bir tür ibadettir. O ancak böylesine yaşamak dediği için, Spinoza görüşünde yaşamak, bir tür ibadettir diyebiliriz. Böylece ahlak hem din, hem insana yaraşır yaşama yolu ve hem de hakikati bilme, akılla doğru olanı bulup, ona dayanma olmaktadır. Burada insan yaşamasının değişik, kimi zaman çok ayrılmış kanısını uyandıran yanları arasında sağlam bağlar kurarak, insanın yaşamasında onları bütünleştirmektedir. Bir yaşama filozofu olarak Spinoza, bu bütünlükte temel olarak özgürlük'e dayanır. Bu ise artık Etika'nın V. Bölümünün konusudur.

5- Felsefeye İçeriği Bakımından Etika V. Bölüm "Zihnin Gücü ve İnsanın Özgürlüğü Üstüne"

a) Aklın Duygulanımlar ve Edilgiler Karşısındaki Gücü

Spinoza'nın Etika'sı doğruğuna V. Kitapta ulaşır. Bu kitap onun önerdiği ahlâkın temel dayanaklarıyla yeniden ele alınması, pekeştirilmesi, olgunlaştırılması ve ahlâkı için kaçınılmaz bir zorunlulukla en temel kavram olan özgürlüğün işlenip, akla bağlılığının gösterilmesi yanında özgürlüğün yalnızca tanrı ile olası olduğunun kanıtlanması, yani; I. Kitap ile bütünleştirilmesidir. Spinoza ahlâkında tanrı temellendiricidir, temeldir. Bununla beraber Etika'nın amacı özgürlüğü tanrıya dayatarak tanrıyı yüceltme değildir. Etika tanrıya dayanarak özgürlük ve özgürlüğün yolunun gösterilmesidir: Tanrı değil insandır. "Son olarak Etika'nın bir başka bölümüne geçiyorum. Bu bölümde özgürlüğe götüren yol ya da özgürlüğe ulaşma biçimi sözkonusudur. Aklın gücünü inceleyeceğim bu bölümde, aklın duygulanımlara karşı ne yapabileceğini ve ruhun özgürlüğünün ya da mutluluğun ne olduğunu göstereceğim. Böylece bilge kişinin bilgisiz karşısında ne denli güçlü olduğunu görüp anlayacağız."(203)

(202) Spinoza, Theologisch-Politischer Traktat, s.255.

(203) Spinoza, Etika V.Kitap, Önsöz, s.243.

Spinoza'nın görüşünde özgürlük ve gerçek mutluluk bir kuvvettir ve buna da ancak bilen insan sahip olur. Böylece insanın özgür olmak için tek yolu vardır: Bilmek, sağlam, upuygun bilgilere sahip olmak. Bilge kişidir özgür olan. Burada şu sorulabilir: Ahlâklılık ya da ruhu özgür kılma, mutlu olma yalnızca belli kişilere özgü, her insanın ulaşamadığı bir yaşama biçimi olmaz mı?

Böyle bir düşünce Spinoza'nın yaşama anlayışına tümüyle karşıdır. Önceki bölümde; Etika IV. Kitabın felsefeye özetini yapmaya çalıştığımız sırada, ahlâkın her insan için geçerli olduğunu, her insanın kendi doğasından kalkan bir çizgide doğanın bütünlüğüne ulaşabileceğine değinmiş ve bu yola akılla girilebileceğine, bu yolda akılla yürünebileceğine, bu yolda yürüyenlerin uyumlu bir bütünlük oluşturacaklarına değinmiştik. Hiçbir ahlâk birkaç kişi ya da bir öbek insan için kurulmaz. Ahlâkların bütünsel niteliği vardır ve temelde tüm insanlar için olma savını taşırlar. Spinoza böyle bir sorunu düşünmez bile. Çünkü, insan iki öznitelige bağlıdır ve bu nedenle bir yanı akla değgindir. Her insan aklını kullanarak hakikatin ardına düşebilir ve doğru yolda yürüyebilir. Onu aklının buyruğunda yaşamaktan alıkoyan ise başıboş kalmış duygulanımlar, tutkular, sağlam dayanağı olmayan tasarımlar, hayaller, beklentilerdir. Bütün bunlara yalnızca akıl egemen olabilir. "Bedenin hiçbir duygulanımı yok ki onun açık ve seçik kavramını oluşturmayalım."(204) İnsanı akıl yolundan uzaklaştıran bilinince de, o olumsuz etkisini yitirir. "Tutku olan bir duygulanımın tutku oluşu, biz onun açık ve seçik idesini oluşturur oluşturmaz sona erer."(205) Böylece de "Bir duygulanım tarafımızdan bilindiği ölçüde, o bizim egemenliğimiz altındadır ve ruh da ondan o ölçüde etkilenir."(206) Çünkü "Ruh şeyleri zorunlu olarak bildiği zaman duygulanımlar üstüne büyük bir gücü olur ya da onlardan daha az etkilenir."(207) Ruh her duygulanışı bilebileceğine göre, akıl insana egemen olabilir. Ama bunun için kişinin kendisini aklın buyruğuna bırakması gerekmektedir.

(204) Spinoza, a.g.y., 4. Önerme, s.248.

(205) Spinoza, a.g.y., 3. Önerme, s.248.

(206) Spinoza, a.g.y., 3. Önerme Vargısı, s.248.

(207) Spinoza, a.g.y., 6. Önerme, s.250.

Spinoza aklın tüm edilmelere götüren nedenler karşısında durabilecek tek dayanak olduğu savındadır. V. Kitabın önsözünde ruhun gücü ile aklın gücü aynılaştırılır. "Söylemiş olduğum gibi, burada yalnızca ruhun ya da aklın gücünden sözedeceğim ve öncelikle onun duygulanımları azaltma ve yöneltmede ne denli büyük ve ne türden bir yetke olduğunu göstereceğim."(208)

Aklın insanı doğruca yönlendirmede yetkendir. Aklın buyruğunda olma ise aklın kullanımına ya da aklın egemenliğine girme derecesine göre aşamalarıdır. Spinoza Etika II. Kitap 40. Önermeye 2. Düşüncelerde bilgiyi şöyle türlere ayırmaktaydı: Bulanık bilgiler, 1. türden bilgiler olan sanılar, şeyler üstüne ortak kavramlarımızın olduğu ve kendisinin 2. tür bilgi adını verdiği akıl bilgisi, son olarak da tanrının özniteliklerinin biçimsel özüne değgin upuygun düşüncelerden şeylerin özüne değgin upuygun düşüncelere dek yayılan sezgisel bilgi. Spinoza'ya göre bilgi türleri içinde insanı en yetkin kılan sezgisel bilgidir. Çünkü ancak orada şeyler özleri ile kavranabilirler. "Ruh şeyleri bilginin bu üçüncü türünde kavramayı ne ölçüde başarabilirse, şeyleri bu üçüncü türde kavramayı o denli ister."(209) Öyle ise daha üst düzeyde ne bir bilgi türü vardır, ne de böyle bir bilgiye gerek vardır.

Spinoza'ya göre aklın bir şeyi kavraması, bir şeyi bilmemiz iki biçimde olur: Zamana bağlı olarak ve zamana aşkın olarak, yani; şeyin öncesiz-sonrasızlık bağlamında kavranmasıyla. Bir şey zaman veya zaman-uzam bağlamında kavrandığında bu daha çok ikinci tür olan aklın bilgisidir. Bu bilgi üçüncü tür bilgiye ulamak için zorunlu aşamadır. "Şeyleri 3. bilgi türünde bilme arzusu ya da çabası birinci tür bilgiden değil, ikinci tür bilgiden çıkabilir."(210) Üçüncü tür bilgide akıl şeyleri tanrısal zorunluluk bağlamında kavrar; onları öncesiz-sonsuzlukta düşünür. Böylece şeyin zaman ötesi özünü kavrar. Böyle bir kavrayış için de kalkış yine insanın kendi bedenidir "Ruhun öncesizliğinin bir türü bağlamında bildiği bir şeyi bedeninin şimdiki gerçek var oluşunu kavramasına dayana-

(208) Spinoza, a.g.y., Önsöz, s.242.

(209) Spinoza, a.g.y., 26. Önerme, s.263.

(210) Spinoza, a.g.y., 28. Önerme, s.264.

rak değil, bedeninin özünü öncesizliğin bir türü bağlamında kavramasına dayanarak bilir."(211) Artık tanrı ile bağlantı kurulmuştur. Bu, insanın kendi çabasıyla oluşturduğu köprü, yapay bir bağ değil, zaten var olan özce ilişkinin upuygun idelerle kavranmasıdır. Hakikat doğaya içkindir. Hakikatin bilgisi oluşturulamaz; o vardır ve yalnızca var olarak kavranabilir. Herşey tanrıdadır. Hakikatin bilgisi tanrı ile ilişkiye girerek, şeyleri ve kendi kendi tanrı ile bilerek sağlanır. "Ruhumuz kendini ve bedenini öncesiz-sonrasızlığın bir biçimine göre kavraması bakımından, tanrının bilgisine zorunlu olarak sahibolması bakımından tanrıda olduğunu ve kendinin tanrı ile kavrandığını bilir."(212)

Burada Spinoza görüşünde yeni bir yan ortaya çıkmaktadır: "Ruh kendisi de öncesiz-sonrasız olması bakımından, üçüncü bilgi türü biçimsel neden olarak ruha bağlıdır."(213) Ruh bedene ne denli bağlı ise süresi onunla sınırlanmaktadır. Oysa ruhun tanrı ile, onun öncesiz-sonrasız özü ile bağıntılı bir yanı da vardır ve bu yan bedene aşkındır. İşte 3. tür bilgi ruhun bu yanı ile bağıntılıdır ve upuygun olan bu bilgi biçimsel nedendir. Tanrı ile bağlantı arttıkça, yani; tanrı daha çok kavrandıkça biçimsellik artmaktadır. Tanrı ile bağlılığın artması, upuygunluk, nedeni kendi başına kavranan biçimselliği getirmekte, maddeden uzaklaşmaktadır.

b) Yetkin Yaşama

Spinoza ahlâkının her ahlâk ve dinde görüldüğü gibi bir dileği, bir isteği var: İnsanlar mutlu olsunlar ama bu öyle sıradan bir mutluluk olmasın, gelip geçici hazlara dayanmasın. İnsanlar kendilerine yaraşır olanı, yetkin mutlulukları yaşasınlar. Eğer insan küçük, temelsiz, rastgele sevinçlerin peşine düşerse, bir süre sonra küçük etkinliklerin insanı olması bir yana, başka insanlarla da çatışmalara girmesi kaçınılmazlaşır. Oysa insan mutluluğunun en önemli yanlarından biridir başkalarıyla

(211) Spinoza, a.g.y., 29. Önerme, s.264.

(212) Spinoza, a.g.y., 30. Önerme, s.265.

(213) Spinoza, a.g.y., 31. Önerme, s.266.

birlikte, uyum içinde yaşama; başkalarına yardım etmek ve onları sevmek. Bunun için de kişinin yaşamasının sağlam dayanaklara yaslanması gerekmektedir. Spinoza için bu akıl ve akılla sağlanabilecek olan upuygun bilgilerdir.

Ruh upuygun düşüncelere sahip olduğu zaman güçlüdür. Güçlülük kendini etkinlik ile ortaya koyar. Bilen, sağlam bilgileri olan yani; hakikat olan bilgileri bulunan etkin olabilecek güce sahiptir. Etkin olan kişi sevinç duyar. Gerçek sevinç yaşamadan haz duyma ancak sağlam bilgilerin gücüyle etkin olabilenlere açıktır. Böylece insan, sevincinin en temel nedenine bağlılık duymaktadır. "Kendini ve duygulanımlarını açık ve seçik kavrayan tanrıyı da sever ve kişi kendini ve duygulanımlarını ne denli çok kavrayıp bilirse tanrıyı da o denli çok sever."(214)

Herşeye duyulan sevgi tanrı ile bağlantılıdır; tanrıyı sevmektir. Çünkü herşey tanrıya içkindir. Tanrı herşeydedir, herşeydir. Tanrıya bağlanmak kişinin kendine olan bağlılığından başlar: Kişinin kendisindeki tanrıyı tanımasından ya da kendisi olarak tanrıyı tanımasından başlar. Bu tümüyle bilgi, güç, etkinlik, yani; kendini ortaya koyma, kendini gerçekleştirme, yetkinlik ile belirli bir bağlılıktır. Kişi için en sağlam dayanak yine kendisindedir. Kendimizden başlayarak sonsuz tanrının uzanabildiğimiz başlıca yanlarını bilmeye yönelmek, tanrıyı sevmek ile aynı şeydir. Tanrıyı sevmek, tanrıyı ya da doğayı bilmektir. Bu bilgi insanı daha çok güçlendirir, daha çok etkin kılar ve insan daha çok sevinç duyar. Bu sevgi sağlam bir sevgidir. "Tanrıya yönelik sevgi ne haset, ne de kıskançlık duygulanımları ile bozulabilir. Tersine bu sevgi, biz tanrıya sevginin aynı bağı ile bağlandığımızı tasarladıkça beslenecektir."(215) hiç kimse kendisini ortaya koymaktan engelleyemez, özellikle kişi bu yola girdiyse. Hiç kimse kendisini haz duymaktan, sevinçten engelleyemez; bu haz bilgiye dayanan, temelli ve yüce bir haz ise. Hiç kimse etkin ve güçlü olup, sevinç duyarak iyi olanı gerçekleştirirken, ona sırt dönmek, güçsüzlüğü, kötülüğü isteme ve öyle olma yoluna girmez, yeter ki, bu kişi normal bir insan olsun.

(214) Spinoza, a.g.y., 15. Önerme, s.257.

(215) Spinoza, a.g.y., 20. Önerme, s.258.

Sevgi sahip olmayı getirdiği için güven verir. Bunun için sevginin bilgiye dayanması gerekmektedir. Bilmek insanın kendi doğasından başladığı için, her kişinin neyi sevip, neyi sevmeyeceği, yani; doğanın sonsuz ve zorunlu tanrısal bağlamına nereden girip, katılacağı bellidir. "Ayrıca ruhun sakat durumlarının ve şanssız rastlantılarının kökeninin pek çok değişikliğe uğramış ve kesinlikle sahip olamayacağımız bir şeye duyulan aşırı sevgide olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü hiç kimse sevmediği bir şeyden ne huzursuz olur, ne de endişe duyar. Tüm onur kırıcı durumlar, kuşkular, düşmanlıklar hep gerçekte kimsenin sahip olamayacağı şeye duyulan sevgiden doğarlar."(216) Ulaşamayacağımız şeyleri, yani; gücümüzün üstünde olan şeyleri, yani; doğamızla bağdaşmayan şeyleri sevmek (buna Spinoza anlayışı uyarınca sevgi değil, çünkü sevgi bilmekle olasıdır, istemek demek daha doğru olur), insana keder vermesi bakımından edilgi olmaktan öte bir şey değildir. İnsan sınırlıdır. Onun sevgisi gibi bilgisi de, etkinliği de sonsuza dek uzanmaz. Bu nedenle insan aklın egemenliğinde, yani; yetkinleşen bir yaşamaya girdiğinde kendi sınırını da bilecektir. Onun yetkinliğinin önemli bir yanısıdır bu. Ne var ki, bu sınırlılık da dar bir eylem alanına ilişkin değildir. Sınır insanın doğasıyla belirlenmiştir. İnsan kendi doğasıyla doğanın sonsuz, öncesiz-sonrasız ve mutlak bağlamına köprüler kurar. Bu yolda ne denli ilerlerse sınırına o denli yaklaşmış olur. Çok zaman insan kendi sınırına yaklaşmaz bile. Yaşamak böylesine bir gelişme, yani; yetkinleşme etkinliğidir. İnsan yetkinleştikçe aklın buyruğunda yaşar. İnsan aklın buyruğuna girdikçe zorunluluğa bağlanır. Zorunluluğa bağlandıkça da özgürlüğü artar. Yetkinleşen bir yaşama, özgürleşen bir yaşamadır Spinoza ahlâkında.

Artık burada Spinoza ahlâkının temel kavramlarını ele almamız gerekiyor. Bu, bundan sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır!

(216) Spinoza, a.g.y., 20. Önermeye Düşünceler, s.260.

IV

AHLAK'A İLİŞKİN ÖNEMLİ SORUNLAR

Spinoza'nın Etikası bize öğeleri birbiriyle kenetlenmiş bir bütünlük sunar. Tüm güçlükler burada ele alınır ve geometrik yönteme göre düzenlenmiş, bir bir belirlenip, kanıtlamaları, açıklamaları verilerek pekeştirilmiş temel öğelerle kurulmuş olan sistem içinde çözümlenirler. Bu bütünlük içinde tanrı ya da doğa vardır, insan vardır, insanın bireysel ve toplumsal yaşamı ile bu yaşama ilişkin taşıyıcı diyebileceğimiz önemli yanlar vardır. Bütün bu belirlemeler yalnızca biri için; insan içindir. Öyleyse niçin doğrudan insanın mutlu olabileceği yaşama biçiminin belirlenmesine değil de, ilkin tanrı ve doğayı, sonra bilgiyi, sonra duygulanımlar ve olumsuzla olumlunun anlatısına giriyor? Sağlam temellere dayanmayan yaşama tutamaklarının, davranışlarının ne denli görece, ne denli yetkin olmaktan uzak, geçici bu nedenle de yarardan çok zarar, mutluluktan çok acı verdiğini kendi yaşamasından bilmekteydi. Ahlak mutlak olsun istiyordu bu nedenle. Çünkü ancak o zaman insanlara ve zamana göre genel geçer bir ahlak olurdu. Mutlak olana dayanma yolunda tekci, tekilci bir anlayışa da bağlanmaz, böyle bir anlayışa karşı çıkar. Çünkü öyle bir mutlak anlayışı ilkin onun özgürlük anlayışı ile çelişir. Spinozanın ahlak'a ilişkin kaygusu, insanlar hem özgür olsunlar ve hem de mutlak bir ahlakları olsun. Bu nasıl sağlanabilirdi? Sorun yanıtını Spinoza'nın sistemi içinde kendiliğinden bulur. Şimdi bu sistemi belli başlı kavramlarıyla ve bu kavramlarda ortaya çıkan sorunlarıyla görelim.

1- Doğa

Mutlak bir ahlak ancak mutlak olana dayanabilir. Mutlak olan nedir? Tanrı mı, doğa mı? Spinoza görüşünde kesinlikle yapılamıyacak ayrımlardan biridir bu. Fakat şöyle bir açıklama sorunu gerektiğinde yumuşatmaktadır: "Tanrının dışında bir töz ne var olabilir ne de tasarlanabilir."(217) "Böylece tanrının herbiri kendi türünde sonsuzca yetkin olan sonsuzca öznitelikle ya da herşey olarak dile getirilecek bir özvarlık olduğunu söylüyorum."(218) "Buradan tüm açıklığıyla şu çıkar: tanrı biriciktir (6. tanıma göre). Şeylerin doğasında yalnızca tek bir töz vardır ve töz 10. önermeye düşüncelerde gösterdiğimiz gibi, mutlak olarak sonsuzdur. - Buradan ikinci olarak da şu çıkar: Bir yerkaplayan şey ile bir düşünen şey ya tanrı'nın öznitelikleridir ya da (1. belit uyarınca) tanrının özniteliklerinin uygulanımlarıdır."(219) Sonsuz olan tanrının sonsuzluğu onun öznitelikleri ile düşünülür. "Herbiri öncesiz-sonrasız ve sonsuz özü dile getiren sonsuzca öznitelikten oluşan töz ya da tanrı zorunlu olarak vardır."(220) Doğa da sonsuzca özniteliği ile var olan tanrının sonsuzca özniteliklerinin herbirinden çıkan sonsuzca modus ile kurulmuştur. Bu da sonsuzca sonsuz olanı düşündürür. "Tanrısal doğanın zorunluluğundan sonsuz biçimlere göre sonsuzca şeyin çıkması gerekir, yani; herşey sonsuz aklın objesi olabilir."(221) Şimdi "Tanrı ya da tanrının tüm öznitelikleri öncesiz-sonrasız olduklarına"(222) göre tanrıyı da doğayı da mutlak olarak görmek yanlış olmayacaktır: İkisi de mutlaktır ve ilerde ahlâkın diğer temel kavramlarına yöneldiğimizde göstermeye çalışacağımız gibi, insan doğa ile tanrıyı, tanrıda ise doğayı kavramaktadır. Çünkü Spinoza anlayışında tanrı herşeyin içkin nedenidir(223).

(217) Spinoza, Etika, 1. Kitap, 14. Önerme, s.12.

(218) Spinoza, Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück, s.22.

(219) Spinoza, Etika, 1. Kitap, 14. Önermeye 1. ve 2. Vargılar, s.12.

(220) Spinoza, a.g.y., 11. Önerme, s.8.

(221) Spinoza, a.g.y., 16. Önerme, s.17.

(222) Spinoza, Etika, 1. Kitap, 19. Önerme, s.21.

(223) Spinoza, a.g.y., I. Kitap, 18. Önerme, s.20.

Burada doğa kavramını en geniş sınırlarında, tüm evren olarak aldık. Çünkü tanrının sonsuzca öznitelikleri ve bunların herbirinin sonsuzca modusu evreğnin sonsuzca büyük bütünlüğünden öte bir şey düşündürmez. Tanrı sözkonusu olunca da böyle bir evrene özdeş doğadan sözetmek gerekir. Ama insan ve ahlak sözkonusu olduğunda doğamız tüm evrenin bir köşeciğidir. Şimdi tüm doğa bir bütünlüktür. Onun ögeleri birbirleriyle bütünlüşerek bu bütünlüğü kurmuşlardır. Biraz sonra değineceğimiz gibi, bundan tüm ögelerin birbirleriyle tam bir uyum içinde evren bütünlüğü oluşturdukları düşünülmemelidir. Evren aynı zamanda çatışmaların da alanıdır. Ama "Eğer aynı ya da ayrı büyüklükte birkaç cisim başka cisimlerle birbirine geçecek ölçüde biraraya geldiyse ve bunlar aynı ya da ayrı hızla hareket ederlerken belirli bir kurala göre hızlarını birbirlerine geçiriyorlarsa, o zaman biz bunların birbirleriyle kaynaşmış olduklarını söyleriz. Bunlar bir cisim veya yapılarının bu bireşimi ile diğerlerinden ayrılan bir birey oluşturmuşlardır(224). Bu tanım uyarınca bütünlüğü sağlanır doğanın: kendi içinde devinen, çatışma ve uyumları olan kımıl kımıl, sürekli gelişen bir doğadır bu. Doğa olarak ister evrenin bütünlüğü, ister bizim içinde yer aldığımız doğa düşünölsün, doğa böyledir.

Bir sonlu modus olarak içinde varolduğumuz, bilebileceğimiz doğa tanrının yalnızca iki özniteliğinden; yerkaplama ve düşünme özniteliğinin, herbirinin sonsuzca modusundan oluşmuştur. Yani, tüm evrenin bir parçacığı olan içinde yer aldığımız doğa da sonsuzdur, bütündür, birliklidir. Bu yaratılmış; varoluşu kendine bağılı olmayan; kendi başına bulunmayan bir doğadır (natura naturata) "Genel olarak tanrıya doğrudan bağılı ya da var edilmiş olan yaratılmış doğa ya da moduslar veya yaratıklar sözkonusu olduğunda biz yalnızca iki şeyi; maddedeki hareketi ve düşünen şeydeki anlama gücünü tanıyoruz."(225) Bu ikisi de özniteliklerden çıkan sonsuz moduslardır. Bunlardan da herbiri diğerinin nedeni olarak sonsuzca gelişen sonlu moduslarla dünyamız ya da doğamız kurulacaktır. Yaratılmış doğa, yaratıcı doğaya(natura naturans) bağılıdır. "Yaratıcı doğa denildiğinde biz bir öz varlığı anlıyoruz: Bu kendisini kendisiyle açık ve seçik olarak kavradığımız ve (buraya dek tanımlayageldiğimiz özniteliklerin tümü gibi) kendisinden başka hiçbirşeyle açık ve seçik kavrayamadığımız şey

(224) Spinoza, a.g.y., II. Kitap, Ek Bölüm Tanımı, s.58.

(225) Spinoza, Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück, s.54.

yani; tanrıdır."(226)

Yaratıcı ve yaratılmış doğa birbirinden ayrı, biri diğerine aşkın olan iki ayrı dünya değildir. Tanrı her şeye içkindir, herşeyde vardır. "Tanrı yalnızca şeylerin varolmaya başlamasının nedeni değildir. Tanrı aynı zamanda şeylerin varlık içinde sürüp gitmelerinin de ya da (skolas-tik bir deyim kullanarak) şeylerin varlığının da nedenidir. Çünkü şeyler ister var olsunlar, ister olmasınlar biz onların özünü incelediğimizde, özlerinin ne varlığı ne de süreyi kendinde içermediğini buluyoruz. Böylece şeylerin özünde ne varlıklarının ne de sürelerinin nedeni bulunmaz, ama yalnızca tanrı; varlığın (14. önerme 1. vargısı uyarınca) yalnızca doğaya ait olan tanrıyı buluyoruz."(227) Bu buluş da "Tüm tek tek şeyle-rin yalnızca tanrının özniteliklerinin duygulanımları ya da tanrı öznite-liklerinin belli ve sınırlı bir biçimde dile geldiği moduslar"(228) olma-larıyla olasıdır.

Şimdi "Tanrının varlığı onun özü gibi öncesiz-sonrasız bir haki-kat"(229) olunca, tanrının içkin olduğu şeyler de aynı biçimde hakikat olacaklar ve doğa da mutlak bir doğa olacaktır. Onda her şey belli ve be-lirgindir. Spinoza bu kesinliği nedensellikte açıklar ve pekeştirir. İçinde bulunduğumuz doğa mekanik bir zorunluluğu taşır. Bu zorunluluk ne-deniyile ona bağlanılabilir. O kesindir, mutlaktır, hakikattir. Tanrı iç-kin olduğu için de insanın tanrısal olanı kavramasında biricik köprüdür. Bu doğadan hakikat olan bilgiler devşirilebilir. Sağlam, upuygun bilgile-re dayanılarak yaşanabilir.

Spinoza böylece insan yaşamının, eylemlerimizin en sağlam temelini kurmuş olmaktadır. Bu temel üstüne artık ahlak kurulabilir. Fakat daha önce ahlakın taşıyıcısı olan insan ve yaşamının belirlenmesi gerekir.

(226) Spinoza, a.g.y., s.54.

(227) Spinoza, Etika, I. Kitap, 24. Önerme Vargısı, s.24.

(228) Spinoza, a.g.y., 25. Önerme Vargısı, s.25.

(229) Spinoza, a.g.y., 20. Önerme, 1. Vargısı, s.22.

2- İnsan ve Yaşam

Bir zorunlu bağlam olan doğada insan iki öznelikten gelen iki yanıyla belirlidir: Yerkaplayan, hareket ve dinginlik yasalarına bağlı olan beden ile düşünen ve anlama gücünün etkinliği bulunan ruh." İnsanın özü tanrının özneliklerinin belirli biçimlenmelerinden oluşmuştur."(230) Böylece Descartes'ın ele aldığı ama tam olarak üstesinden gelemediği bir sorun Spinoza tarafından da ele alınır ve tutarlı bir biçimde yanıtlanıp, çözüme kavuşturulur. Bu ruh ve bedenin birlikteliği sorudur. İnsan beden ve ruhtan oluşmuştur. Beden ve ruh iki ayrı tözdür. Bu iki töz nasıl birleşir, uyumlu bir bütünlük oluşturur.

Spinoza'ya göre "İnsan ruhunun etkin varlığını kuran ilk şey, etkin var olan bir tek şeyin idesinden başka bir şey değildir. - İnsanın özü (önceki önermenin varlığına göre) tanrı özneliklerinin belirli moduslarından oluşur, yani; (Etika, II. Kitap, 2. Belit uyarınca) düşünmenin moduslarından oluşur. İde ise doğası gereği (Etika III. Kitap, 3. Belit uyarınca) bütün bu moduslardan önce gelmektedir. İde verildiği zaman (aynı belite göre) diğer modusların hepsi (İde doğası gereği bu moduslardan önce gelir) aynı bireyde ortaya çıkmak zorundadır. Buna göre insan ruhunun varlığını oluşturan ide ilk olandır. Fakat bu var olmayan bir şeyin idesi değildir. (Etika II/8. Önerme varlığı uyarınca) İdenin kendi başına varolduğundan söz edilemez; değilse ide gerçekte var olan bir şeyin idesi olacaktır, ama sonsuz bir şeyin idesi olmayacaktır, çünkü bir sonsuz şey (Etika I/21 ve 22. önermelere göre) süreklile zorunlulukla var olmak zorundadır ki, bu da (Etika, I. Kitap, 1. Belit uyarınca) saçmadır. Öyle ise insan ruhunun gerçek ve etkin varlığını kuran ilk şey, gerçekte var olan bir tek şeyin idesidir."(231) Ruhun varlığı böyle belirlendikten sonra beden ele alınır. "İnsan ruhunu oluşturan idenin objesinde olupbiten herşeyi insan ruhu algılamak zorundadır veya insan ruhunda onunla ilgili bir ide zorunlu olarak bulunur, yani; insan ruhunu oluşturan idenin objesi bir beden olduğunda, bu bedende aynı zamanda ruh tarafından algı-

(230) Spinoza, Etika, II. Kitap, 10. Önerme varlığı, s.51.

(231) Spinoza, a.g.y., 11. Önerme ve Kanıtlanması, s.53.

lanmayan hiçbir şey olupbitmez."(232) Ruh ve bedenın bağlılığı kurulurken, bedenın belirlenmesi yeniden pekeştirilir. "İnsan ruhunu kuran idenin objesi bedendir ya da yer kaplamanın belirli, etkince var olan bir modusudur ve başkaca birşey değildir. - Eğer beden insan ruhunun objesi olmasaydı (Etika II/9. önerme vargısı uyarınca) ruhumuzu oluşturması bakımından tanrıda bedenın duygulanımlarıyla ilgili ideler olmayacaktı. Ama bu ideler bir başka şeyin ruhunu oluşturması bakımından tanrıda bulunacaklardı, yani; (Etika II/11. önerme vargısına göre) bedenın duygulanımlarıyla ilgili idelere sahibiz. Böylece insan ruhunu kuran idenin objesi bedendir veya (Etika, II/4. Belit uyarınca) etkin olarak var olan bedendir. Eğer ruhun bedenın dışında başkaca bir objesi olsaydı, burada zorunlulukla (Etika, II/11. önermeye göre) ruhumuzda herhangi bir etkinin idesinin ortaya çıkması gerekirdi, çünkü (Etika, I/36 önermeye göre) herhangi bir etkiden çıkmayan hiçbirşey varolamaz. şimdi öyleyse (Etika, II/5. belit uyarınca) böyle bir ide yoktur, yani; ruhumuzun objesi var olan bedendir ve başka birşey değildir. a.g.b. - Buradan insanın ruh ve bedenden oluştuğu ve insan bedeninin, bizim kendisini duyduğumuz gibi var olduğu sonucu çıkar."(233)

Beden tüm madde dünyasıyla bağıntılıdır. Bu nedenle bütünde geçerli olan bedende de geçerli olacaktır. Madde dünyasında hareket ve dınginlik ile belirlenmiş olan mekanik yasalar egemendirler. Cisimler hareketlerinde hızlarına göre birbirlerinden ayrılırlar ama, hızları ve yönleri bakımından da birbirleriyle bağdaşabilirler, cisimlerin birbirlerini etkilemeleri de bu bağlamda olmaktadır: Cisimler birbirlerini hareket ettirirler, birbirlerinin hareketlerini kesip, dınginleştirirler, hareketlerinin yönünü değiştirirler ya da hareketleriyle bütünleşirler. Hareketsiz bir cismin yeniden hareket edebilmesi için, bir başka cismin ona etkimesi, onu hareket ettirmesi gerekmektedir; bir cismin bir durumdan bir başka duruma geçmesi dışsal bir nedenden ötürü olacaktır. Cisim eğer pek çok cismin biraraya gelmesiyle oluşmuş bir birleşik cisim ise, bütün içinde yer alan her tek, kendi bireyselliğini, yani; kendi hareketini sürdürür. Bu da cismin bütünlüğünü ya da doğasını oluşturur. Bütün bir birey olarak ortaya çıkar. Bu bireyler de birbirleriyle etkileşimdedirler ve daha yük-

(232) Spinoza, Etika, II. Kitap, 12. Önerme, s.54.

(233) Spinoza, a.g.y. II. Kitap, 13. Önerme, Kanıt ve Vargısı, s.54-55.

sek bir bütün ya da birey oluştururlar. "Böylece buradan birleşik bir bireyin değişik biçimlerde uygulanabileceğini ve buna karşın kendi doğasını koruyabileceğini görüyoruz. Fakat biz buraya dek hep, yalnızca hareket ve dinginliğe, hızlılık ve yavaşlığa göre birbirinden ayrılan, yani; yalın cisimlerin biraraya gelmesinden oluşan bir birey kavramından sözettik. Eğer şimdi değişik doğadaki bir çok bireyin biraraya gelmesiyle oluşan daha ayrı bir bireyi gözönüne getirirsek, onun da pek çok ve tümüyle değişik biçimlerde uygulandığını ve buna karşın doğasını koruduğunu göreceğiz. Çünkü onun her bir parçası birçok cisimden oluştuğu için, buna göre (önceki ek önerme uyarınca) her parça doğasında herhangi bir değişim olmaksızın kimi zaman yavaş, kimi zaman hızlı hareket edecek ve sonunda hareketleri diğer parçalara bazen hızlı bazen de yavaş iletilecektir. Bu ikinci türdeki bireylerin bir araya gelmelerinden oluşan bireylere ilişkin üçüncü tür kavramını oluşturduğumuzda onunda pek çok ve başka biçimlerde uygulanacağını ve biçiminde herhangi bir değişme olmayacağını göreceğiz. Eğer bunu sonsuza dek sürdürürsek şunu kolayca kavrayacağız: Doğa tümüyle bir bireydir, onun parçaları olan tüm cisimlerin hepsi, bütün olarak bu birey herhangi bir değişime girmeden hareket etmektedirler."(234)

İnsan bedeni bir bütün birey olan doğada, onu oluşturan birleşik bireylerden biridir. Beden ruhla birlikte olduğuna göre ruh da birleşik olacaktır. "İnsan varlığının biçimsel varlığını kuran ide yalın değil, pek çok idenin birleşmesinden oluşmuştur."(235) Ruhun bedenle etkileşimi de bu yolda sağlanır ve insan ruh ve beden olarak bir bütün halinde ortaya çıkar. Fakat insan da bir bütünün parçasıdır. O bütün içinde, bütünü oluşturan diğer öğelerle etkileşim içindedir. İnsan varlığını sürdürebilmek için nedenselliğe dayalı zorunluluğun egemen olduğu dış dünyayı da tanımak, bilmek zorundadır. Dış dünya ile doğru bilgilere dayanan bağılıkların kurulması insan yaşamının önemli yanlarından birini oluşturur. Yaşamaya tutunabilmek, varlığını sürdürebilmek için gereklidir bu. "Herşey varlığını sürdürebilmek için tüm gücüyle çabalar."(236) Varlığını sürdürme, yaşamada var olma var olanların özü gereğidir. Çünkü "Herşey

(234) Spinoza, Etika, II. Bölüm, 7. Ek önermeye düşünceler, s.60.

(235) Spinoza, a.g.y., 15. Önerme, s.61.

(236) Spinoza, a.g.y., III. Bölüm, 6. Önerme, s.107.

yalnızca bir dış neden tarafından yok edilebilir."(237) Buradan mutlaka insan dışındaki her şeyin onu yoketmeye yönelik olduğu sonucu çıkmaz. Şeylerin birbirlerine karşıt olduklarında, birbirlerine ters etkide bulunmalarını, dolayısıyla de zarar vermelerini sağlayacaktır. "Şeyler karşıt yapıda bulunmaları bakımından yani; bir ve aynı öznedde olmamalarına göre birbirlerini ortadan kaldıracaklardır."(238) Aynı öznedde olmak, aynı bütünlükte olmaktır ki, bunun dışında çatışmalar sözkonusudur. Spinoza Hobbes'un da etkisiyle insanı her tek tek var olan gibi bir çatışmalar ortamına koymaktadır. Yaşamak, bu çatışmalar karşısında güçlü olmaktır. Her varolan özü gereği varolma çabasını sürdürür. Çünkü "herşeyin varlığında bulunan ve onu sürdürmeye uğraşan çaba, şeyin gerçek özünden başka bir şey değildir."(239) Yaşamak uğraş vermektir. Yaşama varlığını sürdürme ve kendini gerçekleştirme, kendini ortaya koyma kavgasıdır. Yaşama, insan bütüne katıldığı zaman boş bir uğraş olmaktan çıkar, insana mutluluk veren, sevinç veren, yetkinleştiren bir etkinlik olur.

3- Tutkular

İnsanın en kaçınılmaz gereksinmelerindendir mutluluk. Fakat insan onu çok kez olmadığı ya da varmış gibi görüldüğü yerde arar. Onun bulunduğu yerde tutkular, edilginlikler, yalınkat istekler, sıradan gereksinmeler, boş çekişmeler, hırslar, kötülükler, yanlış düşüncülerin ardından varılan dayanaksız tasarımlar, korkular, hınçlar ve benzerleri bulunmaz. İnsan belki bu olumsuz çizgide belirlediklerimiz bazıları veya pekçoğu ile haz duyabilir, sevinçlere kapılabilir. Spinoza bu tür duygulanımların da haz verdiğini yadsımaz. Spinoza'nın yadsıdığı bunlara biçilen değerlerdir. Bu tür sevinçler ardlarından gidilecek denli değerli değildirler. Daha önemlisi, değerlisi, esaslısı varken neden daha değersiz ve gelici, geçici olanın ardına takılınsın? Ne var ki, insanların çoğu bu yolda: Gelici-geçici, görelî olanla yetiniliyor. Böyle olduğu için ahlâkın işlevi de burada başlıyor. İnsanlara doğru ve değerli olanı göstermek; hem doğru olanı ve hem de yanlış olanı göstermek. Çünkü ancak böylece doğru olan

(237) Spinoza, a.g.y., III. Bölüm, 4. Önerme, s.107.

(238) Spinoza, a.g.y., III. Bölüm, 5. Önerme, s.107.

(239) Spinoza, Etika, III. 7. Önerme, s.108.

daha iyi anlaşılabilir.

Tutkular nelerdir?

"Tutkuyu sevinç ve keder duygulanımlarıyla açıklıyoruz. Sevinç denilince ruhu daha büyük bir yetkinliğe, keder denilince de ruhu daha aşağı bir yetkinliğe götüren duygulanımı anlıyorum."(240) Tutku Spinozaya göre bir duygulanımdır, ama içeriği ve etkisi bakımından birbirinden tüümüyle ayrı iki yönde gelişecek bir duygulanım. Duygulanım olması bakımından da tutkular insan için kaçınılmazdır. "Eğer insan ruhu kendi başına ve kendisi için yaşayıp, diğer şeylerden bağımsız olsaydı, tutkular yalnızca birtakım rastlantısal sıkıntılar olurlardı. Fakat insanın ruhu demin belirlediğimiz gibi, bağımsız değildir; çünkü o bir töz değil, bir modustur, nedenler zincirinde bir halkadır, doğanın bir parçasıdır, başka şeylerin etkisine uğrayan, onların etkisinde kalandır, yani; o zorunlulukla edilgindir. Tutkular bu nedenle insan olmanın doğal sonucudurlar."(241)

Spinoza tüm tutkuları üç temel tutkuya dayatır: Sevinç, keder ve arzu. Etikanın III. kitabında, olabildiğince teklere inerek, temel tutkuların türeyen diğerlerini açıklar. Bu tek tek tutkulardan oluşan çokluk şöyledir: "Arzu'nun Türleri: Özlem, yarışma çabası(rekabet), minnettarlık, yardımseverlik, hiddet, intikam hırsı, gaddarlık, korku, yüreklilik, çekingenlik, şaşkınlık, alçakgönüllülük, ikbalperestlik, zevkdüşkünlüğü, oburluk, şehvet, hasislik.

Dış nedenlerin etkisiyle ortaya çıkan sevinçler: Sevgi, sempati, özverili olma, iltifat, abartma, umudetme, güven, beklenmeyen iyi bir şeyin ortaya çıkışıyla sevinme.

Dış nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan kederler: Kin, antipati, alay etme, aşağı görme, kıskançlık, korku, umutsuzluk, umudedilen bir şeyin gerçekleşmemesinden duyulan acı, merhamet.

(240) Spinoza, Etika, III, 11. Önermeye düşünceler, s.110.

(241) Kuno Fischer, Spinozas Leben, Werke und Lehre, s.436.

Nedeni kendimizde bulunan sevinç ve kederler: İçhuzuru, çökkünlük ya da pişmanlık, gurur(kibir) ve çekingenlik (kendine güvenin aşırı derecede azlığı) onur, utanma."(242).

Tutkuların insanı kaçınılmazcasına etkilemeleri, insanın da kendini onlara bırakmasını gerektirmez. Akıl, anlayış gücü ve bildiklerine göre de eyleyen bir modus olarak insan, kendi davranışlarını yönlendirebilir, eylemine uygun bir duygulanıma girebilir. Ahlak olayı da insanı böyle bir yaşama seçeneğinin bulunmasıyla olanak kazanır. Böyle bir yaşama içinde insan giderek varlığına zararlı duygulanımlardan, tutkularından uzaklaşır. Bilerek eyleme ile tutkuya kapılmanın ayrılığını Spinoza "tanrı, insan ve insanın mutluluğu üstüne inceleme"(243) adlı yapıtında, tutkunun kökeninin kuruntu, ham hayal türünden gerçekle bağlantısı olmayan düşsel şeylere dayandığını belirleyerek gösterir. Bu nedenle de "bir tutku olan duygulanımın açık ve seçik düşüncesine(idesine) ulaşılır, ulaşılmaz o tutku olmaktan çıkar."(244).

Tutkuların böyle olumsuz duygulanımlar oldukları bilinmesine karşın onlardan tümüyle uzak durmak olası mıdır?

"Ruhumuz bazen etkindir, bazen de edilgin. Ruhumuz upuygun idelere sahip olduğunda zorunlulukla etkindir. Ruhumuzun ideleri upuygun olmadığı zaman edilginiz. - Buradan şu sonuca varılır: Ruh ne denli tutkuların tutsağı olduysa, o denli upuygun olmayan ideleri vardır. Buna karşın ruh ne denli etkinse, o denli upuygun ideleri bulunmaktadır."(245) Ruhun tutkulara kapılmaması onun upuygun ideleriyle olasıdır. Spinoza anlayışına göre etkinlik, ancak ruhun upuygun ideleriyle olasıdır. Etkin olan ruh da bedenini olumlu yolda etkiler. Çünkü "insan ruhu pek çok şeyi kavrama gücüne sahiptir ve bu güç ne denli büyükse, kendi bedenine o denli çok biçimde etkide bulunabilir."(246) Ayrı bir deyişle "bir duygulanım ne

(242) Kuno Fischer, Spinozas Leben, Werke und Lehre, s.456.

(243) Spinoza, Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück. II/1.2. ve 3. Bölümler, s.60,66.

(244) Spinoza, Etika, V, 3. Önerme, s.248.

(245) Spinoza, Etika, III, 1. Önerme vargısı.

(246) Spinoza, Etika, II, 14. Önerme.

denli bizim yetkemizde ve ne denli biz onu bilip tanıyorsak, ruh ondan o denli az etkilenir."(247) Ruhun edilginliği, yani tutkulara kapılması da beden nedeniyle olur. Çünkü, "ruh tutkulara ait olan duygulanımlara yalnızca bedenin sürecinde bağlıdır."(248)

Kavrama ve anlama ruha ilişkindir. Ruh hem kendi bedenini, hem bu bedenin dış cisimlerden duygulanışlarını kavrar. Böylece bedeni aracılığı ile dış dünyaya ilişkin ideleri olur ruhun. Bu ideler bedenin dış dünyadan duygulanımına göre oluştuğu için, dış dünya ile ilgili, ama bedene bağlı, bedenin duygulanımıyla oluşmuş idelerdir. Bunlar upuygun olduklarında, yani; objelerini açık ve seçik dile getirdiklerinde ruh etkindir. "Kendisiyle açık ve seçik kavram oluşturamadığımız hiçbir beden duygulanımı yoktur. - Buradan şu yargıya varırız: Kendisiyle ilgili açık ve seçik herhangi bir kavram oluşturamadığımız hiçbir duygulanım yoktur. Çünkü bir duygulanım (Duygulanımların genel tanımına göre) bedenin bir duygulanımına ilişkin düşüncedir ve bu nedenle kendinde açık-seçik herhangi bir kavramı içermek zorundadır."(249) Ruhta böylece oluşan açık-seçik idelerle ruh bedeni de etkiler ve eylemlerimiz upuygun idelere, yani; hakikate göre gerçekleşir. Hakikate göre eylemeye, upuygun bilgilerle eylemeye bir kez başlayınca hep sürüp gitmez. Gerçi "Ruh şeyleri zorunlu olarak bildiği zaman duygulanımlar üstünde büyük gücü olur ya da onlardan daha az etkilenir"(250) ama yine de insanın sürekli olarak tutkulara dikkat etmesi, onlara kapılmamaya özen göstermesi gerekmektedir." İstemeye haklı olduğumuz tüm isteklerimiz şu üç şeye geri götürülebilir: Şeyleri ilk nedenleriyle anlamak, tutkulara egemen olmak ya da erdemlilik durumuna ulaşmak ve son olarak da sağlıklı bir bedenin olması. İlk ve ikinci amaca dolaysızca yarayan ve etkin ve en yakın neden olarak görülebilecek olan araçlar insanın kendi doğasında zaten içerilmiştir. Bunların kazanılması genellikle bizim kendi gücümüz ya da insan doğasının yasalarıyla bağıntılıdır."(251) İnsanın şeyleri nedenleriyle bilmesi, tutkularına egemen ol-

(247) Spinoza, Etika, V, 3. Önerme vargısı, s.248.

(248) Spinoza, a.g.y., 34. Önerme, s.268.

(249) Spinoza, Etika, V, 4. Önerme ve Vargısı, s.248.

(250) Spinoza, Etika, V, 6. Önerme, s.250.

(251) Spinoza, Theologisch-Politischer Traktat, 3. Bölüm, s.61.

ması(bu onları bir daha canlanmıyacak biçimde söndürmek ya da ortadan kaldırmak anlamında değildir) ve erdemli yaşama, Spinoza felsefesinde iç-içe girmiştir. Birini yaparken diğerine başvurmak, onu gerçekleştirirken de öbürüyle beraber olmak gerekir. Spinoza burada insana kendisinden başka bir dayanak göstermiyor. Her insan kendini ortaya koyacak, kendi gerçekliğine göre yaşayacak güçtedir. Bu gücü kullanan insan güçlü olur ve yaşaması gerektiği gibi yaşar, değilse tutkulara tutsak, savrulup giden bir yaşamanın içinde sıradan sevinçlerle avunur. Kişi bu durumda ne denli hoşnut olursa olsun, Spinoza'ya göre köledir.

4- Kölelik

"İnsanın duygulanımlarını yöneltme ve azaltmadaki güçsüzlüğüne kölelik diyorum."(252) Spinoza'nın kölelik anlayışında dışardan olma yok. Bütünüyle gözönüne getirildiğinde onun ahlak anlayışının en temel dayanakları hep içtedir, içe değındir. Kölelikte de öyle: İnsanın duygulanımlar karşısında kendine egemen olamaması, kendi olamaması durumudur kölelik." Çünkü duygulanımlarına bağlı olan insan kendi özel hakkına dayanarak eylemek yerine, kadere boyuneğer. Bu durumda insan en iyiyi görse bile, çokluğun zorlamasıyla, daha kötü olanı yapmak zorunda kalır."(253) Kölelik insanın kendisi olmadığı yerde ortaya çıkmaktadır. Kendine egemen olan insan gittikçe kölelikten uzaklaşan; kendisini etkileyecek olumsuz duygulanımlar ve tutkular karşısında güçlü olabilen, güçle durabilen insandır.

İnsanlar neden kolayca köle durumuna düşerler?

İnsan her bakımdan güçlü değildir. İnsan bu nedenle herşeyin, kendi yaşamı yöresinde dönüp, dolanan da olsa herşeyin nedeni olamaz. Ayrıca dışımızda bizi etkileyen doğaya bağlı pek çok güç de vardır. "İnsan tutkulara zorunlukla bağlıdır ve o doğanın genel düzenini izler ve ona bağımlıdır, şeylerin doğasının istediği biçimde o düzene uyar."(254) Bunun

(252) Spinoza, Etika, IV, Önsöz, s.171.

(253) Spinoza, a.g.y., IV, Önsöz, s.171.

(254) Spinoza, Etika, IV, Önsöz, s.171.

yanında toplumdan gelen zorlamalar da vardır. Kişi burada kendini herşeyin oluruna, yaşamının akışına, dıştan gelen isteklere, genel kanılara, ortak anlayışlara, yargılara bırakmak gibi kolay bir yolu seçebilir. Bu durumda yaşamak gerçekten kolaylaşır. İnsanın dışında, onun yalnızca uyumla yetineceği bir dünya vardır. Burada ona düşen, oraya uygun yaşamasıdır. Kimileri gerçekten böyle yaşarlar. Kimileri de bu uyuma girmiş görünür ama, hırsları, hınçları, kinleri, aşırı istekleri, düşmanlıkları, kıskançlıkları, başkalarını küçük görerek, kimilerini ezerek, kimilerine zulmederek, kimilerinden korkarak, onlara övgülerde bulunup, üstün değerler biçerek, hep birşeyler yaparak sözümona yüreklilikle, sözümona iyilikseverlikle onur kazanacakları biryerlere doğru ilerlerler. Görünüşte güçlüdürler. Ama bütün bunlardan sıyrılıp baktığımızda güçlülüklerinin güçsüzlük olduğu; gerçekte tutkularının boyunduruğunda yaşayan birer tutsak oldukları ortaya çıkar. "Spinoza sanılarının ve duygulanımlarının ardına düşen insanı uşak diye niteler. Yalnızca aklının yönetiminde yaşayan insanı da özgür diye adlandırır. Uşak dedikleri ne yaptığını bilmeden eyler. Yaşamada en önemli diye tanıdığı ve onun için de çok arzu ettiği şeyi yalnızca kendisi için isteyerek eyler."(255) Böyle yaşayanlar da yapıp-ettiklerinden hoşnut olurlar. Yaşamalarını süsleyen kimi sevinçler vardır. Ne var ki, Spinoza anlayışına göre bu sevinçlere gerçek sevinç denilemez. Sevinç, yaşamadan duyulan hoşnutluk, ancak insanı köle kılmayan, uşaklıktan kurtaran, onun kendisi olmasına katkılı etkinlikleriyle olasıdır. Kötülükten, yanlıştan ve olumsuzdan, ne denli sevinç veriyor gibi olurlarsa olsunlar, yalnızca keder ve acı doğar. Bu nedenle köle durumunda insan rahat ve hoşnut gibi olsa da bu gerçek sevinçle bağdaşmayan bir durumdur.

Güçlülük insanın duygulanımlarına egemen olmasındaki yeterliliğiydi. Böylece insan duygulanımlarını yönlendirebilmekteydi. Güçlü kişi duygulanımlarını neye göre yönlendirecektir ya da insan duygulanımlarını nasıl yönlendirmeli ki gerçekten güçlü olduğu ve kölelikten kurtulmaya başladığı anlaşılsın? Soruyu daha kısa şöyle de koymak olası: İnsan gerçekten nasıl güçlü olur?

Spinoza'nın Etika'daki temel savlarından biri de şudur: Sınırlı

(255) Karl Jaspers, Spinoza, s.72.

da olsa insanın bir gücü vardır. Bu güç iyi kullanılırsa insan özgürlüğünü kazanır. İyi, mutlu ve başkalarıyla uyumlu bir yaşama girer. Hep beslenmesi gereken bu gücün en önemli kaynağı, dayanağı akıldır. Aklın egemenliğinde yaşayan insan, doğanın genel düzenine, tanrısal olana göre, yani; mutlak olana göre yaşar. Böyle bir yaşama ya da güçlülerin yaşamasıdır.

İnsanın tutsaklığa başkaldırması kendisini ortaya koymasıyla başlar, gerçekleşir ve sürer. İnsan doğanın bir parçası, bir modus olarak kendisidir. Bu bağlamda "İnsanın gücü onun gerçek özü ile dile getirilmesi bakımından insanın gücü, tanrı'nın ya da doğa'nın, yani; doğanın özünün sonsuz gücünden bir parçadır."(256) Öyle ise kölelikten kurtulma kişinin gücünü ortaya koyması ve geliştirmesidir. Bu ise insanın yaşamını bir yetkinleşme sürecine dönüştürür.

5- Yetkinlik

"Genel olarak yetkinlik denilince, söylemiş olduğum gibi gerçekliği, yani; varolması ve süresini hiç hesaba katmaksızın falan tarzda bir yapıt ortaya koyması bakımından birşeyin özünü anlayacağım."(257) Şeyin özünü ortaya koyması onun etkinliğine ilişkindir. İnsan bir sonlu modus olarak belli bir etkinliğe, dolayısıyla de belli bir yetkinliğe ulaşabilir. Yetkinlik ancak etkinlik ve onun da bağlı olduğu güç ile olasıdır. Güçlü varlıklar yetkinleşebilirler. Bu durumda en yetkin varlık, en güçlü varlık olacaktır. "Çünkü bir başka şeyle herhangi bir ilişkide olmaksızın kendi başına gözönünde bulundurulmuş şeyin ilk gelen olduğunu ve kendinde yetkinliği içerdiğini biliyoruz. Bu yetkinlik de herşeye, o şeyin özvarlığı olarak yayılmıştır. Çünkü özvarlık ondan başka hiçbirşey olamaz."(258) İnsanın yetkinliği de, eğer insan kendi gücünü kullanarak kendi yaşamına sahip çıkar, kendisi olan ve kendini gerçekleştiren bir yolda yürürse, ancak o zaman kendi özvarlığı ile bağıntılı bir yetkinliğe ulaşabileceğini bilecektir. Değilse boş hayallerin ardına düşmüş, olanı de-

(256) Spinoza, Etika, IV, 4. Önerme Kanıtı, s.178-179.

(257) Spinoza, Etika, IV, Önsöz, s.174-175.

(258) Spinoza, Briefwechsel, 19. Mektup, s.80.

ğil olmayanı aramış olur. Oysa "Yetkinlik varlıktadır, yetersizlik ise varlığın yokluğundadır."(259) Spinoza yetkinliği gerçekliğe ilişkin olarak görmektedir. Şeyin gerçekliği ise onun özvarlığında ya da özünde bulunmaktadır. Şeyin gerçekliği etkinlikte ortaya çıkar. "Herşeyin kendi varlığında sürüp gitmek için gösterdiği çaba, o şeyin etkin özü dışında bir şey gerçekleştirir; özünü gerçekleştirir. Herşeyin özü doğanın genel düzenine, mutlak, öncesiz-sonrasız olana değgindir ve orada doğanın zorunluluğu içerilir. Bu nedenle özünü gerçekleştiren, doğanın zorunluluğuna katılır. Yetkinlik bu zorunluluğa ilişkindir.

6- Erdem

"Erdem ve güç deyince aynı şeyi anlıyorum: (Etika III/7 uyarınca) insana değgin olması bakımından erdem yalnızca kendi doğasının yasalarına göre tanınabilen bazı şeyleri yapma gücüne sahibolma bakımından insanın özvarlığı ya da doğasıdır."(261)

Erdem bir etkinliktir: doğamızdaki yasallıkla genel geçer olan zorunluluğa uyma, o gücü gösterme ve özvarlığımızda içerilene ortaya koymasıdır. Erdem yalnızca insana özgüdür. İnsan yaşamı dışına çıkıldığında erdemden söz edilemez. Çünkü yaşamak etkinliktir. Etkinlikte (tanrı etkinliği dışında) insanı kendi özünü gerçekleştirmeye yani; etkinliğe, yani; erdeme götürür.

Spinoza felsefesinde kimi filozoflarda karşılaştığımız değişik erdemleri görmeyiz. Örneğin Platon felsefesinde karşılaştığımız bilgelik, cesaret, ölçülülük, adalet erdemleri, Aristoteles ahlâkındaki etik erdemler, dianoetik erdemler ayrılığı, ortaçağ felsefesinde, örneğin Aquino-lu Thomas da rastladığımız ölçülülük, bilgelik, adalet, inanç, sevgi, umut gibi erdemler, Spinoza felsefesinde ayrılmış, birbir ele alınan erdemler olarak bulunmazlar. Spinoza da tek bir erdem vardır. Aynı biçimde

(259) Spinoza, Briefwechsel, 26. Mektup, s.161.

(260) Spinoza, Etika, III, 7. Önerme, s.108.

(261) Spinoza, Etika, IV, 8. Tanım, s.176.

yetkinlik de, biraz sonra göreceğimiz iyi ve kötü de tekdir, türlere ayrılmaz. Ne var ki, bu durum onların kuşatıcı olmasını getirir.

Erdemli bir yaşamının varolup, sürmesi için ilkin insanın kendi varlığını gözetmesi gerekir. "Erdem insanın kendi doğasının yasaları uyarınca eylemekten başka bir şey olmadığına göre, her kişi varlığını kendi özel doğasının yasalarına göre sürdürmeye çabalıyacaktır. Buradan ilkin şu sonuca varılır: Erdemin ilkesi kişinin kendi varlığını sürdürme çabasıdır. Esenlik de burada, insanın varlığını koruyabilmesindedir."(262) Kendini korumak, varlığını sürdürmek yolunda çaba harcamıyan bir insan için erdem düşünülemez. Yaşamak, yaşamada direnmek, kişinin kendi özü olan kendini koruma ve geliştirme çabasına girmek varsa, erdemli olmak sözkonusudur. Çünkü "Kendini koruyup, sürdürme çabasından önce hiçbir erdem belirlenemez."(263) Kişi bu çabasını kendine dayanarak ve kendisi için sürdürür. Herşey yalnızca kendi özümüz ile belirgindir, bir başkası ile değil. "Hiç kimse bir başka şeyden ötürü varlığını korumaya çabalamaz."(264) Bu yargı Etika'nın III. kitabındaki şu yargıların bir başka biçimde dile getirilişidir. "Herşey kendi varlığında direnmek için olanca gücü ile çabalar - Herşeyin kendi varlığında direnmek için gösterdiği çaba, şeyin etkin özünden başka birşey değildir."(265) Öyle ise erdem ile bağdaşan yaşama, kendini koruyup sürdürme çabasıyla, yani; özünü ortaya koyarak yaşamadır.

Erdem; varlığını koruyup, sürdürme çabası neye dönük bir çabadır?

Erdemli yaşamaya ilişkin çaba rastgele bir etkinlik değildir. Bu uğraşta kişi kendine yararlı olanı gözetir. "Kim ki kendi yararına olanı aramaya çaba gösterir ve bunu başarabilir, yani; kendi varlığına sahip çıkar, o kişi bunu başardığı oranda erdem sahibi olur. Tersine, kişi kendi yararına, yani; varlığına sahip çıkmada gevşek davrandıkça beceriksiz ve güçsüz olur."(266).

(262) Spinoza, Etika, IV, 18. Önermeye Düşünceler, s.189.

(263) Spinoza, a.g.y., IV, 22. Önerme, s.191.

(264) Spinoza, a.g.y., IV, 25. Önerme, s.193

(265) Spinoza, a.g.y., III, 6. ve 7. Önermeler, s.107-108.

(266) Spinoza, Etika, IV, 20. Önerme, s.190.

Erdemli olmak bir yaşama görevidir; kişinin kendisini olguların akışına bırakmadan, kendi yararına olanı kollayıp gözeterek bir uğraş vermesidir. O böylece mutlu olacaktır. Buradan, mutlu olmak için erdemli olmak gerekir, gibi bir sonuç çıkartılması Spinoza anlayışı ile bağdaşmaz. Çünkü onun görüşünde erdemli olmanın olağan bir sonucudur mutluluk. "Erdemin ödülü sonsuz mutluluk değil, erdem kendisidir. Biz kimi tutkularımızı engellediği için değil, bu tutkuları engelleyebildiğimiz için mutlu oluruz."(267) Erdem kendisi için istenince değerlidir. Değerli olduğu için de istenmeye değer. "Erdem kendisi için istenmeli ve ona çabalanmalıdır. İsteyip, elde etmeye çabalanacak ondan daha değerli ve yararlı bir başka şey yoktur."(268) Mutluluk erdemli yaşamının taşıyıp, birlikte getirdiği bir şeydir, ama yalnızca erdemle gelen bir sevinç durumu. "Hiç kimse etkinliği ve yaşamayı, yani; gerçekten var olmayı istemeden ne mutlu olmayı, ne iyi eylemlerde bulunmayı, ne de iyi yaşamayı isteyebilir."(269)

Erdem bilerek yaşamaktır, rastgele davranışlarda erdemlilik aranmaz. "Erdemli yaşama kesin olarak aklın yönetiminde eylemekten, yaşamaktan ve gerçekte yararlı olana dayanarak kendi varlığını korumaktan başka birşey değildir."(270)

Spinoza duygulanım ve tutkuların karşısına hep aklı koyar. Çünkü aklın özü açık ve seçik olarak bilen ruhtur. Akla dayanan çabalar bilmeye, bilgiye değgin olunca, ruh da bilmeye yönelir. Aklın yönetiminde eylemek erdem olunca, bilerek eylemek erdem olmaktadır. "Upuygun olmayan idelerle bir eyleme giren kişinin erdemli davranışlarla belirlendiği kesinlikle söylenemez; burada yalnızca şu söylenebilir: İnsan ancak bir şeyi bilerek belirgin olabilir."(271) Erdem upuygun idelerle eylemektir. Kişi kendisini ancak böyle gerçekleştirebilir. Bu da yalnızca aklın yönetiminde olabilir.

(267) Spinoza, Etika, V, 42. Önerme, s.247.

(268) Spinoza, a.g.y., IV, 18. Önermeye Düşünceler, s.189.

(269) Spinoza, a.g.y., IV, 21. Önerme, s.191.

(270) Spinoza, Etika, IV, 24. Önerme, s.192.

(271) Spinoza, a.g.y., IV, 23. Önerme, s.192.

Etkinlik, upuygun idelere göre eylemek, aklın yönetiminde eylemek, varlığını korumak, var olmak, yaşamak, bütün bunlar erdem, erdemli yaşamının değişik yanları. Erdem bu birbirine sınımsız bağlı kavramlarıyla bir hevenge oluşturur Spinoza anlayışında. Önerdiği yaşama anlayışının, insana yaraşır bulduğu, saygın ve değerli gördüğü yaşama biçiminin, dolu dolu yaşamının en temelli, taşıyıcı kavramlarından biri erdem, erdeminde, ahlaka değgin tüm kavramlarının olduğu gibi ortaya çıkartıcısı, güdücüsü akıl ve akılla sağlanan bilgidir. Bu bilginin nasıl olması gerekir?

"Akla dayanan çabaların tümü bilmeden başka birşey değildir. Ruh da akıl tarafından kullanılması bakımından yalnızca kendini bilgiye götürenin yararlı olduğuna karar verir."(272) Burada akıl, akla dayanan etkinlik, bilgiye götürenin yararlı olması birbiriyle bütünleşir. Erdem akla dayanarak eylemlere girmektir. Bu bilerek eylemektir. Böyle bir bilgi rastgele, zorunsuz olabilir mi? Böyle olursa akla güvenilemez. Spinoza akla büyük önem verirken, onun birleştiriciliğine, zorunlu olanı göstermesine, rastlantısallıktan uzak olmasına dayanmaktaydı. Yaşamayı erdemli kılan, akla dayalı bilginin nasıl olduğunu Etika'nın II. kitabında anlattığı biçimde başlıca özellikleriyle şöyle belirleyebiliriz. Bu bilgi mutlak, upuygundur, yetkindir, eksikliği bulunmaz, objesini tam olarak dile getirir, bütünle bağıntılıdır, açık ve seçiktir, doğrudur, zorunludur, tanrının özünü dile getirir. "Ruhun en yüksek iyisi tanrı bilgisidir. Ruhun en yüksek erdemi ise tanrıyı bilmedir."(273) Çünkü "Ruh beden tüm duygulanımları veya şeylerin tasarımları tanrı idesiyle bağıntılı olduğu zaman etkin olabilir."(274) Buna karşın "tek tek şeyleri bildiğimiz ölçüde tanrıyı biliriz."(275).

Etika'da her şey tanrıya ya da doğadadır. Etika kısaca şöyle özetlenebilir: Aklın yolgöstericiliğinde doğanın zorunlu bağlamına katılarak yaşayın. "Çünkü inanıyorum ki, akılla uyum içinde olan her şey erdem için

(272) Spinoza, Etika, IV, 26. Önerme, s.193.

(273) Spinoza, a.g.y., IV, 28. Önerme, s.194.

(274) Spinoza, a.g.y., V, 14. Önerme, s.256.

(275) Spinoza, a.g.y., V, 24. Önerme, s.263.

de en yüksek düzeyde yararlıdır."(276) Herşey en gerçeği ile böyle bir yaşamada kazanılır; gerçek özgürlük, sevgi, sevinç, yetkinlik, erdem, mutluluk, insana yaraşan yaşama. Bir başka deyişle etika insanı, Etika'da anlatıldığı biçimde tasarlanmış olan tanrının ya da doğanın yoluna çağırır. Çünkü insana en yüksek düzeyde yararlı olan bilgi, insanın mutlak erdeminin en büyük dayanağı olan tanrının ya da doğanın bilgisidir. Erdem bize, bizim özümüze bağlıdır, bu nedenle her insan kendinde, kendi doğasından kendi erdemini yaratmak zorundadır. Bu açıkca dile gelmese de Spinozanın Etikadaki bir buyruktur: Kendi erdemini kendin için yarat. Buyruk, ahlaklı ol, buyruğunun bir başka biçimde dile gelişidir.

Ahlaklı olmak birtakım işleri, davranışları kuru kuruya yapmak değildir. Ahlaklı olmak insanın gerçek bir yaşama sevinci duyması için de gereklidir. Mutluluk kavramını ele aldığımızda değineceğimiz gibi, sevinç aynı zamanda ahlâklı yaşamının sürüp, gelişerek ilerlemesini de destekliyor, insana bu yolda güç veriyor.

Ahlâklı yaşamak aynı düzeyde eyleyip, gitmek değildir. Ahlâklı yaşamak sürekli gelişen bir çizgide yaşamın bir ilerleyişidir. Böylece kişi tanrı bilgisine daha çok sahip olur. Bu oranda da kendine yararı dokunur; kendini geliştirir.

Bütün bunlarda gözönünde bulundurulmuş hep insan, insanın yararı, düzeni, güçlülüğü, yetkinliği, özgürlüğü, kendine özgü ve kendine yaraşır yaşaması. Burada bir sorun beliriyor: Her kişi salt kendine özgü olanı, yani; salt kendi erdemini yaratırsa insanlar tek tek oluşurlarsa bütünlük nasıl kurulacaktır. Başka insanların varlığını ve haklarını gözetmeyen bir erdem ne denli erdem olmaya değer bulunur? Bu soruna uyum ve toplum kavramlarını ele aldığımızda değineceğiz. Burada Spinoza'nın sorunu gözardı etmediğini belirtmek gerekir. Onun ahlak anlayışında bütünlük, başka insanlarla birliktelik ve dayanışma zorunlulukla yer alır. "Daha genişçe ele almaya başlamadan önce kısaca, bunların aklın buyruğu olduklarını göstermek istedim. Bundan amacım, olabilirse, bu ilkeye inananların dikkatini şuraya çekmekti: her kişinin kendine yararlı olanı araması

(276) Spinoza, Briefwechsel 69. Mektup, s.268.

başıbozukluğun dayanağıdır, ahlâk ya da erdemin değil."(217)

7- Uyum

Spinoza'nın doğa anlayışında insan bir sonlu modus olarak ortaya çıkar: O, bizim bilebildiğimiz doğanın çatısını kuran düşünme ve yerkaplama öznitelikleri'nin ruh ve beden olarak birleşip, bütünleştiği bir sonlu modustur. Bu nedenle insan doğanın bir parçası olarak, zorunlulukla doğaya bağlıdır. Öteyandan insan birbaşına da değildir, bir de toplumsal yanı, yaşamı vardır, diğer insanlarla ilişkisi vardır. Toplum da çok zaman insanı belli davranışlara, belli işleri yapmaya, belli tavırları takınmaya zorlar. İnsan ne kendi doğasıyla bağımlı olduğu tüm doğadan ve ne de toplumdaki uzak düşemez. Bu bağımlılık ilkin onun yaşama alanını daraltır gibi görünmektedir, çünkü çift yönlü bir bağımlılık içindeki kişi serbest olmadığı düşüncesine kapılabilir. Bununla beraber bir parçası olduğu doğayla ve bir üyesi olduğu toplumla uyumlu bir beraberliğe girmesi de zorunludur. Değilse, örneğin doğaya aykırı yaşayan insan, o doğanın bir parçası olan kendine de aykırı yaşamaya başladı demektir. İnsanın doğayla ve toplumla uyuma girmesi için ilkin kendisiyle uyum kurmuş olması gerekir. Spinoza görüşünde insanı kendi doğasına, kendine değgin upuygun bilgiler ulaştırır. İnsanın kendini tanımasının yolu ve aracı da akıldır. Erdem insanın kendi doğasının yasalarıyla kendi doğasına göre yaşamasıdır; insanın kendi varlığını kendi doğasının yasaları uyarınca korumaya çalışmasıdır; özü gereği insanın kendi varlığında direnmesi ve bu çabada özünü ortaya koyması, kendini gerçekleştirmesidir. Bunun için de akli ile kendine değgin upuygun bilgileri olması, o bilgilere uyması yeter. Kişinin kendisiyle uyumunu sağlamasının tek yolu budur, yani; erdemli olmaktır. Kendisiyle barışık olmayan insanın erdemli olması düşünülemez.

Uyumun ilk adımı kişinin kendisiyle bütünleşmesidir. Burada onu engelleyen tek güç tutkularıdır. "İnsanlar tutkular olan duygulanımların etkisinde kalmaları bakımından doğalarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Aynı nedenle tek bir insanda da tutarsız, değişik davranışlarla karşıla-

(277) Spinoza, Etika, IV, 18. Önermeye Düşünceler, s.190.

şırız."(278) Tutkuları nedeniyle kendisine ters düşen bir kişi, başkalarıyla da aynı uyuşmazlık içine girecektir. Çünkü tutkulara kapılmış bir kişinin davranışları tutarlı olmayacaktır. Çünkü tutkular ve tutku olan duygulanımların bir düzeni yoktur, karmaşıktırlar, çelişiktirler. Kendine karşı olabilen kişi, kendine yararlı da olamayacaktır. "Hiçbir şey doğamızla ortak olduğu için kötü olamaz, tersine bizim için kötü olması bakımından o bize karşıttır."(279) Çünkü "Doğamıza uygun olan şey zorunlu olarak iyidir."(280) Kendimiz için iyi olanı gösterecek tek gücümüz ise akıldır. "İnsanlar yalnızca aklın yönetiminde yaşamaları bakımından doğalarına göre zorunlulukla uyuşurlar."(281) Aklın yönetimindeki insan ilkin kendi doğasını, kendi doğasından çıkanları en yakın nedenleri ile bilerek tanır. Böylece kendini tanır. Kendini tanıyan insan kendi doğasına bağımlı olduğunu bilecektir. Bu, doğanın sonsuz, mutlak bütünlüğü ile bağlı onun bir ögesi olan doğadır. İnsan buradan; kendisinden, doğanın bütününe gücünün yettiğince açılabilceğini, sokulabilceğini de anlar. Aklın yönetiminde yaşayan, kendi özüünün yasalarına göre yaşayandır. Akıl ile kendini tanıyıp, kendine bağlanan, kendisiyle uyuma giren insan, bu uyumu, kendisi ile bütünleşmeyi, kendisi olmayı, kendini gerçekleştirme, var oluşunu güçle sürdürmeyi, güçlendikçe doğayla da, diğer insanlarla da bütünleşerek sürdürecektir. Bu ise erdemli bir yaşamdır ve "erdemlin yolunda yürüyen bir kişi kendisi için arzu ettiği iyiyi diğer insanlar için de ister ve o tanrının bilgisine ne denli çok sahibolursa, sahibolduğu iyi de o denli çoktur."(282)

İnsanların başkalarıyla uyumlu beraberliğinin insana en yaraşan yolu olan bu birliktelik kimi zaman zorlamayla da sağlanabilir. Ne var ki bu dışardan gelen bir zorlamadır. Olumsuzdur, çünkü insan aklını kullanma gereği olmaksızın birlikteliğe yöneltir. Belki aklının buyruğunda yaşamaya başlamamış ya da ahlâkın bu yoluna yabancı olanları toparlamak için olağan görülebilen bu yol, kendine egemen yaşayan insanlar için elbette olumsuzdur. Dışardan zorlama ile insanlar arasında kurulan adalet,

(278) Spinoza, Etika, IV, 33. Önerme, s.197.

(279) Spinoza, a.g.y., IV, 30. Önerme, s.195.

(280) Spinoza, a.g.y., IV, 31. Önerme, s.196.

(281) Spinoza, Etika, IV, 35. Önerme, s.199.

(282) Spinoza, a.g.y., IV, 37. Önerme, s.202.

namusluluk ve benzerleri yapaydır, iğretidir, ömürsüzdür. Akılla bulunan ise köklüdür ve içtendir. Bu nedenle gelişerek sürer. Akıl insanı kendi doğasına ve doğası aracılığıyla doğanın genel düzenine götürür. Uyumun asıl dayanağı ve kaynağı burasıdır: Doğa.

Aklın buyruğunda yaşayan insanlar arasında tümüyle; her yönden, her bakımdan bir kenetlenme olduğu söylenemez. İnsanlar ancak belli noktalarda uyuma girerler ki, bu da uyumlu bir bütün olarak toplumun sağlamca kurulmasını sağlayacaktır. Aklın buyruğunda yaşayan insanların uyuma girdikleri başlıca yanları şöyle sıralayabiliriz:

1. Akılla kavranan aynı zamanda yararlıdır. Çünkü doğamızla uyuşan her şey yararlıdır. Öyle ise iyi olan her şey yararlıdır ve uyuma girmekte yarar vardır.

"Şeylerin doğasında insan'a, aklın yönetiminde yaşayan bir insandan daha yararlı hiçbir şey yoktur. Çünkü insan için en yararlı olan şey, onun doğasıyla en çok uyuşan, yani (kendiliğinden anlaşılacağı gibi) insandır. İnsan aklın yönetiminde yaşadığı zaman, mutlak olarak doğasının yasalarına göre eylemektedir ve o yalnızca bu bakımdan bir başka insanın doğasıyla sürekli ve zorunlu olarak uyuşur. Böylece tek şeyler arasında insan için, insandan daha yararlı bir şey yoktur. - Her insan kendine gerçekten en yararlı olanı ne zaman ararsa, insanlar da birbirlerine o zaman çok yararlı olurlar. Çünkü, kişi kendine yararlı olanı aradığı ve kendini ortaya koymada çaba gösterdiği ölçüde erdemlidir, yani; aynı büyüklükte bir güç ile kendi doğasının yasalarına göre eyleyebilir ki, bu da aklın yönetiminde yaşamaktır... Her insan kendine en yararlı olanı aradığında da insanlar birbirlerine en yüksek düzeyde yararlı olacaklardır."(283) Öyleyse insanlar nerede birbirleriyle çatışıyorlarsa, nerede kıskançlıklar, düşmanlıklar, karşılıklı zarar vermeler kısacası uyumsuzluklar varsa, orada insanlar aklın yolunda değildirler.

2. İnsanlar erdem ile uyuma girerler. "Erdemin yolunu tutmuş olanlardaki iyi hepsinde ortaktır ve onlar bundan aynı biçimde haz duyar-

(283) Spinoza, Etika, IV, 35. Önerme 1. ve 2. Vargıları, s.200.

lar."(284) Erdemli olmak için aklın yönetiminde eylemek, yani; upuygun bilgilere dayanarak eylemek zorunludur. Bu bilgiler ile insan sürekli gelişim; en üstün iyiye; tanrı bilgisine doğru bir gelişim içindedirler. Bunun bedeli de sevinçtir.

Spinoza burada Platon'u anımsatmaktadır. Onun tanrı dediği, en yüksek iyi dediği ile, Platon'un idealar dünyası arasında pek büyük bir ayrılık yok. Ayrıca ikisinde de rehber akıldır. Bir ayrılık Spinoza'nın deus sive natura anlayışında bulunur: Platon da kendimizi aşamalı, yükselen bir evren tablosu karşısında buluruz; Tanrısal olana, en yüksek iyiye ulaşma yolunda kişi hep yukarıya bakacaktır. Spinoza da ise böyle aşamalı bir evren görüşü yoktur. Tanrı doğadadır, doğa da iki özniteliği bağlamında bizim tanıdığımız, sonsuz sayıdaki sonsuzca özniteliği ile sonsuz olan tanrıdadır. Yaşamada yetkinleşmek için yukarıya değil, doğanın derinliğine inmek gerekir Spinoza felsefesinde. Bu gittikçe gelişen yaşama, ahlakın tüm değerleri bakımından yetkinleşmedir. Böylece insan kendisiyle, doğayla, insanlarla daha çok bütünleşir ve daha çok bütünleşme isteğini, atılıma dönüştüren yaşama hazzını duyar.

3. İnsanlar aklın yönetiminde yaşadıkları zaman Uyum'a haz duyarak girerler.

Spinoza birlikli, bütün, uyumlu bir evren tablosu vermektedir. İnsan oraya uyduğu zaman; doğanın bir parçası olarak yaşamaya başladığı zaman erdemli olmaktadır. Bu gittikçe artan bir erdem ve bilinçtir. Spinoza tekdüze bir erdem savında değil; bilgi arttıkça eylemler doğaya daha çok uyacak ve böylece insan daha çok tanrıya göre yaşayacaktır, yani erdemli olacaktır. Erdemde yoğunlaştıkça yaşamadan duyulan haz artacaktır. En yüksek iyi ortak olduğundan, onunla aynı kaynaklı olan hazz da ortaktır ve böylece aynı hazzı duyan insanlar arasında kendiliğinden bir uyum ortaya çıkar. Bu haz da bilgide yoğunlaştıkça, yani; tanrı ya da doğada derinleştikçe; bilgimiz sezgi bilgisine ulaşır, geliştikçe daha çok duyulacaktır.

4. İyi, insanlar arasında ortaktır ve iyi eylemi olanlar uyumlu bir bütünlük oluştururlar.

Zorunlulukla iyi olan her insan için iyi olandır. Zorunlulukla kötü ise her kişi için kötü olandır. Aklın yolunda iyiye yönelmiş olan insan, bu yolda akıl ile iyiye yönelmiş olanları bulacaktır. Böylece aynı yolda yürüyenler uyumlu bir bütünlük oluşturacaklardır.

Aklın yönetiminde zorunlulukla kötü olana yönelemez miyiz? Zorunlu olduğuna göre kötünün de insanlar arasında ortak olması gerekir. Böylece kötünün yolunda yürüyenler de birlikli bir bütün oluşturabilirler. Kötülikle uyumlu bir bütünlük oluşturabilirler.

Bu Spinoza görüşüne göre olanaksızdır. Çünkü, eğer iyi gibi bir zorunlu olarak kötü varsa, tanrı kötü olan yanları bulunan bir töz olur. Oysa tanrı zorunlulukla iyidir. Öyle ise zorunlu olarak kötü olanın zorunluluğu bir başka nedenledir. Bu da kötü, zorunlu iyi tarafından zorunlulukla dışta bırakıldığı için zorunlu olarak kötüdür. Böyle bir zorunlulukla, kaynağı doğası gereği zorunlu olmak birbirinden ayrıdır. Spinoza anlayışında doğa bir bütün olarak iyi kabul edilir. Kötü bir yanılmazdır, yanlış, upuygun olmayan, zorunluluğu bulunmayan idelerle duygulanmak ve ona göre eylemektir. Kötüde rastlantısallık vardır. Kötüde düzensizlik vardır. Kötünün zorunlu olan yanları da bunlardır; zorunlulukla rastlantısal ve düzensiz olma.

İnsan bir modus olarak evrenin zorunluluğuna bağlıdır. Bu zorunluluk tanrıdan gelir. Tanrı zorunlulukla iyi olduğu için evren ya da doğa zorunlulukla iyidir. Akıl da insanın doğası ile doğanın bütünlüğüne katıldığı için iyi olana katılmış olur. Akıl insanın doğanın zorunlu düzeni ile bağlılığını kurar. Akıl doğanın zorunlu düzeni ya da yasallığı ile bağlantıda olduğundan, kötü olanın yoluna giremez. Upuygun idelerle işleyen bir aklın gözü hep iyi olana açıktır. İyi olan her insanın doğasıyla iyuşandır. Bu nedenle de iyi eylemlerde bulunanların eylemleri birbirine karşıt değildir.

8- İyi ve Kötü

Spinoza'nın ahlâk anlayışında başlangıç noktası insandır. Ahlâk insan ile başlar. Yaşamak insan ile başlar ve her insanın kendi yaşamı kendisiyle başlar; başlamamak zorundadır. Kendini, kendi doğasını, kendi güçlerini tanımayan, ne tutarlı eylemlere girebilir, ne doğanın bütünlüğüne açılabilir ve ne de diğer insanlarla uyumlu bir birlikteliğe girebilir. Spinoza'nın etkinlik, yetkinlik, erdem görüşleri gibi onlarla sıkı bir bağlılık içinde olan iyi ve kötü üstüne düşünceleri de bu bağlamda temellenir, gelişir.

İyi ve kötü nedir?

"Doğada bulunan şeylerin tümü ya bir şeydir ya da bir edimdir. İyi ve kötü ise ne bir şeydir ne de edimdir. Bunun sonucu olarak da iyi ve kötü doğada bulunmaz. Eğer iyi ve kötü şey ya da edim olsaydı onların kendi tanımlarının bulunması gerekirdi. Oysa iyi ve kötünün, iyi ya da kötü olan şey veya kişinin varlığı dışında herhangi bir tanımı yoktur. Çünkü şey ya da kişiler doğada vardır ve iyi ile kötü olanların varlığından bağımsızca tanımlanamaz. Bunun sonucu olarak da iyi ve kötü doğada bulunan ne bir şeydirler ne de bir edim."(285) İyi ve kötü şeylere ve edimlere değgin birer özelliklidirler. "Şimdi iyi ve kötünün akla ilişkin şeylere mi, yoksa gerçekliğe ilişkin şeylere mi ait oldukları sorulabilir. İyi ve kötü ilişkiden başka bir şey olmadığı için, kuşkusuz bunlar akla ilişkin şeylerden sayılmak zorundadırlar, çünkü hiç kimse bir başka şeyden iyi olmayan veya yararlı olmayan birşeye dayanarak birşeyin iyi olduğunu söyleyemez. Böylece bir insanın daha iyi olan bir insana göre kötü olduğu söylenir."(286) İyi ve kötünün belirlenmesi karşılaştırmaya dayatılınca, görelî olmaları kaçınılmazdır. Görelî olan iyi ve kötü anlayışına dayanılarak bir ahlâk kurulabilir mi? Soruna olumlu yanıt verilse bile, bu ahlakını mutlak olana dayatmak amacıyla olan Spinoza için geçerli olmayacaktır. "İnsanlar olan herşeyin kendilerinden ötürü, kendileri için olduğuna bir kez bağlanır bağlanmaz kendilerine en hoş geleni herşe-

(285) Spinoza, Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück, 10. Kapitel, s.56.

(286) Spinoza, a.g.y., 10. Kapitel, s.55-56.

yin en değerlisi ve en yararlı gördüklerini de, en yetkini olarak kabul ederler. Böylece şeylerin doğasını açıklamak için iyi, kötü, düzenli, karmaşık, sıcak, soğuk, güzel, çirkin gibi kavramlar oluşturmak zorunda kaldılar... İnsanlar sağlığa ve tanrıya tapınmaya yarayan şeylere iyi, tersine de kötü derler."(287) Spinoza böyle bir göreliliğe karşıdır: Bugün iyi olan yarın kötü olabilir. Bugün yararlı olan bir süre sonra zarar vermeye başlayabilir. İnsanlar arasındaki pek çok çatışmanın, anlaşamamanın nedeni de birine göre iyi olanın diğerine göre olumsuz olması; birinin işine gelenin diğerine zarar vermesidir. Oysa öyle bir ahlak olmalı ki tüm insanları kuşatsın, hepsini bütünleştirsin. Böyle bir ahlâk içinde iyi şeylere ve etkinliklere bağımlı da olsa göreliliği olan iyiden daha ayrı, tutarlı olacaktır.

İyi ve kötünün ahlakta güçverici etmen olan sevinçle ve yarar ile bağıllığını kabul eder Spinoza. Sevinç ve Yarar'ın ahlâkca işlevi oldukça ayrıdır, ama ayrı bir bağlamda ele alınmaları koşuluyla. Bunun için göreliliği oluşu yeniden ve daha iyi belirlemeye çalışalım. "İyilik denilince sevincin her türünü, bundan başka da bu sevince yardımcı olan, ona götüren herşeyi ve özellikle özleme içinde yer alan herşeyi anlıyorum. Kötülük denilince de, acı ve kederin her türünü ve özellikle özlemin, hoşnutluğunu engelleyeni anlıyorum. Çünkü yukarda (Etika, III, 9. Önermeye düşünceler) şunu gösterdik, biz birşeyi istediğimiz için onu iyi olarak değerlendiririz. Buna göre nefret ettiğimiz birşeye de kötü deriz. Bu nedenle her kişi duygulanımlarına dayanarak neyin iyi, neyin kötü ve neyin en iyi, neyin en kötü olduğuna karar verir ya da şeylere değer biçer... Böylece her kişi kendi duygulanımlarına göre birşeyi iyi ya da kötü, zararlı ya da yararlı görür."(288) İnsanlar kendilerini duygulanımlarına bıraktıklarında haz veren şeylere yönelip, keder veren şeylerden kaçınmaları çok olağandır. Çünkü "Haz doğrudan doğruya kötü değil, tersine iyidir. Keder ise doğrudan doğruya kötüdür."(289) Oysa sevinç ya da haz ile acı ya da keder duygulanımlarının kişiye bağlı olmasıyla, onların akıllıca yönlendirilmeleri sağlanacaktır. Böylece kişi her haz veren şeye iyi, her

(287) Spinoza, Etika, I. Bölüm, Ek, s.39-40.

(288) Spinoza, Etika, III, 39. Önermeye Düşünceler, s.133.

(289) Spinoza, a.g.y., IV, 41. Önerme, s.209.

acı veren şeye de kötü diyerek davranışlarını yönlendirmeyecektir. "Aklın yönetiminde iki iyiden daha büyük olanını, iki kötüden daha küçük olanını seçeceğiz."(290) Spinoza yaşamının hep ileriye, hep daha olumluya gitmesini, yinelenen bir yaşamayı değil, bilerek ileriye atılan bir yaşamayı istemektedir. Bunun için "Aklın yönetiminde daha büyük bir iyilik için daha küçük bir kötülüğü seçeceğiz ve bir büyük kötülüğün nedeni olan bir küçük iyiden vazgeçeceğiz. Çünkü bu durumda daha az denilen kötülük aslında iyi ve tersi ise kötüdür. Bu nedenle (Etika, IV, 63. Önerme vargısı uyarınca) kötülüğü isteyip, iyiden kaçacağız."(291) İyi olana dönük, kötü olandan uzak durarak yaşamada akıl insanın en büyük dayanağı olacaktır. "Aklın yönetiminde gelecekte ama daha büyük bir iyiliği şimdiki daha küçük bir iyiliğe, şimdiki daha küçük bir kötülüğü de, gelecekteki daha büyük bir kötülüğe yeğtutacağız. - Aklın buyruğunda gelecekteki bir büyük iyinin nedeni olduğu zaman, şimdiki küçük bir kötüyü isteyeceğiz. Eğer gelecekteki bir büyük kötünün nedeni ise, şimdiki bir küçük iyiden vazgeçeceğiz."(292)

İnsanın aklını kullanarak upuygun bilgilere dayanıp, iyi olana dönük yaşamasında iyinin belirleyicisi yalnızca haz ya da sevinç ögesi değildir. Haz ya da sevinç ögesinin de bağlı olduğu ve Spinoza'nın ahlâk anlayışındaki temel dayanaklardan biri olan yararlıdır. Yararlılık, iyi olmanın, erdem, yetkinliğin belirleyici öğelerinden biridir. "İyilikten bize yararlı olduğunu kesin olarak bildiğim şeyi anlayacağım. - Kötülükten, iyi olan birşeye sahibolmamızı engellediğini kesin olarak bildiğim şeyi anlayacağım."(293)

Yararlılık ilkin insanın doğasındadır. "İnsan bedeninin parçalarını birarada tutan hareket ve dinginlik kuralının korunmasına yarayan şey iyidir. Bunun tersine insan bedeninin parçalarını hareket ve dinginliğin bir başka bağlılığı uyarınca biraraya getiren etki kötüdür."(294) İnsan

(290) Spinoza, a.g.y., IV, 65. Önerme, s.228.

(291) Spinoza, a.g.y., IV, 65. Önerme vargısı, s.228.

(292) Spinoza, Etika, IV, 66. Önerme ve vargısı, s.228-229.

(293) Spinoza, a.g.y., IV, 1. ve 2. Tanımlar, s.175.

(294) Spinoza, a.g.y., IV, 39. Önerme, s.207.

bedenin belli bir biçimi vardır. Bireyin beden olarak bütünlüğü, olağan durumun korunması öncelikle ve zorunlulukla gereklidir. Değilse bedenin sürekliliği, yani; geleceğe uzanışı belirsizleşir. Bir başka bakımdan, insan bedeninin bütünlüğü ve uyumunun sağlanması zorunludur. Bedenin uyumlu birliğinin kurulmasına yarayan her şey de kaçınılmazcasına yararlıdır. Bu bedenin gerek ruhla etkileşmesi ve gerekse de etkinliği bakımından önemlidir. "İnsan bedenini çok yönlü uygulanacak biçimde düzenleyen ya da dış cisimleri pek çok biçimde uygulanacak yeterliğe getiren şey insan bedenine yararlıdır ve ne denli yararlıysa, beden dış cisimlerden o denli duygulanıp, onlardan uygulanacak yeterliğe ulaşır. Tersine bedeni yetersiz kılan şey zararlıdır."(295)

Bütünlüğü tam bir beden için onun sürdürülmesi, ama iyi olana göre sürdürülmesi gerekir. Burada insanın dayanağı, doğanın bütünü ile bağlantılı olan kendi doğasıdır. Doğamızın zorunluluğuyla eylediğimizde, kendi doğamıza yararlı olan etkinlikte bulunuruz. "Her kişi kendi doğasının yasalarına göre iyi ya da kötü saydığı şeyi zorunlulukla ister ya da hor görür."(296) İnsan bir modus olarak doğası bakımından ayrıdır. Her kişinin bir sonlu modus olarak ortaya çıkma nedenleri aynı değildir. Öyleyse her kişiye yararlı olan, dolayısıyla da her kişinin iyi ve kötüsü ayrı olacaktır. Bu durumda insanlar arasındaki bütünleşme, uyum nasıl sağlanacaktır?

Spinoza ahlakında her kişi kendine özgü, her modus yepyeni, benzersiz ve tekdir, bir kereliktir. Her insan kendi biricik doğasına dayanarak o doğayı gerçekleştirecek, özünü, özvarlığını hep gelişen bir çizgide ortaya koyacaktır. İnsanların dünyası da bu nedenle her an, her gün yepyeni bir dünya, yaşamak da hep yenilenen, sonsuza açılmış bir süreçtir. Her insan yalnızca kendisinde temellenir. Her insanın yalnız ve ancak bir tek kalkış noktası vardır; kendisi, kendi benzersizliği. İşte gerçekleştirilecek olan da bu benzersiz olandır. Kendini koruyup, gözetip geliştirme, etkinlik, yetkinleşme, güçlülük, erdemlilik, yararlı olanı gözetme, iyi olanı gerçekleştirme işte bu benzersiz olan içindir. Her bi-

(295) Spinoza, Etika, IV, 38. Önerme, s.206.

(296) Spinoza, a.g.y., IV, 19. Önerme, s.190.

ricik olanın, her insanın temelinde ise tanrı ya da doğa vardır. Kendinde derinleşen insan doğaya ya da tanrısal sonsuzluğa açılmaktadır gücü oranında. İşte bu noktada her biri kendine özgü olan tekler birleşir, uyuma girerler. "Tanrıya duyulan sevgi (Etika, IV. Kitap, 28. Önerme uyarınca) aklın buyruğuna uyarak elde etmeye çabalayabileceğimiz en yüksek iyidir. Bu (Etika, IV, 37. önerme uyarınca) tüm insanlar arasında ortaktır ve biz de (Etika, IV, 37. Uyarınca) her insanın onunla sevinç duymasını isteriz."(297)

Kötü olan şey var olmamıza, aklımızın buyruğunda yaşayarak hakikatte değgin olanın hazzını almamızı engelleyen, bizi rastlantısallığa çeken şeydir. Bu nedenle kimi zaman sevindirici olsa bile, zararlıdır. Öyleyse kötü olandan uzak durmak gerekir. Bu yolda en büyük dayanağımız, güç kaynağımız akıldır. Kötüden uzak durmak, yararlı olana, yani; iyi olana yönelmek insan yaşamını değerli kılar. Çünkü bu doğanın bütünlüğüne uygun yaşamadır. "Genel olarak her kişi doğanın en yüksek hakkı uyarınca kendine yararlı olacağı kanısında vardığı herşeyi yapmalıdır."(298)

Spinoza anlayışında iki iyiden sözedebiliriz. Etika'nın II. kitabında 40. önermeye 2. düşüncelerde bilginin türlerini gösterirken akıl bilgisinden sonra sezgi ile elde edilen upuygun bilgileri saptamıştı. Buna göre eylemler de iki aşamalı olarak belirlenebilirler: Aklın upuygun bilgileriyle gerçekleştirilen eylemler ve sezgisel bilgi ile eyleme girme. Böylece iyi de (bu bağlamda artık kötü için hiçbir olanak yok) iki aşamalı olarak gösterilebilir. Bunlardan sezgisel bilgide temellenen iyi tanrısal olana yönelip, bağlanmada görülür. "Ruhun en yüksek iyisi tanrı bilgisidir ve ruhun en yüksek erdemi tanrıyı bilmedir."(299) Tanrı, tanrısal olan kavrandıkça daha çok bilinir. "Tanrısal yasadın yalnızca en yüksek iyi ile, yani; hakikat olan bilgi ile tanrı sevgisini anlıyorum. Bu yasaya tanrısal dememin nedeni en yüksek iyinin doğasında bulunmaktadır... Anlayış gücü bizim en büyük bölümümüzü oluşturduğu için, gerçekten kendi yararımıza olanı aramak istiyorsak herşeyden önce onu olabildiğince

(297) Spinoza, Etika, V, 20 Önerme Kanıtı, s.258.

(298) Spinoza, a.g.y., IV, Ek-Ana madde 8, s.236.

(299) Spinoza, Etika, IV, 28. Önerme, s.194.

yetkinleştirmeye çabalamalıyız. Çünkü bizim en yüksek iyimiz onun yetkinliğinde bulunmaktadı."(300) Tanrı sonsuzdur, tanrıyı bilmek de, sevmek de sonsuzdur. Tanrı bilgisine kapılan, tanrı sevgisine kapılan gibi sonsuz bir yolda, sürekli yetkinleşerek ilerler.

Böyle yaşayan bir insan diğer insanlarla nasıl uyuşur, nasıl ilişkiye girer? Böyle bir insanın diğer insanlarla bağlılığı olabilir mi?

"Erdemin yolunu tutmuş olanlardaki en yüksek iyi hepsinde ortaktır ve onlar bundan aynı biçimde haz duyarlar."(301) Bilgide yetkinleştikçe kişinin erdemi yoğunlaşır, etkinliği artar. Ortak olan özvarlık bilgisiy-le, ona uygun etkinliklerle, erdemle özden öze bağlar kurulur. İnsan mutlak zorunluluğun egemen olduğu alanda diğer insanlarla sevgi, dostluk bağları içinde uyumlu, gelişen bir bütünlükte yaşar.

9- Toplum

"Aklın yönetiminde yaşamamızdan kaynaklanan başkalarına iyilik yapma arzusuna görevduygusu diyorum. Aklın yönetiminde yaşayan insanları başka insanlarla dostlukta kaynaştırmaya yarayan arzuya namusluluk, aklın rehberliğinde yaşayanları övenlere de namuslu diyorum. Buna karşın dostluğun ortaya çıkmasını engelleyenlere de aşağılık diyorum."(302) Başkalarıyla birlikte yaşamak, dostca; onlara iyilik yaparak yaşamak ahlâklılığın kaçınılmaz bir yanı. Burada Spinoza yeni bir kavramla karşılaştırır bizi: Görev duygusu. Görev duygusu aklın buyruğunda yaşayan insanı başka insanlarla kaynaşmaya, dostca, uyumlu bir bütünlüğe götürmekte ve kuru bir görev duygusunun ötesinde, namusluluk ve erdem ile, ahlâkın tümü gözönünde bulundurulursa, yaşama sevinciyle, mutlulukla kaynaşmaktadır. Kişiyi kişi yapan özellikler aynı zamanda toplumu ya da devleti devlet yapan temellerdir. Kişi olmakla toplum ya da devlet olmanın yolu bir ve aynıdır. "Böylece aynı zamanda devletin de temellerini göstermiş oluyorum. Bütün bu yukarıda söylenenlere dayanarak güçsüzlük ve gerçek erdem ay-

(300) Spinoza, Theologisch-politischer Traktat, s.80.

(301) Spinoza, Etika, IV, 36. Önerme, s.201.

(302) Spinoza, Etika, IV, 37. Önermeye 1. Düşünceler.

rımını kolaylıkla kavrayabiliriz. Gerçek erdem yalnızca aklın buyruğunda yaşamaktan başka bir şey değildir. Güçsüzlük ise insanın dışında bulunan şeyler tarafından belirlenip, yönlendirilmesidir. Güçsüz, dışındaki şeylerin genel durumunun gerektirdiğini yapar ama yalnızca onunla gözönünde bulundurulan kendi doğasının istediğini yapmaz."(303)

Her insan doğada kendi doğasıyla vardır ve ilkin ona dayanır. Her insan doğanın bir zorunluluğuyla vardır. Var olmak ona doğa tarafından verilmiş bir haktır. Doğal haktır. "Bu noktada doğal şeylerde bulunan ve onların kendisiyle var ve etkin oldukları gücün tanrının gücü olduğu, bunun da doğal hak olduğu anlaşılmaktadır. Tanrı herşey üstünde hak sahibi olduğu için, tanrı hakkı da yetkin ve özgür olarak gözönünde bulundurulması bakımından tanrının gücünden başka birşey olmadığı için, doğal olan her şeyin varlığı ve etkin gücü ile bağıntılı olarak doğadan hak aldığı sonucuna varılır. Tek tek doğadaki her şeyin kendisiyle var ve etkin olduğu güç tanrının mutlak özgür gücünden başka birşey değildir."(304) Ayrı bir deyişle, "Doğal hak denilince, doğa yasalarını ya da herşeyin kendisine göre olup-bittiği kuralları, yani; doğanın gücünü anlıyorum. Buna göre doğal hak tüm doğaya ilişkin ve tek tek bireylerden her birinde, onun gücü oranında bulunur."(305) İnsan ne denli erdemliyse, doğal hakka da o oranda sahiptir, yani; insan erdemli olduğu ölçüde doğaya katılır. Doğaya katılma, doğal hakka sahibolma, erdemlilik hepsi akılla, etkinlikle, yararlılıkla yani; ahlâklılıkla olasıdır. Öyle ise insan ahlâklı olduğu ölçüde doğal hakka sahibolur. İnsanın doğaya katılma ya da doğal hakka sahibolmasının sınırı belirli değildir. Doğanın sonsuzluğunda ne denli derinleşirse, o denli doğal gücü olur insanın. Spinoza ahlâkının en çarpıcı yanlarından biri insanın önünde sonsuzluğu açmasıdır. Bu nedenle insan için bir yerde durmak sözkonusu değildir. Yaşama değindiği, gösterdiği her yanıla sonsuzca gelişme sürecidir, yetkinleşme, erdemli olma sürecidir. Bu süreç insanın tutkularına ayrı bir deyişle kendine egemen olmasıyla yaratılır. Tutkular insanın kendisiyle ve başkalarıyla uyumsuzluklarının, çatışmalarının en temel nedenidirler. "İnsanlar tutkularına bağımlı kaldıkça onların doğalarına göre uyuştukları söylene-

(303) Spinoza, a.g.y., IV, 37. Önermeye 1. Düşünceler.

(304) Spinoza, Abhandlung vom Staate, s.60.

(305) Spinoza, a.g.y., s.60.

mez."(306) Başkaca söylenirse, "İnsanlar tutkular olan duygulanımların etkisinde kalmaları bakımından doğalarına göre birbirlerinden ayrılırlar. Aynı nedenle tek bir insan da da tutarsız ve değişik davranışlarla karşılaşırız."(307) Ne var ki toplumda böyle insanlar çoğunlukla bulunabilir. Kendileriyle ve başkalarıyla uyuşamayan insanların topluluğu uzun süreli olmayacaktır. Oysa toplum olarak yaşamak insan bakımından yararlıdır. Toplumun varlığının sürdürülebilmesi için, toplumda kurallar, yasalar koyulma zorunluluğu doğar. Çünkü ancak yasaların zorlayıcı gücü karşısında insanlar, salt o korku nedeniyle başıboş isteklerine gem vurma gereğini duyarlar. Burada topluma egemen olan sonradan koyulma yasalardır, insanın doğasıyla bağdaşan, doğanın zorunluluğundan zorunlulukla çıkan yasalar değil. İşte bu yasalar toplumlar arasındaki ayrılığın da göstergesi olur, çünkü "uluslar birbirlerinden birlikte yaşadıkları toplumların ve buyruğunda yaşadıkları yasaların ayrılığı ile ayrılırlar."(308) İster tüm yaşamda en büyük yetke olan doğanın yasalarına bağlı olunsun, ister insanlar kendileri buldukları bazı kurallara göre yaşasınlar, isterse de dışardan verilmiş bazı ilkeler uyarınca eylesinler, insanın birey olarak ve toplumun da varlığını sürdürebilmesi için yasa zorunludur. "Eğer insanlar hakikat olan aklın uyardığı konuda; yalnızca istedikleri şeyler konusunda doğadan onları elde etselerdi toplumun da yasalara pek gerek sinmesi kalmıyacaktı, tersine onlara eldeki ahlak kurallarını öğrenmeleri fazlasıyla yeterdi ve böylece hakikatte yararlı olana göre özgürcü karar verip eylerlerdi. Fakat insan doğası tümüyle ayrı bir yapıdadır. Çok kişi kendi yararını gözetir, fakat sağlıklı işleyen aklın buyurduklarına göre değil, tersine arzularının, duygulanımlarının buyruğunda (ki burada gelecek dikkate alınmaz, başka şeylerdir gözönünde bulundurulmuş) bu şeylere uygun olarak çaba gösterir, onları var sayarlar. Böylece hiçbir yönetim ve kuvvet olmadan, yani; insanların arzularını ve dizginsiz atılımlarını engelleyen, durduran yasalar bulunmadan hiçbir toplumun kurulamayacağı ortaya çıkar."(309) İnsanın ahlâklı yaşaması, varlığını sürdürebilmesi,

(306) Spinoza, Etika, IV, 32. Önerme, s.197.

(307) Spinoza, a.g.y., IV, 33. Önerme, s.197.

(308) Spinoza, Theologisch-politischer Traktat, s.62.

(309) Spinoza, Theologisch-politischer Traktat, s.99.

esenliği için toplumun varlığı zorunludur ve kişiler ister ahlâklı olsunlar, ister olmasınlar ona mutlaka, şöyle ya da böyle uyarlar. "Bütün bir toplumun ya da devletin amacı (söylediklerimde ortaya çıktığı ve göstereceğim gibi) yaşamın rahat ve güvenilir kılınmasıdır. Bir devlet yalnızca her kişinin kendini bağımlı görüp-duyduğu yasalar ile vardır. Bir toplumu oluşturan tüm üyeler bu yasalardan kurtulmak istedikleri zaman, toplum çözülür, devlet yıkılır."(310)

Toplumun, devletin varlığı insanların varlıklarını güven içinde sürdürmeleri gibi bir kayguya dayanmaz. Devletin görevi ya da toplumsal yaşama insanın erdemliliğini bütünleyip pekeştirip, geliştirmesi içindir. Kişinin güvenliği erdemli bir yaşamada anlam kazanır. Çünkü "insanlara herşeyden önce yararlı olan sıkı dostluğa dayalı, kenetlenmiş bir toplumsal yaşamdır."(311) Bu insanın özgürlüğüyle de bağıntılıdır. "Aklın yönetimindeki insan, kendi başına eylediği yalnız yaşamındaki daha özgür olarak ortak kararlar uyarınca eylediği devlette yaşar."(312) Bir başına olan insan ne özgürdür ne de ahlâklı. Bunlar ancak başka insanlarla beraber olunca ortaya çıkarlar.

Spinoza'ya göre insanın iki yaşama durumu var: Doğadaki yaşama durumu ve insanın toplumsal ya da uygar yaşama durumu. İlkel yaşama denilebilecek olan doğal durumdan toplu yaşamaya devlet düzenine geçişle çıkarılır. "Kendi yasaları ve kendini koruma kuvveti ile kendi var oluşunu belirleyen bir topluluğa devlet denir, onun hakkı ile korunanlara da vatandaş adı verilir. Herkesin uygun görmesiyle iyi ya da kötü olacak bir şeyin doğal durumda bulunmadığı buradan hareketle kolayca anlaşılır. Çünkü doğal durumda bulunan her kişi yalnız ve ancak kendi özel yaşamını sürecektir, neyin iyi, neyin kötü olduğuna yalnızca kendi yararının bakış açısından, kendi duygulanışlarına göre karar verecektir. Çünkü onu başkalarını da dikkate almaya zorlayan hiçbir yasa yoktur. Bu nedenle doğal durumda suç(günah) düşünülemez. Bu ancak uygar durumda sözkonusudur. Çünkü orada neyin iyi ve neyin kötü olduğunda her kişi ortak bir karara varmıştır ve her kişi devlete uyar. Şimdi buna göre suç(bir yasaya veya an-

(310) Spinoza, a.g.y., s.63-64.

(311) Spinoza, Etika, IV, Ek, 12. Ana madde, s.237.

(312) Spinoza, a.g.y., IV, 73. Önerme, s.233.

laşmaya) uymamadan başka bir şey değildir ve suç işleyen de yalnızca devletin hukuku uyarınca cezalandırılır. Buna karşın (yasaya) uyma, uygar kişiyi meziyetli kılar, çünkü o böylelikle devletin çıkarlarından yararlanmaya değer bulunur. Doğal durumda ise bir ortak anlaşmaya göre hiç kimse herhangi bir şeyin efendisi değildir. Doğada şuna ya da buna ait olan bir şeyden sözedilemez; herşey herkesindir. Bu nedenle de doğal durumda herkese onların olanı veren ya da birine ait olanı onun için çekip alan bir istenç düşünülemez, yani; doğal durumda haklı veya haksız denilebilecek hiçbirşey yoktur. Oysa toplumsal durumda ortak yapı ile neyin kime ait olduğuna karar verilmiştir. Buradan şu anlaşılır, haklılık ya da haksızlık, suç ya da meziyet ruhun doğasını açıklayan meziyetler değil, dışsal kavramlardır."(319) Böyle bir ahlak ise zorlamalı, dıştan bir ahlaktır. Oysa ahlakın içten olması gerekir: korkuya, daha kötüsünden korktuğu için daha az zarar verene uyma değil, akıl ile, kendi doğasına bağlanarak, onun zorunluluğu ile eyleyerek, iyi olanı yapmadır. Spinoza zorlamaya dayanan bir yaşama biçimine karşıdır. İnsanlar zorunluluğa uycaklar ama kendi istekleriyle, akıl buyurduğu için, yani içten gelen bir yönelişle. İnsanların zorlamayla iyi, dürüst, namuslu oldukları bir toplumda özgürlükten ve dolayısıyla ahlâktan söz edilemez. Bu durum toplumsal yaşam insanlardan büyük özveriler ister. İnsan özgürlüğünün kaynağı olan mutlak zorunluluğa bağlanıp, ona göre eyleyerek, doğayla ve insanlarla bütünleşip uyumlu, mutlu bir yaşam gözönünde bulundurulunca, bu denli özveriye değer. Özgürlük'te, mutluluk'da böyle bir yaşamadadır.

10- Özgürlük

Spinoza'nın ahlâk anlayışının en büyük, en temel amacı insanın özgürlüğünü kurtarmaktır. Diyebiliriz ki, ahlâkının buraya dek gördüğümüz başlıca kavramlarıyla, özgürlük bağlamında değineceklerimiz ve son olarak ele alacağımız mutluluk, hepsi özgürlük yöresinde, onunla zorunlu bir bağlamda yer alırlar. Tutarlı ve iyi yaşamak istenince, yaşamak zorlaşır. Çünkü, insan güzel ve ender olanın ardına düşmüştür. Eğer onu elde etmek istiyorsa bedelini de ödemek zorundadır. Özgür olmanın bedeli, olağan,

(313) Spinoza, Etika, IV, 37. Önermeye 2.Düşünceler, s.206.

günlük yaşamamızdan ayrı bir yaşamaya girmektir. Burada içhuzuru ve sevinç ile gerekli olan yapılırsa karşılığı özgürlük ve bununla gelen mutluluk olacaktır. Böyle yaşamak akla dayanır. Spinoza görüşünden akıl kaldırıldığı zaman ahlâkda, özgürlük de, insana yaraşır yaşama da kalmaz: Herşey akılla elde edilir. "Artık özgür olma biçiminin ve özgürlüğe götüren yolun sözkonusu olduğu Etika'nın bir başka bölümüne geçiyorum. Bu bölümde aklın gücünden söz edeceğim. Aklın duygulanımlar karşısında ne yapabileceğini ve ruhun özgürlüğü ile yüce mutluluğu göstereceğim. Böylece bilge kişinin bilmeyenden ne denli daha güçlü olduğunu göreceğiz."(314)

Spinoza felsefesinde herşey gibi özgürlük de tanrıdadır ve tanrıdandır. İnsanın özgürlüğü ise bir tür katılmadır. Bu nedenle mutlak özgürlük yalnızca tanrının özgürlüğüdür. "Yalnız kendi özel doğası nedeniyle var olan ve etkinliği için kendisi karar verip gerçekleştiren şey özgürdür..."(315) Tanımı bir başka biçimde şöyle söyleyebiliriz: Kendi doğasına dayanarak var olan ve tüm eylemlerinde tek neden olarak kendisi bulunan varlık özgürdür. Bu varlık tanrıdır. Çünkü tanrıdan başka her şey bir başka nedenle var olmuştur ve var olmaktadır. Etkinliği de yine başka şeylerle bağıntılıdır. "Biz ancak dışımızda ya da içimizde olup-biten birşeyin upuygun nedeni olduğumuz zaman etkin oluruz, yani; (önceki tanım uyarınca) doğamızdan çıkan ve dışımızda ya da içimizde olan birşey yalnızca doğamız ile açık ve seçik olarak bilinebiliyorsa, biz etkin oluruz. Buna karşın bizde olup biten ya da doğamızdan çıkan bir şeyin tikel nedeni olduğumuz zaman edilginiz."(316)

Tanrı mutlak olarak özgür olduğuna göre, tanrı mutlak olarak etkindir. Etkinlik ise upuygun idelere göre olasıdır. Öyle ise tanrı herşeyin upuygun idelerine sahip, mutlak olarak iyi ve erdemlidir. Böyle bir tanrının kötülük yapması olanaksızdır. Çünkü edilginlik, etkinlikle, yetkinlikle, iyi ve erdem ile bağdaşmaz. Yine de şöyle düşünülebilir: Tanrı mutlak olarak özgürdür, öyle ise istediğini yapabilir, öyle ise neden kötülük de yapamasın?

"Ve mutlak olarak özgürce var olan tanrı aynı biçimde zorunlulukla

(314) Spinoza, Etika, V. Kitap, Önsöz, s.242.

(315) Spinoza, Etika, I. Kitap 7. Tanım s.2.

(316) Spinoza, Etika, II.Kitap, 2. Tanım, s.100.

düşünür ve eyler, yani; doğasının zorunluluğundan var olur. Kuşku yok ki tanrı var olduğu özgürlükle eyler."(317) Tanrı kendi başına değildir, o da bağımlıdır: Tanrı, tanrı olmaya, kendisinden zorlukla vardır ve bu nedenle de özgürdür, çünkü o yalnızca kendi doğasının zorunluluğundan var olmuştur. Tanrı özgür bir biçimde kendini ve genellikle herşeyi kavrar. Çünkü onun kavradığı herşey lanızca onun doğasından çıkar."(318) Tanrı kendisiyle çelişmez. Bu ilkin onun tanrı oluşuna aykırıdır. Kendisiyle, kendi başına var olan tanrı kendi sonsuz, öncesiz-sonrasız, zorunlu doğasıyla var oluşunu sürdürür. Varlığı zorunluluğu olur. O zorunluluğun dışına çıkması için o zorunlu bağlamın dışı ve dışındaki bir şeyin olasılığı sözkonusu olmalıdır. Sonsuzu kuşatan için böyle bir olanak düşünülemez, yoktur. O nedenle tanrı birdir, biriciktir, mutlak olarak zorunludur ve özgürdür. Mutlak olarak özgür olan, mutlak olarak iyidir. Kötü olamaz.

Tanrı kendi zorunluluğunu doğada yani, etkinliğinde ortaya kor. Tanrı ya da doğa deyimini kullanması, Spinoza anlayışında tanrının etkinliğini belirtmektedir. Tek başına bir tanrı bu etkinliği çağrıştırmazda, vermez de. Tanrının kendini gerçekleştirdiği doğa da tanrının özü gereği iyi olmak zorundadır. Çünkü etkin olmak, iyi ile, edilginlik kötü ile birlikte. Uygun ide ve etkin olma, tanımı gereği, zorunlulukla iyi olmayı getirir. Tanrı bu nedenle iyidir. İçinde yaşadığımız ve bir modusu olarak bulunduğumuz dünya bu nedenle iyi bir dünyadır. Bu dünyada özgür olmak isteyen, yani iyi, etkin, yetkin ve erdemli yaşamak isteyen insan için bir tek yol vardır, mutlak olarak iyi, yetkin özgür olana uygun olarak yaşamak.

İnsanlar başka biçimlerde özgür olduklarını sanabilirler, Spinoza'ya göre bu kesin olarak yanılmaz. "İnsanlar kendilerini özgür sandıkları zaman yanılırlar. Bu kaniya onlar davranışlarını belirleyen nedenin bilgisine sahip olmadan, eylemleri üstüne bir bilince sahibolmayla varırlar. Öyleyse özgürlüklerinin idesi eylemlerinin hiçbir nedenini bilmemelerine dayanıyor"(319), "Eğer insan özgürlüğü arzularının başıboşluğunda

(317) Spinoza, Abhandlung vom Staate, s.62-63.

(318) Spinoza, Briefwechsel, s.235-236.

(319) Spinoza, Etika, II. Kitap, 35. Önermeye Düşünceler, s.75-76.

ve özgür olmamayı(tutsaklık) da aklın egemenliğinde bulmuş olsaydı buna söyleyecek hiçbirşeyim olmazdı."(320) İnsan özgürlüğünün koşulu da tanrı özgürlüğünde olduğu gibi, zorunluluğa bağlanmaktır. Tanrı kendi doğasının zorunluluğuna uyduğu için özgürdür. İnsan ise bir modus olarak özvarlığında tanrısal olan bulunduğu için, ona yönelip, ona uyararak, onunla tanrısal zorunluluğa, tüm doğaya açıldığı zaman özgürdür. Bu da insandan bir yöneliş ister. Ayrı bir deyişle insan özgürlüğünü yaratmak zorundadır.

İnsan özgür yaratılsaydı ne olurdu?

"İnsanlar özgür doğsalardı, özgür oldukları sürede iyi ve kötü üstüne hiçbir kavram oluşturamazlardı."(321) Özgür doğan insanın ahlâklı olmasına da gerek yok. Çünkü, tanımı gereği özgür doğan insan, doğuşuyla hem iyidir, hem etkindir, yetkindir, güçlüdür, erdemlidir. Ahlâk da bunlarla kurulduğuna göre, onun ahlaklı olması gerekmez. Fakat burada belirlenen yalnızca tanrıdır. Tanrı var oluşuyla bu özelliklere zorunlu olarak sahiptir. Öyle ise yaradılıştan özgürlük insana özgür olamaz. İnsan uğraş vermek, yaşamasının değerini oluşturup, yaratmak zorundadır. Bu nedenle olup-biten her şey karşısında hep uyanık kalmak, karar vermek, etkin ve rastlantısallıkta, ne de bir öylesine davranmadadır, ama özgürlük onaylanmanın veya yadsımının bir modusundadır. Öyle ki, biz ne denli özgürsek, birşeyi rastgele onaylamamız ya da yadsımamız o denli az olmaktadır."(322) İnsan bu durumda ya özgür olacaktır ya da köle. İnsanın özgürlüğü kolayca elde edilen türden de değildir; uğraş ister, güç ister. Özgür insan kendi var oluşunu, yani; özvarlığını, yani; kendini gerçekleştiren insandır. Kendine egemendir, tutarlı yaşar. "Bir insanın özgür olduğunu ne denli düşünürsek, o zorunluluğa bağlı ve ruhu da güçlü olduğu için, bu durumdan o denli çok hoşlanırsınız. Özgürlük ve rastlantısallığı birbirine karıştırmayan her kişi bende bu duyguyu uyandırır. Çünkü özgürlük yeterlik ya da yetkinliktir. Bir yetersizliğe insanı çeken şey, onun özgürlüğünü durdurabilir. Bu nedenle insan var olmaması veya aklını kul-

(320) Spinoza, Abhandlung von Staate, s.68.

(321) Spinoza, Etika, IV. Kitap, 68. Önerme, s.229.

(322) Spinoza, Briefwechsel, 21. Mektup, s.110.

lanamaması bakımından özgür diye adlandırılmaz. Fakat varolma gücü bulunması ve insan doğasının yasalarına uygun eylemesi bakımından da ona özgür denir."(323)

İnsanın duygulanımları üstüne mutlak bir egemenliği olmadığından(324) özgürlük insanın çabalarıyla ulaştığı bir durum değil, insanın çabalarıyla sürekli yarattığı ve her seferinde yeniden, daha başka ve daha yetkin olarak yaratması gereken bir yaşama durumudur. Özgür yaşamaya, duygulanımların kolay, çekici ama olumluya götürmeyen etkisinde kolayca kalındığı için, doğallıkla girilemez. İnsanın, duygulanımların boyunduruğuna her girişi bir tutsaklık, her özgür oluşu da bir kurtuluştur. Kurtuluşun birbirine sımsıkı bağlı iki yanı var: Bir yanıyla kendi özvarlığı temelinde doğanın genel düzenine, şeylerin özünü kavrayarak ulaşmasıdır kurtuluş; bilinçtir, bilgidir, diğer yandan, tutkuların, rastlantısallıklardan, olumsuzdan olabildiğince uzaklaşmaktır. "Ruh şeyleri ikinci ve üçüncü tür bilgi bağlamında ne denli çok kavransa kötü olan duygulanımların etkisinde o denli az kalır ve ölümden o denli az korkar."(325) Özgür insan aklının egemenliğinde iyi olanı ister. İyi eylemek ise var oluşu süreklileştirerek sürdürmektir. Yaşamın içinde, yaşamayla övür olarak yaşayanlar için ölüm uzak bir düşüncedir. "Özgür insan hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez. Onun bilgeliği ölüme değil, yaşamaya değgin bir derin düşünmedir."(326)

Spinoza felsefesinde özgür olmak, insana özgü yaşamak için zorunlu bir yeterlik durumu olduğuna göre, özgür olmanın belli başlı yanları nelerdir ya da özgür insanın başlıca özellikleri nelerdir?

1- Özgür insan kendini akılla yöneten insandır

"Tüm yapıp-etmelerde edilginlik olan duygulanımla belirlenmeden önce akla göre belirlenebiliriz."(327) Bir davranış belirsiz, açık ve se-

(323) Spinoza, Abhandlung von Staate, s.62-63.

(324) Spinoza, Etika, V. Kitap, Önsöz, s.243

(325) Spinoza, Etika, V. Kitap, 38. Önerme, s.270.

(326) Spinoza, Etika, IV. Kitap, 67. Önerme, s.229.

(327) Spinoza, a.g.y., IV. Kitap, 59. Önerme, s.222.

çık olmayan tasarımlara dayanabileceği gibi akla, belirgin, açık ve seçik düşüncelere de dayanabilir. Her ikisinde de hareket vardır. Fakat akıl işe karışınca kötüye dönük davranışı onaylamaz, ve o engellenir.

2- Özgür insan doğasına göre eyleyen insandır.

"Akla dayanarak eylemek kendi başına gözönüne alındığında doğanın zorunluluğundan çıkan davranışları yapmaktan başka birşey değildir."(328) Doğanın genel, zorunlu düzeninin bir ögesi olan insan doğası zorunlulukla iyidir. Özvarlığı bakımından tanrı ile özdeş olan insan doğasına uyma, tanrısal bağlama girmedi. Özgürlüğün alanı bu tanrısal bağlamdır.

3- Özgür insan zorunluluğa katılan insandır

Aklın buyruğuna girmek, aklın kendisine uyup, ona göre eylediği doğanın zorunluluğuna girmektir. Zorunluluğu nedenselliğe dayanan doğanın düzeni birdir, biriciktir. Başka bir doğa düzeni yoktur ve olamaz. Eğer olsaydı onun ve bunun sonucu olduğu bir başka, ama bir ve biricik doğa düzeninin bulunması gerekecekti. Akıl özgürlük yolunda, doğanın bu düzenine katılır. Bu zorunlu bir düzendir. Akıl zorunluğa katılır ve özgürlük sağlanmış olur.

4- Özgür insan kendini, kendi gücünü tanıyan insandır.

Akıl önce insanın kendini tanımasına yarar. İnsanın kendisi, insanın doğasıdır. İnsan kendi doğasını bilir ilkin ve doğanın genel düzenine kendi doğasından kalkarak girer. Bu nedenle insanın kendini bilmesi gerekir. Kendi doğası üstüne doğru bilgisi olan kendi gerçeğini kavrar ve bu insan kendi gücünü görmüş olur. Kendi gücünü gözönüne alan insan sevinç duyar. İnsan gücünü akılla temellendirince de içhuzuruna ulaşır. O zaman tüm etkinliğinin bu, kendine ilişkin apaçık bilgiye dayandığını daha iyi kavram ve kendisiyle dayanışmaya, yani; kendine egemen olmaya daha çok istek duyar. Kendine egemen olma, kendisiyle bütünleşme insanı akılla da-

(328) Spinoza, a.g.y., IV. Kitap, 59. Önerme Kanıtı, s.222.

ha çok eylemeye götürür. Başlangıç insanın kendisidir. Kendini bilmeyen hiçbirşeyi bilemez. Burada Sokrates, Stoa anlayışı, Epikuros üzerinden gelen bir düşünce Spinoza görüşünde yeniden ortaya çıkmaktadır. İnsanın kendisi, başka insanlara ve başka şeylere, onları tanımaya açılan en elverişli, hatta tek kapıdır. İnsan ilkin kendi doğasının zorunluluğuna uyacaktır. Bundan sonra büyük düzene ulaşabilir. Öyle ise özgürlüğün ilk adımı insanın kendine doğru olacaktır.

5- Özgür insan, arzusu akıldan türeyen insandır.

Özgür insan aklın buyruğundaydı. Öyle ise onun arzuları aklın uyduğu kendi doğasından ve doğadan kaynaklanır. Doğasından arzularını devşiren insan ile arzuları akıldan türeyen insan ve özgür insan bir ve aynıdır.

Böyle bir insan iyi olana doğrudan ulaşır. "Akıldan doğan arzu ile dolaysızca iyi olanı izlerken, dolayısıyla kötüden kaçınırsınız."(329) Bu insan hem kötüden, hem de aşırılıktan uzak olur. Gerçekte aşırılık kötülüğün önemli dayanaklarından biridir. Çünkü "akıldan türeyen arzunun aşırılığı yoktur."(330)

6- Özgür insan kötüde iyiye, daha iyiye dönük olan insandır.

Spinoza kötünün kaçınılmazlığını gözardı etmiyor. Kötü hep vardır ve onun süreklince yenilmesi gerekir. Herhangi bir konumda kötü olabiliriz. Kişiye burada düşen iyi olana yönelmektir. İyi ise yetmez. Daha iyiye yönelerek sürekli gelişen bir yaşama çizgisinde bulunmak gerekmektedir.

7- Özgür insan geleceğe dönük insandır

Dinamik bir yaşama yolu önermektedir Spinoza. Daha büyük iyiye ve hep daha ilerisine yönelik yaşayan insan, gelişme içindedir. Kişinin ken-

(329) Spinoza, Etika, IV. Kitap, 63. Önerme vargısı, s.227.

(330) Spinoza, Etika, IV. Kitap, 61. Önerme, s.224.

dini aklın buyruğuna bırakması ile kendini gelişmeye bırakması arasında hiçbir ayrılık yok. Gelişme böylece her bakımdan sağlanır; yetkinlikte, yeterlikte, güçlülükte, etkinlikte, erdemlilikte gelişme durmadan sürer. İnsan bu tutumuyla doğanın yetkin varlığında ilerler ve yaşama budur: hep gelişen, durup-gerilemeyen, sürekli atılım içinde olan bir gerçekleşme sürecidir. Bu süreç içinde insan özgürlüğünü de sürekli olarak geliştirir, özgürlüğünü sürekli olarak yaratır.

8- Özgür insan yaşamaya bağlı olan insandır.

Yaşama rahatca akıp gelişmez. Yaşam belli güçlükleri, engelleri aşarak gelişen bir süreçtir. İnsanın var oluşunu ya da özvarlığını gerçekleştirmesi bu güçlüklerin yenilmesi ile olasıdır. İnsan bu zorlukları sonsuzca aşamaz. "İnsanın varoluşunda sürüp-gidişine neden olan kuvvet sınırlıdır ve dış nedenlerin gücü tarafından sonsuzca aşılmıştır."(331) Her şey kendisini ortadan kaldırabilecek pek çok güç ile karşı karşıyadır ve yaşamak herbirinin varoluşunu sürdürmek ya da özvarlığını gerçekleştirmek için gösterdiği çabalardan doğan uğraş, didinme, savaştır. İşte bu savaşta bir modusun kendi gerçekliğini ortaya koyabilmesi için yaşama ya da doğaya bağlı olması gerekir. Çünkü gerçek güç oradan devşirilebilir ancak. İnsanın da yaşamını özgürce sürdürebilmesi için yaşamaya bağlı olmaktan başka hiçbir şey düşünmemesi gerekir. "Özgür insan hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez. Onun bilgeliği ölümden değil, yaşamaya değgin bir derin düşünmededir."(332)

9- Özgür insan özgür insanlarla bütünleşen insandır.

Aklına göre eyleyen doğanın zorunluluğuna göre eyleyler. Doğanın tüm insanlar için ortaktır. Böylece aklına göre eyleyen, yani özgürce eyleyen insanlar aynı temele dayanarak bütünleşirler. Bu bütünleşmede her insan yine kendisi olarak vardır, kendisi olarak yaşar. Fakat akılla yaşadığı, kendi doğasının düzeninden doğanın genel düzenine uzanarak yaşadığı için ilkece, değerce, tutumca aynı temele dayanan bir yaşamada insanlar ara-

(331) Spinoza, Etika, IV. Kitap, 3. Önerme, s.178.

(332) Spinoza, Etika, IV. Kitap, 67. Önerme, s.229.

sındaki en sağlam birlektilek kurulur. "Yalnız özgür insanlar birbirlerine en yüksek düzeyde minnettarlık duyarlar."(333) Burada artık kuru bir bütünlük değil, dostluk vardır. Dostluk kendi özgür yaşamını sürdürenlerin birlikteliği, dayanışması, akıl temelli bütünlüğüdür.

10- Özgür insan toplumda, toplumla yaşayan insandır.

Spinoza'ya göre aklın rehberliğinde yaşayan insan kendisi için ne isterse, başkaları için de ister ve akla dayanarak iyilik yapmak, iyilik yapmayı artırır. Bunlar insanları birarada yaşamaya yönelten önemli etmenlerdir. Öyle ise aklının egemenliğinde yaşayan insan bir yandan kendisi olarak yaşar, bir yandan da başka insanlarla zorunlu bir bütünlüğü, beraberliği vardır. Başka insanlarla uyumlu bir bağlamda yaşamak özgür insanın özgürlüğünü tamamlayan bir yandır.

Bütün bu özelliklerin taşıyıcısı olan insan, Spinoza anlayışına göre mutlu olan insandır.

11- Mutluluk

Spinoza görüşünde iyi olan her şey bilmeye ve bilgiye dayandığı için, bunun dışında bir mutluluk düşünülmez. Aklı ile kendi doğasının uygun bilgisine ulaşan kişinin duyduğu özgüven ve güç, kendini yeniden ve daha yetkince ortaya koyma istek ve eylemi ile yüce mutluluğun ilk basamaklarını oluştururlar. Kişi bu yolda ilerledikçe doğanın genel ve zorunlu düzenine girer. Sonsuz mutluluğa ulaşılacak asıl yer burasıdır. Burada kavranıp, bilinecek şeyler, yani; doğanın mutlak ve öncesiz-sonrasız düzeni sonsuz olduğu için etkinlik ve onunla gelecek mutluluk da sonsuz olacaktır. Artık bu bağlamda başlangıçtaki akıl bilgisi yetmez; insanın daha derinden, daha içten, daha özden kavramaya gereksinmesi vardır. "Ruhun en yüksek çabası ve en yüksek eylemi şeyleri bilginin üçüncü türünde kavramaktır."(334) Böylece "Ruhun verilebilecek en yüksek mutluluğu bu

(333) Spinoza, Etika, IV. Kitap, 71. Önerme, s.232.

(334) Spinoza, Etika, V. Kitap, 25. Önerme, s.263.

üçüncü tür bilgiden doğar."(335) Burada şeyler artık tanrısal bağlamda kavranılmaktadırlar; insan yalnızca şeylerin değil, kendisinin de tanrısal bağlamda bulunduğunu anlar ve böylece her şey sonsuzluk içinde, yani; zamana aşkın özleriyle kavranmış olur.

"Üçüncü bilgi türü bağlamında kavradığımız şeylerden haz duyarız ve bu hazza neden olarak tanrı idesi eşlik eder. - Bilginin üçüncü türünden zorunlu olarak tanrıya yönelik tinsel sevgi doğar. Çünkü bilginin bu türünden doğan sevince neden olarak tanrı idesi eşlik eder, yani; tanrıya duyulan sevgi, onu burada olarak tasarlamamız bakımından değil, tanrıyı öncesiz - sonrasız kavramamız bakımındandır ve işte bu tanrıya duyulan tinsel sevgidir."(336) Böylece sevgi bilerek, anlayıp kavrayarak bir yöneliş oluyor. Tanrıyı sevmenin, onun düzenini anlayıp, ona katılmaktan başka bir yolu bulunmuyor. Bu yol mutluluğun da biricik yolu. "En büyük mutluluğumuzun tanrıya duyulan sevgide bulunduğunu ve belirtildiği gibi böyle bir sevginin zorunlu olarak tanrı bilgisinden çıktığı gözönünde bulundurulursa, her kişi bunu kolayca anlar."(337) Burada insan ve tanrı arasında bir karşılıklılık ortaya çıkmakta. Tanrı insanı, o kendisinde öncesiz-sonrasızca özü bulunan bir modusu olarak severken, insan da tanrıyı, kendi varlığının ve özünün en derindeki nedenine ve iyi, mutlu, güçlü, erdemli yaşaması bakımından öncesiz-sonrasızlık düzeyinde bir tür ona, yani; doğaya katılmakla sevmektedir.(338)

Yüce mutlulukta herşeyi özü ile bütün içinde, bütünle beraber kavrama olan sezgi bilgisiyle ulaşılır. Öyle ise yüce mutluluğa her insanın ulaşması beklenemez. İnsanın gücü, yani; erdemi, yani; etkinlikleri, yani; özgürlüğü ulaştığı mutluluk düzeyini belirler. "İnsanın yüce ya da sonsuz mutluluğu herşeyden önce zihin ve akıl gücünü olabildiğince yetkinleştirmesiyle, bu yararlı edimle olmasıdır. Çünkü insanın mutluluğu kişinin kendisinden hoşnut olması ve iç huzurundan başka ne olabilir ki.

(335) Spinoza, Etika, V. Kitap, 27. Önerme, s.263.

(336) Spinoza, Etika, V. Kitap, 32. Önerme ve vargısı, s.267.

(337) Spinoza, Briefwechsel, s.107.

(338) Spinoza, Etika, V. Kitap, 36. Önerme vargısı, s.269.

Bu da tanrıya değgin sezginin bilgisinden doğar."(339) Tanrıyı sevmek bir güç ister; aklını kullanma, upuygun bilgilerle eyleme gücü. Kişi ruhun rastgele duygulanımlarına, tutkularına egemen oldukça güçlenir. "Ruh gücü elverdiği ölçüde bedenın etki gücünü artıran veya destekleyen şeyleri tasarlamaaya çalışır."(340)

Ruh başka şeylerle sevinç duymaz mı, sözgelimi, hırsları peşinden koşanlar; elde ettikçe daha çoğunu isteyenler, kin ve nefret duydukları insanlara kötülük yapanlar ve benzerleri bu işleri yaparlarken bir haz duymazlar mı? Daha masum bir örnekle, ünlü biri olmak için çırpınan ve bu yolda kötü sayılacak işler yapmadan belli bir üne ulaşan mutlu olmaz mı?

Spinoza'ya göre bütün bunlar edilginliktir. Kişi birşeyler yapmaktadır ama tutkularının buyruğunda yapmaktadır. Bir kölenin köleliğinin gerektirdiği işlere özgür etkinlikler denilemez. Köle ancak köleliğe aykırı işlere girdiğinde özgürce eylemektedir. Kölenin tüm yapıp-etmeleri insan olarak kendine ve doğaya aykırıdır. Hangi köle kölelikten haz duyarak, kölece yaşamasında kendine özgü olabilir. Bu nedenle ister kötülük veren bir çizgide olsun, isterse de masumca olsun, her edilginlik, haz verse bile mutluluk sağlamaz. "Tek tek her insanın gerçek mutluluğu ve hakikat olan sonsuz mutluluğu yalnızca kişinin iyi olana katılmasında, onu elde etmesinde bulunur... İnsanın gerçek mutluluğu ve hakikat olan sonsuz mutluluk yalnızca bilgelikte ve hakikatin bilgisinde bulunduğu göre, kişi bilgeliğini, yani; kendi gerçek mutluluğunu diğerlerinden daha çok bildiği veya diğerlerinin hakikat olan bilgisi bulunmadığı için, bilgelikten başka hiçbir yolda aramaz."(341)

(339) Spinoza, Etika, IV. Kitap, Ek. 4. Anamadde, s.235.

(340) Spinoza, Etika, III. Kitap, 12. Önerme, s.111.

(340) Spinoza, Theologisch-politischer Traktat, s.58.

V
S O N U Ç

Spinoza'nın başyapıtı Etika'ya bütün olarak baktığımızda herbiri diğerleriyle içiçe geçmiş çok yönlü bir yapıyla karşılaşırız. Her bölüm (ya da kitap) ayrı, temel bir sorunun çözümünü ya da sorun alanına ışık düşürülmesini amaçlar. Bu nedenle Etika bir ontolojidir: Var olanların dünyasını temellendirip, ona açıklama zemini vermeye çalışır. I. Kitaptaki belirlemeler, II. Kitapta insanın beden ve ruh bütünlüğünün kanıtlanmasıyla tamamlanır. Böylece cisimler ve onlara egemen yasalar ile ruh dünyasının ilişkisi açıklanır. Fakat Etika II. Kitabın asıl konusu bilgisidir. Doğru; uygun; açık ve seçik; objesini olduğu gibi yansıtan bilginin belirlenmesi olan II. Kitap bu ağırlıklı konusu bakımından bir epistemolojidir. II. Kitapta başlayan ve III. Kitapta süren bir konu da duygulanımlardır. Duygulanımların olabildiğince geniş açıklamalarının örneklerle verildiği III. kitap bir duygulanımlar psikolojisidir. İnsanın nasıl köle olacağı ve kölelikten kurtulmanın; özgürlük yolunun gösterildiği IV. kitaptan sonra hakikat olan, en yüce mutluluğun alanının, ancak sezginin bilgisi ve tanrıya katıksız sevgi ile kavrananın alanının gösterildiği V. kitap ile Etika doruğuna ulaşır.

Etika bunlardan hangisidir; Etika ontoloji midir, epistemoloji midir, psikoloji midir, ahlâk mıdır, din midir?

Amacı bakımından Etika bunlardan hiçbirisi değildir, ama hepsini içerir. Etika'nın temel amacı insandır. İnsanın kendine yaraşır bir yaşama yoluna girmesidir. İnsanın kendine yaraşan, kendi özvarlığına uygun yaşaması, özündekini gerçekleştirecek etkinliklerinin bulunmasıdır. Tan-

rısal töz ile özce bağıntılı olan insanın kendi özvarlığı, onun kendi özgülüğünün, benzersizliğinin, biricikliğinin temel belirleyicisidir. Tek, bir kerelik ve yinelenmeyen doğasıyla var olan tek tek her insanın kendi doğasına uygun yaşaması, hem tek insanın, hem de toplumun esenliği, güçlülüğü ve gelişmesi bakımından zorunludur. Tek tek her insan biricik olunca, tüm insanların hem kendilerine özgü, hem de bir arada bütün olarak yaşamasını sağlamak için, yaşamanın çok sağlam, genel geçer bir temel üstüne kurulması gerekir. Mutlak, sonsuz, öncesiz-sonrasız ve zorunlu olan bu temel tanrı ya da doğadır. Tanrı ya da doğa, insanın varoluşunun kaynağı, varlığını sürdürüp götürüşünün temel dayanağıdır. Yaşamanın, var oluşun kökeninin açıklanması, insanın bu konuda upuygun bilgilerle aydınlatılması Etika'daki ontolojiye dayanır. Bu ontolojik temel, aynı zamanda epistemolojik öndayanaktır. Bilmek varlığın, var oluşun zorunlu bilgisine ulaşmaktır. Yalnızca akılla sağlanabilecek olan bu bilgiler, kesindir, upuygundur. Eğer insan bu türden bilgilere dayanarak eyleser, özvarlığını gerçekleştireceği eylemlere girmiş olur. İstenen de budur: İnsanın özvarlığını gerçekleştirmesi; insanın kendisi olması. Kişiyi bundan uzak tutan, kolay, kestirmeden ama olumsuz olana yönelen upuygun olmayan ideler, hayaller, acele genellemeler ve insan egemenliğine olan duygulanımlardır. Yaşamamızın olması gereken çizgide gelişmesi için duygulanımları tanımamız; onların upuygun idelerine sahibolmamız gerekir. Kötünün de doğru bilgisine sahip olan insanın önünde bir tek yol vardır: Özgürce yaşama. Ahlâk insanın özgürce yaşaması ile olasıdır. Özgürce yaşama için, yaşamanın gelişen bütünlüğüne, o zorunlu bağlama sevgiyle, yani bilerek ve bilinçle katılmak gerekir. Yalnızca insandır yaşamanın mutlak düzeninin içinde olmasına karşın, ona çelişik eylemlerde bulunarak, özvarlığını sönmük bırakan. Bu nedenle ahlâk insanın yaşamaya katılmasıdır, kendini rastlantılara bırakıp, kadere, yani; başına geleceklere boyunegmek yerine kendine egemen bir yaşayışa girmektir. Çok kişinin sandığıⁿ¹ gibi tanrısal olan kader değildir. Tanrısal olan doğadır, yaşamanın bütünlüğüdür. İnsana, bu gelişerek sürüp-giden bütünlüğün yolunu açmak istemesi bakımından Etika bir yaşama felsefesi, Spinoza da bir yaşama filozofudur.

Etika'da iyiden yana tek seçenekli bir yaşama yolu önerilir: Tut-saklık, kölelik karşısında insan yalnızca aklın yolundan gidebilir, yalnızca kendi doğasından kalkıp doğanın bütünlüğüne katılarak oradaki zo-

runluluğa uyulur ve özgür olunur. Spinoza başka türüsüne özgürlük demediği gibi böyle olmayan davranışlara etkinlik de demez. Bu nedenle özgür olmayan, iyi ve erdemli olmayan bir yaşamayı, yaşamaktan saymadığı, ayrı bir deyişle köleyi yaşamıyor saydığını söyleyebiliriz. Özgür yaşamının; iyi tutarlı eylemlerle yetkinleşen bir etkinlik çizgisinde gelişmenin başkaca yolu yok. Bu tek yol kendi içinde sonsuzca çok yöne açılır. İnsan kendi doğasından süreklince yenilikler devşirir. Tanrısal zorunluluğa katıldıkça doğanın zorunluluğuna girer. Herşeyin biricik olduğu bu bağlam yinelenmeyle gelen her türlü tekdüzelikten uzak, her an yepyeni olan gerçek yaşamdır.

İnsanın kendi doğasından kalkan bir çizgide doğanın bütünlüğüne katılması olarak belirlenen Etika'daki yaşama bir doğal ahlaktır. İnsan ve yaşamı ile doğa arasında zorunlu bağlar kurulan bu yaşama anlayışında herşey gibi insan da sürekli gelişen bir süreçtedir. Zaman içindeki bir alandan zamana aşkın bir alana yöneliştir bu. Ne var ki, bu yöneliş bir sonlu modus olan insanın sınırlarının çok ötesindedir. İnsan yine de ona yönelir ve onu sezgisiyle kendinde duyabilir. İnsan yaşamasının bu noktasına ulaşmak zordur ve bunu ancak çok az insan başarabilir. Ama aklın buyruğundayaşamaya girmek, upuygun idelerle eylemek, kendi özvarlığının gerektirdiği yaşama düzeyine ulaşmak her insanın doğal hakkıdır.

Spinoza'nın Etika'sında insana aydınlanmacı bir yaşama yolu önerilir. İnsan isteklerini, özlemlerini, kaygularını, sıkıntılarını, sevinç ve hazlarını, umutlarını, tasarımlarını, bilgilerini gözden geçirip, akli ile denetleyerek yaşamak zorundadır. Bunu, akıl ışığının daraldığı her an kişiyi boyunduruğuna almak için tutkuların hep hazır beklediği bir süreçte, açık ve seçik, kesinliğinden kuşku duyulmayan idelerin gerektirdiği davranışlara girmek için yapmak zorundadır insan. Bu herşeyin rastlantısallıktan uzak, mutlak çizgisinde gerçekleşmesi için zorunludur. İnsan yaşamaya kendisini tanıyarak başlar. Herşeyin başlangıcı kendisini bilmesindedir. Kendi üstüne her doğru yargısı onun için, yaşanan dünyada kesinlikle gerekli tek şey olan gücü, etkinlik gücünü artırır. Kendini davranışlarının nedenini bilen, duygulanımlarını, tasarımlarını aklının denetimine veren, güçlü, ölçülü, seven, iyi ve erdemli insanın aydınlık yaşama yoludur önerilen; gelişim içinde olan dinamik bir yaşamadır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Çalışmamızda, güvenilirliği sağlamak amacıyla aşağıdaki bibliyografyada yeralan Spinoza ve Descartes yapıtlarının, esasta, almanca- larından yararlanılmış ve alıntılar almanca- larından yapılmıştır. Ancak okuyuculara kolaylık sağlamak amacıyla, mevcut türkçe çeviriler de gösterilmiştir.

Spinoza'nın Yapıtları

Prinzipien der Philosophie von Descartes

Latineden almanca- ya çeviren: Artur Buchenau
Leipzig 1907 - Felix Meiner.

Theologisch-politischer Traktat

Latineden almanca- ya çeviren: Karl Gebhard
Leipzig 1921 - Felix Meiner.

Ethik nach geometrischer Methode dargestellt und in fünf Teile geschieden

Almanca- ya çeviren: Otto Baensch
Leipzig 1922 - Felix Meiner.

Geometrik Düzene göre kanıtlanmış ve beş bölüme ayrılmış olan Etika

Türkçeye çeviren: H.Ziya Ülken
İstanbul 1984 - Ülken Yayınları.

Abhandlung über die Verbesserung des Verstandes und über den Weg, auf dem er am besten zur wahren Erkenntnis der Dinge geleitet wird

Almancaya çeviren: Karl Gebhard

Leipzig 1907 - Felix Meiner.

Abhandlung vom Staate

Almancaya çeviren: Carl Gebhardt

Leipzig 1907 - Felix Meiner

Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück

Almancaya çeviren: Carl Gebhardt

Leipzig 1922 - Felix Meiner

Briefwechsel

Almancaya çeviren: Carl Gebhardt

Leipzig 1914 - Felix Meiner

Yararlanılan Diğer Kaynaklar

Otto Baensch - Spinoza, in: Ernst von ASTER-Grosse Denker

Leipzig - 1923, Verlag Quelle und Meyer

Ernst von ASTER - Geschichte der neueren Erkenntnistheorie

Berlin und Leipzig 1921, Vereinigung wissenschaftlicher Verleger

Walter de Gruyter

Ernst CASSIERER - Das Erkenntnisproblem 2. Band

In der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit

Berlin 1922, Verlag Bruno Cassierer

Wolfgang CRAMER - Spinozas Philosophie des Absoluten

Frankfurt am Main 1966, Vittorio Klostermann

René DESCARTES - Abhandlung Über die Methode

Übersetzt und mit Anmerkungen herausgegeben Artur Buchenau

Hamburg 1957, Verlag von Felix Meiner

Regeln zur Leitung des Geistes
Übersetzt und herausgegeben Artur Buchenau
Hamburg 1955, Verlag von Felix Meiner

Die Prinzipien der Philosophie
Übersetzt und Erläutert von Artur Buchenau
Hamburg 1955, Verlag von Felix Meiner

Ruhun İhtirasları
Çeviren: Mehmet Karasan
Ankara 1972, Milli Eğitim Yayınları

Metot Üzerine Konuşma
Çeviren: Mehmet Karasan
İstanbul 1967, Milli Eğitim Yayınları

Aklın İdaresi İçin Kurallar
Çeviren: Mehmet Karasan
İstanbul 1966, Milli Eğitim Yayınları

Felsefenin İlkeleri
Çeviren: Mehmet Karasan
İstanbul 1967, Milli Eğitim Yayınları

J.FREUDENTHAL - Spinoza
Leben und Lehre
Heidelberg 1927, Carl Winter

Kuno FİSCHER - Spinozas Leben, Werke und Lehre
Heidelberg 1909, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung

Carl GEBHARD - Spinoza
von den festen und ewigen Dingen
Heidelberg 1925, Carl Winter

Spinoza
Lebensbeschreibungen und Gespräche
Leipzig 1914, Verlag von Felix Meiner

Macik GÖKBERK - Felsefe Tarihi
İstanbul 1967, Bilgi Yayınevi.

Harald HÖFFDING - Spinozas Ethika
Heidelberg 1924, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung

Karl JASPERS - Spinoza
München 1978, R.Piper Verlag

K.KUSENBERG - Baruch de Spinoza
In Selbstzeugnissen und Bilddokumenten
Reinbek bei Hamburg 1976, Rowohlt

K.VORLÄNDER - Geschichte der Philosophie 2. Band
Die Philosophie der Neuzeit bis Kant
Leipzig 1927, Felix Meiner Verlag

A.WEBER - Felsefe Tarihi
Çeviren: H.V.Eralp
İstanbul 1946, Pulhan Matbaası.

Die Ethik von Spinoza

- Eine Zusammenfassung -

Die vorliegende Doktorarbeit, die sich um das berühmte Werk der Philosophiegeschichte, um die Ethik von Spinoza zentriert, versucht die moralphilosophische Konzeption des Philosophen interpretierend darzulegen.

Einem kurzen "Vorwort", das Spinoza den türkischen Lesern vorstellt, folgen vier Kapiteln, die respektive; "Das Werden der Ethik", "Die Methode der Ethik", "Der Philosophische Inhalt der Ethik", und "Die wichtigsten Probleme der Ethik" lauten. Ganz am Ende kommt eine Bibliographie vor, die sowohl die in der Arbeit zitierten Einzelwerke von Spinoza als auch die Sekundaerliteratur enthaelt.

Das erste Kapitel fasst die Entwicklung der ethischen Ideen von Spinoza, deren Grunlagen in dem Erstlingswerk Kurze Abhandlung von Gott, dem Menschen und seinem Glück gelegt sind. Das Kapitel bearbeitet zugleich die relevanten Einflüsse von Descartes auf Spinoza, sofern sie für die Gestaltung der Arbeit nötig sind.

Das Kapitel "Die Methode der Ethik" behandelt die Beziehungen zwischen Form und Inhalt des Werkes, um den Erkenntnisweg der durch die Ethik hindurch gesuchten Wahrheiten herauszustellen.

Das vierte Kapitel erforscht den Inhalt der spinozistischen Ethik, wobei die bildenden fünf 'Bücher', je auf substanzielle Thematik und

Struktur geklaert sind, indem die gegenseitigen Innenbezüge klarge stellt sind.

Das fünfte, "Ethik unter dem Standpunkt des Inhalts" betitelte Kapitel, bildet, ohne Zweifel, den geraeumigsten Teil des Werkes, aus, wo die Grundbegriffe der Ethik, wie Natur, Mensch, Tugend, Harmonie, Gut und Böse, Freiheit und Glück verschiedentlich untersucht werden.

Ein kurzes Schlusskapitel fasst die vielfaeltige Einheit der Ethik zusammen.

Die in der Doktorarbeit zitierten Schriften von Spinoza sowie die sekundaeliteratur werden im Rahmen der "Bibliographie" aneinandergereiht.

Ö Z G E Ç M İ Ş

1946 yılında Mersin'de dünyaya geldim. İlk ve Orta öğrenimimi orada yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Gece Öğrenimine 1967 yılı Yaz yarıyılında kayıt oldum. Öğrenimim süresince almış olduğum sertifikalar ve başarı derecelerim şöyledir:

Hazırlık Sertifikası	- Pekiyi
Felsefe Tarihi Sertifikası	- Orta (Gündüz Öğrenimi)
Sosyal Antropoloji ve Etnoloji	- Orta (Gündüz Öğretimi)
Umumi ve Tecrübi Psikoloji	- İyi (Gündüz Öğretimi)
Esas, Sistematik Felsefe Sertifikası	- İyi

Prof.Dr.Nermi Uygur'un yönetiminde hazırladığım "Henri Bergson da Yaşama Sorunu" adlı Lisans Tezini de Pekiyi dereceyle değerlendirilmişti.

1973 yılı yaz döneminde mezun olduktan sonra Felsefe Öğretmeni olarak Uşak ili Eşme ilçesi lisesine atandım. Öğretmenliğim sırasında 1975 yazında kısa dönem olarak askerlik görevimi yaptım.

1977 Haziran ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Seminer Kitaplığı memurluğuna naklen atanarak geldim. 1980 yılında açılan sınavı başarıyla vererek İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Felsefe Tarihi Kürsüsüne asistan olarak girdim.

1976 yılında açılan sınavı başararak İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sistemik Felsefe Kürsüsünde, Prof.Dr.İsmail Tunalı'nın yanında doktora çalışmalarına başlamıştım. Bir yıl sonra yapılan yeterlik sınavını "pekiyi" dereceyle verdikten sonra doktora çalışmasına başladım. Felsefe Tarihi Kürsüsüne asistan olarak girdikten sonra yeniden ele alınan doktora çalışmalarımı Kürsü Başkanı Prof.Dr.Nermi Uygur yönetiminde sürdürüp, sonra da Spinoza felsefesinde derinleşme yoluna girdim.

1983 yılında öteden beri sürdürdüğüm dil çalışmalarımı pekiştirip, geliştirmek için Goethe Enstitüsü'nün bursuyla Almanya'ya gittim.

Üniversitede bilimsel çalışmalar yanında 1965 yılından beri yaptığım Dağcılık Sporunu, kurucusu ve başkanı olduğum İstanbul Üniversitesi Spor Birliği Dağcılık Kolu programlarında yoğunlaştırmış bulunuyorum.

Evliyim ve bir çocuk babasıyım.